

ਆਲੋਚਨਾ

ਪੰਜਾਬੀ
ਸਾਹਿਤ - ਅਕਾਦਮੀ
ਲੁਧਿਆਣਾ

ਆਲੋਚਨਾ

ਜਿਲਦ ੧

ਜੂਨ ੧੯੫੫

ਅੰਕ ੧

ਲੇਖ ਸੂਚੀ

੧. ਹਿੰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਭਾਖਈ ਸੰਬੰਧ	ਸ੍ਰੀ ਵਿਦਿਆ ਭਾਸਕਰ 'ਅਰੁਨ' ਐਮ. ਏ.	੫
੨. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ	ਪ੍ਰੋ: ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਬਾਹਰੀ	੧੬
੩. ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਮੌਤ	ਪ੍ਰੋ: ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲ	੩੦
੪. ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਿਕ	ਡਾ: ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਆਹੂਜਾ	੪੧
੫. ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਦੀ ਇਕ ਚਿਠੀ		੪੬
੬. ਪ੍ਰਤੀਕਵਾਦ	ਡਾ: ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਆਹੂਜਾ	੪੮
੭. ਪਰਧਾਨਗੀ ਭਾਸ਼ਣ	ਸ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ	੫੬
੮. ਸੁਆਗਤੀ ਭਾਸ਼ਣ	ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ	੬੪
੯. ਪਹਿਲੀ ਵਾਰਸਕ ਰੀਪੋਰਟ	ਡਾ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	੬੯
੧੦. ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ	ਪ੍ਰੋ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	੭੫
੧੧. ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲੀਆ ਜਾਨ ਪਛਾਨ		੮੬
੧੨. ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਈ ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ		੯੬—੧੧੨

ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੂਚਨਾ:—

ਇਸ ਪਰਚੇ ਅੰਦਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਦਾ ਗਾਹਕ ਬਣਨ ਲਈ ਇਕ 'ਆਰਡਰ ਕਾਰਡ' ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਭਰ ਕੇ ਤੇ ਚੰਦਾ ਭੇਜ ਹੁਣੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਗਾਹਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਵਾਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਨੀ ਹੋਰਨਾਂ ਮਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਗਾਹਕ ਬਣਨ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਨੀ।

ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।

ਸੰਪਾਦਕ
ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ

ਵਾਰਸਕ ਚੰਦਾ : ਦੇਸ ੩ ਰੁਪਏ
” ” ਪ੍ਰਦੇਸ ੫ ਰੁਪਏ

ਪਤਾ :—

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਦਮੀ,
੫੨੦ ਐਲ. ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ,
ਲਧਿਆਣਾ ।

ਆਲੋਚਨਾਰੰਭ

ਏਸ ਪਰਚੇ ਨਾਲ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਬਾਲ ਆਪਣੇ ਭਵਿਖ ਬਾਰੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲਪਣਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਦੋਵਾਂ ਤੇ ਪਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਵਰਿਆ.. (ਬਹਿਰਾਮ) ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਤੇ ਵੱਡਾ ਬਣ ਸਕਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦਾ ਦਮ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੇ ਜੀਵਣ ਵਾਰ ਕੇ ਨੈਪੋਲੀਅਨ, ਨੈਲਸਨ ਜਾਂ ਨਲਵੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਸੂਰ-ਬੀਰ ਬਣਨ ਦੇ ਖੂਬ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਏਸ ਬਾਲ-ਆਲੋਚਨਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੋਚਨ ਕਿੱਥੇ ਕੁ ਲਾਏ ਹੋਏ ਹਨ? ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੋਚਨਾਂ ਦੀ ਟਿਕ ਟਿਕੀ ਕਿਹੜੀ ਟੀਸੀ, ਕਿਹੜੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤੇ ਕਿਹੜੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਖੰਡ ਉਤੇ ਟਿਕਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਬੜਾ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਅਜੇ ਬੜਾ ਕੁਝ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ :

ਖੂਹਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਢੇਰ ਅਜੇ
ਟਿੰਡਾਂ ਲਾਣੇ ਕਈ ਗੋੜ ਅਜੇ,
ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਹੋਵਣ ਵਾਲਾ ਹੈ
ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਖਿਤੀਆਂ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ।

ਆਲੋਚਨਾ ਨੇ ਭਵਿਖਤ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਤੇ ਮਾਨੁਖਤਾ ਦੇ ਉਭਰ ਤੇ ਉਸਰ ਰਹੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰ ਵਿਖਾਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਵਾਸਤਵਕਤਾ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਹੀ ਦੱਸੇ ਗੀ। ਇਸ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਨਾ ਭਵਿਖ-ਵਾਚੀ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਜੋਤਸ਼ੀ। ਆਲੋਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਹੁਣ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਕੋਈ ਔਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਪੰਜਾਹ ਜਾਂ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਓਵੇਂ ਤਕ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ? ਇਹ ਸਾਡੀ ਦੂਰ-ਬੀਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਬਾਹਰ ਹੈ।

‘ਆਲੋਚਨਾ’ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਦਾ ‘ਆਫੀਸ਼ਲ ਆਰਗਨ’ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਤੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਮੰਤਵ ਸਾਮੁਣੇ ਰਖਕੇ ਇਹ ਅਕਾਡਮੀ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਆਲੋਚਨਾ ਨੇ ਭੀ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣਾ ਹੈ। ਆਲੋਚਨਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ ਸਗੋਂ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਮੰਤਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਪ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਆਹੂਤੀ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਹ ਆਹੂਤੀ ਕਈ ਰੂਪ ਧਾਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਰੂਪ ਅਜੇ ਅਸੀਂ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਹਾਲਾਂ ਆਲੋਚਨਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਅੱਖਾਂ ਦੇਣੀਆਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਵਰਤਣ ਦੀ ਜਾਚ ਵੀ ਸਿਖਾਣੀ ਹੈ ਨਾਲ ਹੀ ਆਲੋਚਨਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੋਚਨ ਵਰਤਕੇ ਜੋ ਕੁਝ ਤੱਕਣਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੱਕਣੀ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਵੀ ਦੱਸਣਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਲਈ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਵੇਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਜਜ਼ਬਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਜਜ਼ਬੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਉਪਜਾਣ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਦੱਲ ਪਈ ਹੈ। ਓਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਕਈ ਲਿਖਾਰੀ, ਕਈ ਕਵੀ, ਕਈ ਨਾਟਕਕਾਰ ਤੇ ਨਾਵਲਿਸਟ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਦਿਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੌ ਚਲ ਪਈ ਹੈ। ਏਸ ਰੌ ਜਾਂ ਏਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਥਾਂ ਸਿਰ ਰਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਹਰ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਸੁਚੇ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਕ, ਕਈ ਮਾਇਆ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਪਰ ਚੌਧਰ ਦੇ ਭੁਖੇ, ਕਈ ਨਿਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਉਤੇ ਹੀ ਚੌਧਰੀ ਬਣਨ ਵਾਲੇ, ਕਈ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਤੇ ਆਪਣਾ ਉੱਲੂ ਸਿੱਧਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਕਈ ਬੇਈਮਾਨ, ਲਾਲਚੀ ਪੈਸਾ ਖੁਰਦ ਖੁਰਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਜਨਤਾ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਬਹੁਤ ਸਾਧਾਰਣ ਗੱਲ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਉਠੀ। ਕਈਆਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਰਬੰਸ ਵਾਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਸਰਬੰਗ ਭੱਖ ਕਰ ਲਏ। ਏਸ ਲਈ ਹਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਚਾਲ, ਪੜਾਉ ਤੇ ਪਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਾਚਣਾ, ਪਰਖਣਾ ਤੇ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਸੋਧਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਏਹੋ ਹਾਲ ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਹੈ। ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਆਦਮੀ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਲੈ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ

ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਰਖ ਕੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਈ ਲਿਖਾਰੀ ਖਾਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਸ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖ ਕੇ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਓਸ ਪਰਯੋਜਨ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਰਥਕ ਨਜ਼ਾਮ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਨਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਲਾਹੁਣ ਲਈ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਈਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਖਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਸੱਚਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਓਸ ਸੱਚੇ ਵਿੱਚ ਢਾਲਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜੇਹੇ ਵਿਰੋਧਾਂ ਤੇ ਪੱਖਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਕ ਉਸਾਰੂ ਤੇ ਮਾਨਵ-ਭਲਿਆਈ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਵਾਲੇ ਰਸਾਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਕਠਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਕ ਔਕੜ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖੇ ਗਏ ਲਕਸ਼ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤੇ ਨਿਖਾਰ ਕੇ ਨਾ ਦੇਖਣ ਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਔਕੜ ਏਸ ਲਕਸ਼ ਜਾਂ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਲਈ ਯੋਗ ਅਯੋਗ ਸਾਧਨ ਵਰਤਣ ਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਤੇ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਠੀਕ ਥਾਂ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ। ਜਿਸ ਸਾਧਨ ਨੂੰ ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਾਂ ਉਸੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਵਧੀਆ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸਾਧਨ ਤੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗਲਤ, ਨਿੰਦਨੀਯ ਤੇ ਕੋਝਾ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਤਅੱਸਬ ਤੇ ਪਖ-ਪਾਤ ਸਾਡੇ ਲੋਚਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਲਾ ਤਾਣੀ ਰਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਸਤਾਂ ਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਕਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।

ਤੀਜੀ ਔਕੜ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿੱਤ-ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਿਰਪੱਖ ਨੁਕਤਾ ਚੀਨੀ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਤੇ ਸਹਿਣ ਲਈ ਸਾਹਸ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀਆਂ ਉਬਾਨਕਾਂ ਲਿਖਵਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਕੇਵਲ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕਰਵਾਣ ਲਈ, ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਨਿਰੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਵਿਰਲੇ ਪੜਚੋਲੀਏ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਚੰਗਾ ਤੇ ਮੰਦਾ ਦੋਵੇਂ ਪਰਖਦੇ ਹਨ। ਵਿਰਲੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਉੱਣਤਾਈਆਂ ਸੁਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਕੀ ਕਰ ਸਕੇਗਾ ਤੇ ਕਰਕੇ ਕੀ ਕੁਝ ਜਸ-ਅਪਜਸ ਖਟੇਗਾ? ਇਹ ਸਮਾਂ ਹੀ ਦਸੇਗਾ।

'ਆਲੋਚਨਾ' ਚਾਂਹਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰੇ ਅਜੇਹਾ ਸਾਹਿਤ ਰਚਣ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁਖ ਦੇਵਤੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਮਨੁਖ ਹੀ ਬਣਨ। ਸਾਡੇ ਕਈ ਲਿਖਾਰੀ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂਪੁਣੇ ਵਲ ਪਰੇਰ ਰਹੇ ਹਨ। 'ਆਲੋਚਨਾ' ਅਜੇਹੇ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਪੁਣੇ ਛਾਣੇਗਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ-ਰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਹਜ-ਸੁਆਦ ਦੀ ਠੀਕ ਪੱਧਰ ਦਸੇਗਾ। ਸਾਹਿੱਤ ਨੇ

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਿਆਰ, ਏਕਤਾ, ਸਮਾਨਤਾ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਾਹਿੱਤ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ-ਭਾਵ, ਏਕਤਾ ਲਈ ਖਿੱਚ, ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਚਾਉ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਕਦਰ ਤੇ ਅਮਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਨਰੋਆ ਤੇ ਉੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਸਾਹਿੱਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਉਪਜ ਤੇ ਸੁਆਦ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਨੇ ਰੂਪ-ਮਾਨ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਖੋਜ ਤੇ ਪੜਚੋਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏਹੋ ਆਲੋਚਨਾ ਦਾ ਮੁਖ ਧਰਮ ਹੈ।

(ਸ਼)

ਸ੍ਰੀ ਵਿਦਿਆ ਭਾਸਕਰ 'ਅਰੁਨ' ਐਮ. ਏ.

ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਭਾਖਈ ਸੰਬੰਧ

ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ-ਆਰੀਆ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ। ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਕ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਜਿੱਥੇ ਹਿੰਦੀ ਮੱਧਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੱਧਕਾਲੀ ਰੂਪਾਂ ਸ਼ੋਰਸੇਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੀ ਵਾਰਸ ਹੋਣ ਤੇ ਲਗ-ਭਗ ਸਾਰ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਮਝੀ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਮੰਨੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਉਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸਦਾ ਉਚਿਤ ਸਥਾਨ ਦੇਣ ਵਿਚ ਹੀਲ-ਹੁੱਜਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਬੜੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਸ ਹੀਲ-ਹੁੱਜਤ ਦੇ ਕਾਰਣਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।

ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੇਰ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਸੌ ਸਾਲ ਪਿਛਾਂਹ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ ਜਦ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ-ਆਰੀਆ ਬੋਲੀਆਂ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਹ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤਕ ਭਾਰਤੀ-ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਦੋ ਪੜਾਉ ਲੰਘ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਵੈਦਿਕ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪਹਿਲੇ ਵਿਕਾਸ-ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਬੋਲੀਆਂ ਦੂਸਰੇ ਵਿਕਾਸ-ਕਾਲ ਦੀਆਂ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ-ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ-ਕਾਲ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਮੱਧਕਾਲੀ ਭਾਰਤੀ-ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ-ਕਾਲ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਬੋਲੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਮੱਧਕਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਤੰਮ ਅਵਸਥਾ ਆਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੱਧਕਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਦੇ ਹੇਠ ਪਾਲੀ ਤੇ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਸ਼ਿਲਾ-ਲੇਖ ਆਦਿ ਹਨ। ਦੂਜੀ ਅਵਸਥਾ ਸਾਹਿੱਤਕ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਹਨ

ਅਤੇ ਤੀਸਰੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਦਵਾਰਾ ਸੂਚਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿੱਤਕ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਹ ਹਨ—ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ, ਮਾਗਧੀ, ਅਰਧ ਮਾਗਧੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰੀ। ਇਹ ਨਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹਨ। ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਰਧਾਨ ਸੀ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਉੱਚ ਵੰਸ਼ੀ ਇਸੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੱਧਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਵੀ ਸੀ। ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਸਰੋਦੀ ਕਾਵਿ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਗੀਤਾਂ ਲਈ ਇਸੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿੱਤਕ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਦੀਆਂ ਆਧਾਰ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨੇ ਜਦ ਅਗਾਂਹ ਚਲ ਕੇ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼’ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਨੁਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਇਕ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਰੂਪ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼, ਮਾਗਧੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਮਾਗਧੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਆਦਿ। ਪਰੰਤੂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ-ਵਿਆਕਰਣਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਹ ਹਨ—ਨਾਗਰ, ਉਪ ਨਾਗਰ ਤੇ ਬ੍ਰਾਚੜ। ਨਾਗਰ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਰਧਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਉਸ ਭਾਗ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਅਜ-ਕਲ ਨਾਗਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਹੇਮਚੰਦਰ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਗਰ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਚੜ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਪਨਾਗਰ, ਜਿਹੜੀ ਬ੍ਰਾਚੜ ਤੇ ਨਾਗਰ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣੀ ਸੀ, ਦੱਖਣੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹੇਮਚੰਦਰ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ੨੭ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਇਕੋ ਸਾਹਿੱਤਕ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੇ ਵਖ ਵਖ ਸਥਾਨਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਕ ਭੇਦ ਹੋਣ।

ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਠੀਕ-ਠੀਕ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਣਾਂ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਜਾਂ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਾਹਿੱਤਕ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਹਨ। ਅਜਕਲ ਜਿਹੇ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਬਹੁਲ ਸਾਹਿੱਤਕ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਬੰਗਾਲੀ ਦੀ ਹੈ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿੱਤਕ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਹੇਮ ਚੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਾਗਰ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦਾ ਹੀ ਅਧਿਕ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੇਮਚੰਦਰ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਇਸ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਸੀ। ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਕਹਿਆ ਹੈ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਨਾਗਰ

ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਰੂਪ ਸੀ। ਦੇਸ਼-ਭੇਦ ਨਾਲ ਨਾਗਰ ਜਾਂ ਸ਼ਰਸੇਨੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੇ ਕਈ ਰੂਪ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ, ਇਹ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਅੱਜ ਤੋਂ ੧੫੦੦ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦ ਕਿ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਕ ਬੋਲੀਆਂ ਅਜ ਸਿਤਲੀ ਦੂਰੀ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀਆਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੇ ਵਖ ਵਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਖ ਵਖ ਸਾਹਿੱਤਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਮੰਨਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇਕੋ ਸ਼ੋਰਸੇਨੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਸ਼ੋਰਸੇਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਸਾਰੇ ਮੱਧ ਦੇਸ਼-ਪੱਛਮੀ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ, ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੀ ਸਾਹਿੱਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੋਰਸੇਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਪਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ। ਮੱਧ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸ਼ੋਰਸੇਨੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਨੇ ਵੀ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸੇ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੱਜ ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਜਿਸ ਉਪਭਾਸ਼ਾਂ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਮੱਧ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ।

ਸਰ ਜਾਰਜ ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ-ਆਰੀਆ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ (Outer) ਬਾਹਰਵਰਤੀ, (Inner) ਅੰਦਰਵਰਤੀ ਤੇ (Mediate) ਮੱਧਵਰਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ ਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰਵਰਤੀ ਵਰਗ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਗੀਕਰਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੋਰਨਲੀ ਦਾ Wedge (ਫਾਨਾ) ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਰੀਏ ਦੇ ਟੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਆਏ। ਪਰੰਤੂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨੀ ਡਾਕਟਰ ਸੁਨੀਤੀ ਕੁਮਾਰ ਚੈਟਰਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ-ਆਰੀਆ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਤਰੀ, ਪੱਛਮੀ, ਮੱਧ ਦੇਸ਼ੀ, ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਦੱਖਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ। ਹੋਰਨਲੀ ਦਾ Wedge ਸਿਧਾਂਤ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਕਲਪਨਾ-ਪੂਰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਹੋਵੇ ਪਰੰਤੂ ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰਵਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਮੰਨ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਆਵੱਸ਼ਕਤਾ ਹੈ।

ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ ਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਅੰਦਰਵਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ੋਰਸੇਨੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਜੇ ਇਹ ਮਤਲਬ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਸ਼ੋਰਸੇਨੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਤੋਂ ਉਗਮੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਸਾਡਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਜ ਕਲ ਇਹ ਬੋਲੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼-ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭਿੰਨਤਾ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਭਿੰਨਤਾ ਅਜ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ੋਰਸੇਨੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਇਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੋਰਸੇਨੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਹੀ

ਸਾਹਿੱਤ-ਰਚਨਾ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂਸੇਨ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂਸੇਨੀ ਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਆਧਾਰ-ਬੋਲੀ ਹੋਰਨਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਮਾਨਤਾ ਰਖਦੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਹ ਵੀ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਹੈ।

ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਦੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਵਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਰਥਾਤ ਲਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੀ ਵਾਂਗ ਦੋ ਵਖ ਵਖ ਬੋਲੀਆਂ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਰਦ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਪੁਰਾਣੀ ਲਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਬ-ਵਰਤੀ ਬਾਹਰਵਰਤੀ ਵਰਗ ਦੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਣ ਕਰਕੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੀ ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਬਵਰਤੀ ਅੰਦਰ ਵਰਤੀ ਵਰਗ ਦੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੀ ਲਹਿਰ ਹੋਣ ਇਹ ਮੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੱਬੀ ਗਈ-ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਜਿਹੜੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਬਾਹਰਵਰਤੀ ਵਰਗ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ, ਮੱਧ ਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਅੰਦਰਵਰਤੀ ਵਰਗ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਪੱਛਮ ਵਲ ਨੂੰ ਵਧਦੇ ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਵਰਤੀ ਵਰਗ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਦਬਾ ਹੋਣ ਦੱਬੀ ਮੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਧੇਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਬ ਵਲ ਨੂੰ ਵਧਣ ਤੇ ਮੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਅੰਦਰਵਰਤੀ ਵਰਗ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਭਾਂਤ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਦਾ ਉਪਰੋਕਤ ਸਿਧਾਂਤ ਜੇ ਅਸੀਂ ਸ਼੍ਰੀਕਾਰ ਨਾ ਵੀ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਨਿਕਟ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਣਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਜੋ ਭਾਖਈ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਸੇ ਵਲ ਖਾਠਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਰੂਪ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਧੁਨੀ-ਸਮੂਹ, ਰਚਨਾਤਮਕ ਉਪਸਰਗ [prefixes] ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਅਯ [affixes], ਕਾਰਕ-ਚਿੰਨ, ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ, ਕਾਰਦੰਤਕ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁਖਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਇੱਥੇ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਕੁਝ-ਕੁ ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਧੁਨੀ-ਸਮੂਹ:-

ਵੈਦਿਕ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧੁਨੀਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਰਸਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਬੋਲੀਆਂ ਤਕ ਪੱਜੀਆਂ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇੰਨੀ ਲੰਬੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਈ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਖੁਸ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਨਵੀਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ

ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੂਰਾਂ ਵਿਚ ਝ [ਰਿ], ਝ [ਰੀ], ਲੁ, [ਲਰੀ] ਏ [ਅਈ],
 ਝੈ [ਅਉ] ਧੁਨੀਆਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਝ [ਰਿ] ਧੁਨੀ
 ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਅ, ਇ, ਉ. ਆਦਿ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਸੂਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ।
 ਝ [ਰੀ] ਲੁ [ਲਰੀ] ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਨਾਮ-ਮਾਤਰ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਏ [ਅਈ]
 ਝੈ [ਅਉ] ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਲੀ ਵਿਚ ਏ [ਏ], ਝੈ [ਓ] ਧੁਨੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ
 ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਦੋ ਨਵੇਂ ਸੂਰ ਛੋਟਾ ਏ, ਤੇ ਓ ਵੀ ਪਾਲੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ
 ਵਿਚ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਸੂਰ ਧੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ ਸਭਨਾਂ ਉਪ
 ਭਾਖਾਵਾਂ-ਬਿਜ ਭਾਸ਼ਾ, ਕੰਨੌਜੀ, ਬੁੰਦੇਲੀ; ਬਾਂਗੜੂ ਤੇ ਖੜੀ-ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ
 ਸਭਨਾਂ ਉਪ-ਭਾਖਾਵਾਂ-ਅਵਧੀ; ਬਘੇਲੀ ਤੇ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਅਭਾਵ
 ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਸਾਹਿੱਤਕ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਤਤਸਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਝ (ਰਿ);
 ਏ (ਅਈ) ਤੇ ਝੈ [ਅਉ] ਧੁਨੀਆਂ ਹਾਲੇ ਵੀ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਝ ਦਾ ਰਿ
 ਵਾਂਗ ਵਰਤਮਾਨ ਉਚਾਰਣ ਮੰਦੇਹ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ੁੱਧ ਤਦਤਭਵਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ।
 ਤਤਸਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਰਲ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ
 ਉਪਰੋਕਤ ਧੁਨੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਰਤ ਨਹੀਂ ਸਕੀਆਂ। ਐ ਐ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ
 ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਵੇਂ ਸੂਰ ਹਨ। ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਵਿਚ ਮੂਰਧਨੀ ਷ [ਖ] ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਦੋਹਾਂ
 ਹੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਸਾਹਿੱਤਕ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਷ ਦਾ ਉਚਾਰਣ
 ਸ਼ [ਸ਼] ਵਾਂਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿੱਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁਣ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਤਤਸਮ
 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮੂਰਧਨੀ ਷ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਤਾਲਵੀ ਸ਼ ਵਾਂਗ ਹੋਣ ਲਗ ਪਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ
 ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਖਾਵਾਂ
 ਵਿਚ ਷ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਖ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸੰ: ਕਥਾ (ਵਰਖਾ varsa)- ਪੰ: ਵਰਖਾ,
 ਬਰਖਾ; ਹਿੰ: ਬਰਖਾ [barkha]। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੂਲ ਆਦਮ ਷ [ਖ] ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਹੀ
 ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਸੰ: ਥੋਫ਼ਸ਼ [ਥੋਫ਼ਸ਼] -ਹਿੰਦੀ ਸੋਲਹ,
 ਪੰਜਾਬੀ ਸੋਲਾਂ। ਤਾਲਵੀ ਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸ
 ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸੰ: ਪਸ਼ੁ [ਪਸ਼ੁ] -ਹਿੰ: ਤੇ ਪੰ: ਪਸ਼ੁ; ਸੰ: ਸ਼ੰਖ- ਹਿੰ: ਤੇ ਪੰ:
 ਸੰਖ, ਸੰ: ਸ਼ੁਸ਼ੁਰ [ਸ਼ੁਸ਼ੁਰ] - ਹਿੰ: ਸਸ਼ੁਰ; ਪੰ: ਸਹੁਰਾ; ਬੰਗਾਲੀ ਆਦਿ ਪੂਰਬੀ
 ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸ ਦੀ ਥਾਂ ਵੀ ਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ ਤੇ ਸ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
 ਵਿਖੇ ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਭੇਦ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਕਾਲ ਵਿਚ
 ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਵਿਚ ਸ ਅੱਖਰ ਇਸੇ ਲਈ ਨਹੀਂ
 ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਤਤਸਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ
 ਇਸ ਧੁਨੀ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਆਵੱਸ਼ਕਤਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਣ ਤੇ ਸ ਹੇਠ ਬਿੰਦੀ ਲਾ ਕੇ ਕੰਮ

ਸਾਰ ਲਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ੜ, ਤੁ ਇਹ ਦੋ ਨਵੀਆਂ ਵਿਕਸਤ ਮੂਰਧਨੀ ਧੁਨੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਵੈਦਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦੋ ਸੂਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਡ [ਡ] ਫ [ਫ] ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਲੁ ਲੁ ਹੁੰਦਾ ਸੀ (ਜਿਵੇਂ ਅਗਨਿਮੀਡੇ-ਅਗਨਿਮੀਲੇ)। ਪਾਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਦੋ ਸੂਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਡ, ਫ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਤੁ, ਤੁ ਵਾਂਗ ਹੋਣ ਲਗ ਪਇਆ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੂਰਧਨੀ ਧੁਨੀਆਂ ਟ, ਠ, ਰ ਦ (ਫੰ); ਰ ਦ ਧ (ਫੰ) ਆਦਿ ਵੀ ਤੁ ਤੁ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਘੋਟਕ (ਘੋਟਕ:) ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਘੋੜਓ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਘੋੜਾ ਬਣ ਗਇਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪਠ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਪੜੁ ਬਣ ਗਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੇੜੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਿਕਟ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਕਿਵਾੜ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਪਾਟ ਤੋਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਘ, ਝ, ਞ, ਠ ਤੇ ਡ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜੇ ਜਿਹਾ ਉਚਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਉਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਭਾਂਤ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਧਾਰਮਿਕ ਦੇ ਆਦਿਮ ਧ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਨਾਲੋਂ ਬੱਧਾ ਦੇ ਮੱਧਵਰਤੀ ਧ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ ਦੇ ਆਦਿਮ ਘ ਤੇ ਬਘਿਆੜ ਦੇ ਮੱਧਵਰਤੀ ਘ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਵਿਚ ਫਰਕ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਵਿਲੱਖਣ ਭਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਿਹਾਈ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉਚਾਰਣ। ਪਰੰਤੂ ਹ ਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਲਾ ਉਚਾਰਣ ਹਿੰਦੀ ਨੇ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਹੈ।

ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਰਕ-ਚਿੰਨ੍ਹ-

ਵਾਕ ਵਿਚ ਨਾਂਵ ਜਾਂ ਪੜਨਾਂਵ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਦੱਸਣ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰਕ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕਾਰਕਾਂ ਵਿਚ ਸੰਜੋਗਾਤਮਕ ਰੂਪ ਬਣਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾਂਵ ਜਾਂ ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵਖ ਵਖ ਕਾਰਕ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ

ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਸੰਮਤ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਕ-ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਨਾਂਵ ਜਾਂ ਪੜਨਾਂਵ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਹਾਇਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਬਚੇ-ਖੁਚੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮਾਤਰ ਹਨ। ਇਹ ਸਹਾਇਕ ਸ਼ਬਦ ਘਸਦੇ ਘਸਦੇ ਇੰਨੇ ਛੋਟੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨਾ ਕਠਿਨ ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ। ਫੇਰ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸੰਜੋਗਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਪੰ. ਘਰੇ [ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ], ਹਿੰ. ਬ੍ਰਜ. ਘਰੇ [ਕਰਮ ਕਾਰਕ], ਰਾਮੈ [ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ] ਆਦਿ।

ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਾਰਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਭੂਤਕਾਲਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਕ੍ਰਿਤਾਨ੍ਤ' [ਤ-ਅੰਤ] ਪ੍ਰਯੋਗ ਤੋਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਨੇ ਕਾਰਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹਿੰ. ਉਸ ਨੇ ਕਹਾ, ਪੰ. ਉਸ ਨੇ ਕਹਿਆ (ਸੰ: ਤੇਨ ਕਥਿਤਮ)। ਇਸ ਤ-ਅੰਤ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਟੁੱਪ ਤੇ ਗੁੰਝਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਨੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਏਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜਿਹਾ ਕਿ ਬੀਮਜ਼ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਭੂਤਕਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨਾਲ ਨੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਏਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਚੰਦ ਬਰਦਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਰਾਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ ਏਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਹੈ। ਗੁਜਰਾਤੀ ਏ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਏਨ ਦਾ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਤਰ ਹੈ। ਏਨ ਤੋਂ ਨੇ ਦਾ ਬਣਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਬੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਟਾਰਕਾ ਕਰਨ ਤੇ ਇਹੀ ਠੀਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਨੈਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲਾਗਿਆ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨੂੰ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕੋ, ਕੋ ਆਪਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਪਰੰਤੂ ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨੈਂ ਨਾਲ ਨੂੰ ਦੀ ਕਾਫੀ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਗੁਜਰਾਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕਰਮ ਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਲਈ ਨੈਂ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਮ ਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨੂੰ ਕਰਮ ਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਉਥੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਕੋ ਦੁਆਰਾ ਕਰਮ ਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਦੋਵੇਂ ਸੂਚਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨੂੰ ਤੇ ਕੋ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧ-ਸੂਚਕ ਦੇ ਤੇ ਕੇ ਲਗਾ

ਕੇ ਲਈ ਤੇ ਲਿਏ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਮਰਾਠੀ ਲਾ ਤੇ ਨੇਪਾਲੀ ਲਾਈ ਨਾਲ ਫਾਕਰੇ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਦੇਖਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਲਿਏ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਲਗੇ [ਲਗਨੇ] ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ [ਸੰ, ਲਗਨੇ > ਪ੍ਰ, ਲਗਨੇ, ਲਗਿ (ਲੱਗੇ, ਲੱਗਿ) > ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰ, ਲਾਗਿ, ਪੰ: ਲਗਿ > ਗ ਦਾ ਲੇਪ ਹੋਣ ਤੇ ਲਾਇ, ਲਇ।]

ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੋਂ ਤੇ ਤੋਂ ਵੀ ਇਕੋ ਮੂਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤਸ [ਰਜ], ਪ੍ਰ: ਤੋਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ। ਪੋਠੋਆਰੀ ਥੀਂ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਸੇ ਆਧੁਨਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ । ਬ੍ਰਿਜਭਾਖਾ ਵਿਚ ਸੌਂ ਤੇ ਅਵਧੀ ਦਾ ਸਨ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸੰਗ ਤੋਂ ਬਣੇ ਸਹਿਤਾਰਥਕ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਪਾਦਾਨ ਲਈ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ ਸੀ । ਅਪਾਦਾਨ ਲਈ ਸਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਚੰਦ ਬਰਦਾਈ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਲਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ । ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਉਥੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ । ਮੇਰਾ, ਤੇਰਾ ਦੀ ਥਾਂ ਵੀ ਲਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਮੈਂਡਾ ਤੈਂਡਾ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਲਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਦਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਿਯਮ ਪੂਰਵਕ ਹੁੰਦੀ ਸੂਚਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਾ ਹੈ । ਕਾ ਤੇ ਦਾ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਂਗ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਹਿੰਦੀ ਕਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਿਤੰ (ਪ੍ਰ. ਕਰਿਤੋ, ਕਰਿਦੋ, ਕਰਿਓ, ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਕੇਰਓ, ਕੇਰੋ, ਹਿੰ. ਕਾ) ਨਾਲ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸੰਤ (ਜਨ੍ਤ: ਤੋਂ ਪ੍ਰ: ਸੰਤੋ, ਸੰਦੋ, ਹੰਦੋ, ਹੰਦਾ, ਹਦਾ, ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇ ।

ਅਧਿਕਰਣ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਵਖ ਵਖ ਹਨ । ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਵਿਚ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਧਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਹਿੰਦੀ ਬੀਚ ਇਸੇ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰ ਹੈ । ਪੰ. ਉਪਰ ਤੇ ਹਿੰ. ਉਪਰ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਉਪਰਿ ਨਾਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੀ ਹੈ । ਹਿੰਦੀ 'ਪਰ' ਵੀ ਉਪਰਿ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ ।

ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ

ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਕਾਰਕ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅਧਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ । ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਰਿਆ-ਕਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ।

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਿਆਂ ਕਾਲਾਂ ਤੋਂ ਧੁਨੀ-ਪਰੀਵਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਬਣੇ ਕਾਲ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਭਾਵਨਾ-ਅਰਥ ਵਰਤਮਾਨ, ਆਗਿਆ-ਅਰਥ ਵਰਤਮਾਨ ਆਦਿ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਰੂਪ ਕਰਤਾ ਦੇ ਪੁਰਖ ਤੇ ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ, ਹਿੰਦੀ

ਮੈਂ ਕਰੂੰ, ਵੇ ਕਰੋਂ, ਪੰਜਾਬੀ-ਮੈਂ ਕਰਾਂ, ਉਹ ਕਰਨ ਆਦਿ, ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਸੰਭਾਵਨਾ-ਅਰਥ ਵਰਤਮਾਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਲਟ ਲਕਾਰ ਅਰਥਾਤ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਉਪ-ਜਿਆ ਹੈ । ਅਜ ਕਲ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਬਦਲ ਗਇਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਲੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਚਲੇ, ਚੱਲੇ ਦਾ ਵਿਕਾਸ-ਕ੍ਰਮ ਇਸ ਭਾਂਤ ਹੈ-ਸੰ. ਚਲਤਿ, ਪ੍ਰਾ. ਚਲਦਿ, ਅਪ. ਚਲਦਿ, ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਚਲੈ, ਹਿੰ. ਚਲੇ ਪੰ. ਚੱਲੇ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅੰਨ ਪੁਰਖ ਬਹੁਵਚਨ 'ਕਰਨ' ਤੇ ਹਿੰਦੀ 'ਕਰੋਂ' ਦੋਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕੁਰਵੰਤਿ (ਕੁਰਵੰਤਿ) ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ ।

ਨਿਸ਼ਚੇ-ਅਰਥ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਵੀ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਉਪਭਾਖਾਵਾਂ ਬ੍ਰਜੀ, ਕਨੌਜੀ ਆਦਿ ਵਿਚ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਲਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਤੋਂ ਉਪਜਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ-ਸੰ. ਸਭਿਕ੍ਯਤਿ (ਮਰਿਸ਼ਯਤਿ) ਪ੍ਰਾ. ਮਰਿੱਸਦਿ, ਅਪ. ਮਰਿੱਸਦਿ, ਮਰਿਹਦਿ, ਲ. ਮਰੇਸੀ, ਬ੍ਰਜ. ਮਰਿਹੈ ।

(੨) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭੂਤ ਕ੍ਰਿਦੰਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਕ੍ਰਿਦੰਤ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਥਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਸੀ ਆਦਿ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਜੋੜਨ ਨਾਲ ਬਣੇ ਕਾਲ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਦੰਤ ਦਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਤਾ ਜਾਂ ਕਰਮ ਦੇ ਵਚਨ ਤੇ ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਖ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ । ਭੂਤਕਾਲਕ ਪੰਜਾਬੀ ਚੱਲਿਆ, ਹਿੰਦੀ ਚਲਾ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਚਲਿਤ (ਚਲਤਿ) ਤੋਂ ਪ੍ਰਾ. ਚਲਿਦੋ, ਚਲਿਓ (ਬ੍ਰਜ-ਚਲਯੋ) ਹੋ ਕੇ ਬਣੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਭਾਂਤ [ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਕ੍ਰਿਦੰਤ ਕੁਰਵਤ (ਕੁਰਵੰਤ) ਤੋਂ] ਵਰਤਮਾਨ ਅਪੂਰਨ ਨਿਸ਼ਚੇ-ਅਰਥ ਹਿੰਦੀ-ਕਰਤਾ ਹੈ, ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਆਦਿ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ-ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਰਦੇ ਹਨ ਆਦਿ ਰੂਪ 'ਅਸ' (ਅਸ) ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਬਣੇ 'ਹੈ' ਆਦਿ ਜੋੜ ਕੇ ਬਣੇ ਹਨ ।

(੩) ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵਧ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣੇ ਕਾਲ, ਜਿਵੇਂ ਹਿੰ. ਜਾਨੇ ਦੇ, ਪੰ. ਜਾਣ ਦੇ ਆਦਿ ।

ਹਿੰ. ਗਿਰ ਪੜਨਾ, ਪੰ. ਡਿਗ ਪੈਣਾ, ਹਿੰ. ਚਲ ਪੜਨਾ, ਪੰ. ਤੁਰ ਪੈਣਾ, ਹਿੰ. ਪੀ ਲੈਣਾ, ਪੰ. ਪੀ ਲੈਣਾ, ਹਿੰ. ਬੁਲਾ ਲਾਨਾ, ਪੰ. ਸੱਦ ਲਿਆਉਣਾ, ਹਿੰ. ਮਾਰ ਡਾਲਨਾ, ਪੰ. ਮਾਰ ਸੁੱਟਣਾ, ਹਿੰ. ਕਾਟ ਡਾਲਨਾ, ਪੰ. ਵੱਢ ਸੁੱਟਣਾ ਆਦਿ ਦੋਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਯੁਕਤ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚੇ-ਅਰਥ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵੀ ਇਕੋ ਵਿਧ ਨਾਲ ਬਣਦੇ ਹਨ । ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਭਾਵਨਾ-ਅਰਥ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਗਾ, ਗੇ, ਗੀ ਜੋੜ ਕੇ ਰੂਪ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਪ੍ਰੇਰਣਾ-ਅਰਥਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਕੋ ਭਾਂਤ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਰਮ-ਵਾਚੀ ਕਿਰਿਆ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਖ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ 'ਜਾਣਾ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਲਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਧਾਤੂ ਨਾਲ 'ਲਗਾ ਕੇ' ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਮਵਾਚੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹਿੰ. ਲਿਖਾ ਜਾਤਾ, ਪੰ. ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਲਹਿ. ਲਿਖੀਂਦਾ ਆਦਿ।

ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਭਾਖਈ ਸਮਾਨਤਾਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਇੱਥੇ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਨਤਾਈਆਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਸੰਬੰਧ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਮਾਨਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਭਾਰੀ ਭੁਲ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਉਪ-ਭਾਖਾ ਜਾਂ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਖਾਵਾਂ ਬ੍ਰਜੀ, ਕਨੌਜੀ, ਬੁੰਦੇਲੀ, ਬਾਂਗੜੂ ਤੇ ਖੜੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਂਗੜੂ ਤੇ ਖੜੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਧਿਕ ਨੇੜੇ ਹਨ। ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਕ ਸਮਾਨ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਆਕਾਰਾਂਤ (ਆ ਅੰਤ ਵਾਲੇ) ਨਾਂਵ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਓਕਾਰਾਂਤ (ਓ ਅੰਤ) ਨਾਂਵਾਂ ਵਾਲੀ ਬ੍ਰਜ ਭਾਖਾ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਖ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਘੋਟਕ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਘੋਟਕੋ, ਘੋੜਓ ਹੋ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਬ੍ਰਜ ਵਿਚ ਘੋੜੋ ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ ਉਥੇ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆ ਅੰਤ ਘੋੜਾ ਬਣ ਗਇਆ ਹੈ। ਭੂਤ ਕਾਲਕ ਕ੍ਰਿਦੰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਆ (ਜਿਵੇਂ ਘੋੜਾ ਦੌੜਿਆ ਜਾਂ ਦੌੜਾ) ਤੇ ਬ੍ਰਜ ਵਿਚ ਔ (ਜਿਵੇਂ ਘੋੜੋ ਦੌੜਯੋ (ਘੋੜੈਂ ਦੌਫ.ਯੈਂ) ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਲਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਖ ਅਸਿਤਤਵ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਭੰਡਾਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਆਪਣੀ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਧਿਕਤਰ ਸ਼ਬਦ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਲੰਘ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਿਕਸਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ, ਇਹ ਵੀ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਨਿਜੀ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਦੁੱਤ (ਅੱਧਕ ਵਾਲੇ) ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਆਯ (ਅਦਯ), ਕਰਮ (ਕਰਮ), ਹ੍ਰਸਤ (ਹਸਤ) ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅੱਜ, ਕੰਮ, ਹਥਯ (ਹ੍ਰਥਯ) ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਆਜ, ਕਾਮ, ਹਾਥ ਆਦਿ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਆਪਣੇ

ਆਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਾਲੇ ਵੀ ਸਥਿਰ ਹਨ, ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਸੂਰ ਉ ਤੇ ਨਿਸਬਤਨ ਘੱਟ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਘਟ ਵਿਕਸਤ ਜਾਂ ਸੰਸਕਾਰਹੀਨ ਭਾਸ਼ਾ ਕਹਿ ਲਵੇ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਦੁੱਤ-ਬਹੁਲਤਾ ਇਸ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਰਦਉਪੁਣੇ ਦਾ ਹੀ ਲੱਛਣ ਹੈ ਅਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਵੈਦਿਕ ਆਰੀਆਂ ਦੀ ਧੜੱਲੇ ਦਾਰ ਬੋਲੀ ਦਾ ਬਹੁਤ-ਕੁਝ ਸਾਂਭੇ ਹੋਏ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਅਜੋਕੀ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਮਹੱਤਵ-ਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ਉਸ ਵਲ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਸੰਕੇਤ ਉਸ ਹਿੰਦਵੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਲ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਜਨਮ ਲਇਆ। ਲਗ-ਭਗ ਡੇਢ ਸੌ ਸਾਲ ਤਕ ਇਹ ਬੂਟਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਲਦਾ ਰਹਿਆ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਗਇਆ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪਿਉਂਦ ਲੱਗੀ ਕਿ ਫਲਸਰੂਪ ਸਾਹਿੱਤਕ ਉਰਦੂ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਦਖਣੀ ਹਿੰਦਵੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਨੇ ਲੈ ਲੀਤਾ। ਉਂਜ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਬਾਂਗੜੂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੀ ਜਿਹੜੀ ਆਪ. ਰਾਜਸਥਾਨੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਮਿਲਗੋਭਾ ਜਿਹੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵਿਚ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਅੰਸ ਪਰਧਾਨ ਹੈ, ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਖਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਣ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦਵੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਜਾਣ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਇਹ ਬੋਲੀ ਬਹੁਤੀ ਵਖਰੀ ਪਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਓ ਅੰਤ ਵਾਲੀ ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪੰਜਾਬੀ, ਖੜੀ, ਬਾਂਗੜੂ ਦੇ ਆ ਅੰਤ ਵਾਲੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਨਤਾ ਸੀ। ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਇਹੀ ਨੇੜੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅੱਜ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਇੰਨਾ ਸੁਗਮ ਤੇ ਸਹਿਲ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਆਕਰਣ ਪੜ੍ਹੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਉਰਦੂ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੁਧ ਲਿਖ-ਬੋਲ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰੋ: ਸੀਤਾਰਾਮ ਬਾਹਰੀ, ਮੋਗਾ:-

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ

“ਜੈਸੇ ਬਨ ਬਿਖੈ ਮਲਿਆਗਰ ਸੋਧਾ ਕਪੂਰ । ਸੋਧ ਕੈ ਸੁਬਾਸੀ ਸੁਬਾਸ ਬਹਿਸਾਵਈ ॥
ਤੈਸੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਿਖੈ ਸਕਲ ਪਦਾਰਥੁ ਹੈ । ਜੋਈ ਜੋਈ ਖੋਜੈ ਸੋਈ ਸੋਈ ਨਿਪਜਾਵਈ ॥
ਪੜਏ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ”

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ, ਆਪਣੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਚੇ ‘ਖਸਮ’ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨਾ ਹੀ ਸੱਚੀ ਵਿਦਿਆ ਹੈ। ਯੋਗ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਜਾਗ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੱਚੀ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਜਾਗ ਦਾ ਰੂਪ ਅਲੌਕਿਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਰੱਬੀ ਸੰਗੀਤ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਕਈ ਲੋਕ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਕਾਲੇ ਤੇ ਵਿੰਗੋ-ਸਿੱਧੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਸਮਝ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸ਼ੁਧ ਨਹੀਂ ‘ਭਗਵਤੀ’ ਨੂੰ ਭਗਉਤੀ ਲਿਖ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਛੰਦਾ-ਬੰਦੀ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਰਤੋਂ ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ ਪੇਂਡੂ ਲਹਿਜੇ ’ਚ ਹਨ—ਉਹ ਵਿਦਵਾਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ?

“He was born great, and though almost illiterate, was, like Muhammad, richly endowed by nature with a powerful intellect and strong common sense.”*

“ਉਹ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਸਨ, ਅਨਪੜ੍ਹਿਆਂ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਤੇਜ਼ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਸਹਜ-ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।” (ਉਲਥਾ)

ਇਥੇ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਰਤ ਕੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਅਨਪੜ੍ਹ’ ਕਹਿਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਮਝਣਾ ਔਖਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ।

*Transformation of Sikhism (1945) p. 37

ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਉੱਮੀ (ਅਨਪੜ੍ਹ) ਪਰਸਿੱਧ ਹੀ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਣ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ-ਸਿੱਧ ਪਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਲਿਖੀ ਸੀ; ਅਨੇਕਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਚ ਫਿਰਨਾ, ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਅਪੂਰੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਨਾ ਆਦਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਚੰਗਾ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਜਿੰਨੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਪਰਖਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰਖ ਸਕਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਪੜਚੋਲ ਤੋਂ ਕੋਈ ਮਤ-ਮਤਾਂਤਰ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ।* ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਇਕ-ਮੁਠ ਤੇ ਇਕ-ਜਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀ ਘਾਲਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘਾਲੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਘਾਲੀ ਹੋਵੇ।

ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਨ 'ਕਾਗਤ ਮਸੀ ਛੁੱਓ ਨਹੀਂ' ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਤਾ ਨੂੰ ਰਵੀਂਦੂ ਨਾਥ ਠਾਕੁਰ ਟੈਗੋਰ ਡਾ : ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਅਚਾਰਯ ਕੁਸ਼ਿਤਿ ਮੋਹਨ ਸੇਨ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਆਗੂ ਸਨ।

ਸੁਆਮੀ ਭੂਪਤ ਰਾਏ ਬੋਗਮ ਬੈਰਾਗੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਕਵੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਉਦਾਹਰਣ ਲਏ ਹਨ--ਜਿਵੇਂ

ਗੁਫ਼ਤ ਨਾਨਕ ਦਰ ਕਲਾਮਿ ਖੋਸ਼ਤਨ ਚੁੰ ਕੁਨਦ ਪਰਵਾਜ਼ ਜਾਂ ਅਜ਼ ਕੈਦਿ ਤਨ
ਬੇ-ਤਣਕੁੱਫ ਮੀ ਸ਼ਵਦ ਚੁੰ ਆਸਮਾਂ ਸਿੱਰਿ ਮਖਫੀ ਬੁਦ ਮਨ ਕਰਦਮ ਅਯਾਂ

'ਚਹਾਰ ਗੁਲਸ਼ਨ' ਦਾ ਕਰਤਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ:-

“ਬਿਆਨਿੰ ਕਮਾਲਾਤਸ਼ ਅਜ਼ ਤਕੁਰੀ ਵ ਤਹਰੀਰ ਮੁਸਤਗਾਨੀ।”

“ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ।” [ਉਲਥਾ]

ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਬੋਲੀ-ਰੂਪ ਦੇ ਪਰਮਾਣ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ-ਵੇਖੋ ਸਲੋਕ ਸਹਿਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ

*ਵੇਖੋ ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਅਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ।

ਸ਼ੁੱਥਕਤਾ (ਵਕਤਾ) ਆਖੇ, ਭਾਖੇ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕਹਿੰਦਾ, ਕਹਤ, ਕਹਤਾ, ਕਬਿਅਲੇ, ਕਬਤੰ, ਖਬਤੇ-ਇਹ ਕ੍ਰਿਆ ਰੂਪ, ਬਿਨਾ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਰਭਾਵ ਦੇ, ਆ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਉਪ-ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪਰਿਆਏ-ਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਘਟ ਹਨ।

ਮ: ੧ । ਯੋਗ-ਮਾਰਗ, ਸਾਕਾਰ ਉਪਾਸਨਾ, ਜੈਨ-ਮਤ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ 'ਪੁਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ
ਆਪਣੇ ਸੁੰਦਰ ਵਿਚਾਰ ਦਿਤੇ ਹਨ:—

ਜੋਗੀ ਤ ਆਸਣੁ ਕਰਿ ਬਹੈ, ਮੁਲਾ ਬਹੈ ਮੁਕਾਮਿ ॥
ਪੰਡਿਤ ਵਖਾਣਹਿ ਪੋਥੀਆਂ, ਸਿਧ ਬਹਹਿ ਦੇਵਸਥਾਨ ॥ ੨ ॥ ੧੦

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਨਤਾ ਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਨਾਲ ਕਥਨੀ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਸਾਰਿਆਂ
ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਇਸ ਮੌਲਿਕਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ
ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਰਹਿਰਾਸ-ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ, ਪਹਰੇ, ਪਟੀ, ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ ਆਦਿਕ
ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਦਾਰਸ਼ਨਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪਰਗਟਾਉ ਵਿਚ ਸਮਰਥ ਬਣਾ ਦੇਣਾ ਕੋਈ
ਬੌੜੀ ਜੋਹੀ ਵਿਦਵਤਾ ਹੈ !

ਪੁਰਾਤਨ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਦੀਆਂ ਕਈ ਰਾਗਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋਘ ਆਦਿ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਪਦਵੀ
ਦੇਣਾ; ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲਗਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਨੂੰ ਪਰਮੁਖ ਰਾਗ ਬਣਾ ਦੇਣਾ,
ਜਨਤਾ ਦੀ ਉਹ ਬੋਲੀ ਜਿਹੜੀ ਕੇਵਲ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਮਾੜੇ-ਮੌਟੇ ਬਿਰਤਾਂਤ
ਦਾ ਕੰਮ ਹੀ ਸਾਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਚੇਰੇ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਸਮਰਥ ਕਰਨਾ, ਸਮਾਜ ਦੀ
ਬਿਖਰੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਅਸ਼ਾਂਤ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ 'ਘਰ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ' ਦੀ ਰੀਤ ਚਲਾ ਕੇ ਠੀਕ
ਕਰਨਾ, ਸੁਚੱਜੇ ਤੇ ਪਧਰੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ ਆਪਣੀ ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਰਾਹੀਂ ਦੇਣਾ—
ਇਹ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਪਰਮ ਮਨੁਖ ਹੋਣ ਦਾ ਸਾਖੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਰਿਅੰਤ
ਭਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ।

ਧੰਨੁ ਸੁ ਕਾਗਦੁ ਕਲਮ ਧੰਨੁ, ਧੰਨ ਭਾਂਡਾ ਧੰਨ ਮਸੁ ॥
ਧੰਨੁ ਲੇਖਾਰੀ ਨਾਨਕਾ ਜਿਨਿ ਨਾਮੁ ਲਿਖਾਇਆ ਸਚੁ ॥ ਮਲਾਰ

ਕੋਈ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਈ ਕੰਮ ਸਾਧਾਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸੰਤਾਂ
ਮਹਾਤਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਪੁਛ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸਲਾਮੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ
ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਤੂਫਾਨ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਰੋਕਿਆ, ਢਹਿੰਦੇ ਪਹਾੜ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾ ਲਾ
ਕੇ ਥਮ ਲਿਆ । ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਘਰ-ਉਜਾੜ ਤੇ ਉਦਾਸੀਨ ਪਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਸੱਚੇ
ਰਾਹ ਲਾਇਆ ? ਵਿਲਾਸਤਾ ਅਤੇ ਅਭਿਮਾਨ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਪੁਰ ਤਿਖੀ ਖਟਿਆਈ ਕਿਸ ਨੇ
ਪਾਈ ? ਮਨੁਖਤਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਰਬਾਬ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸ ਨੇ ਵਜਾਇਆ ?

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ !

ਵੈਦਕ ਧਰਮ ਦੇ ਪੁਰੰਧਰ ਵਿਦਵਾਨ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾਨੰਦ, ਨਾਨਕ-ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਰੁਧ
ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਹਿ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਇਤਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ:—

“ਯਹ ਸਚ ਹ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮਯ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਮੇਂ ਹੁਏ ਥੇ ਉਸ ਸਮਯ ਪੰਜ ਬ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦਿਆ ਸੇ ਸਰਵਥਾ ਰਹਿਤ, ਮੁਸਲਮਾਨੋਂ ਸੇ ਪੀੜਿਤ ਥਾ। ਉਸ ਸਮਯ ਉਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਲੋਗੋਂ ਕੋ ਬਚਾਯਾ।” ਪੰਨਾ ੩੭੮ ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼। ਸੰਮਤ ੧੯੭੧।

ਬੁੱਧ ਮਤ ਵੇਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਦਾ। ਸਤਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਤਾਂਤ੍ਰਿਕਾਂ ਨੇ ਵੇਦ-ਵਿਰੋਧੀ ਭਾਵਨਾ ਉਚੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਤਸੁਪਤ [ਸ਼ੈਵ] ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੰਕਰ ਅਚਾਰਜ ਨੇ ਵੇਦ-ਵਾਹਯ ਮੰਨਿਆ ਸੀ। ਸ਼ੈਵਾਂ, ਨਾਥਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਵੇਦ ਆਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬੇਕਾਰ ਮੰਨਿਆ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਸਖਤੀ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਜਨਤਾ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਭਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੀ*।

“ਮਧ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਮਤਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਧਰਮ ਦੇ ਅਗੇ ਬੁਕਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲੋਕ ਧਰਮ ਪਰਬਲ ਭਾਵ ਨਾਲ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਮਤ ਨੂੰ ਦਬਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।”‡ [ਉਲਥਾ]

“ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਮਝਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੋਗ ਮਾਰਗ ਗਣਤੰਤ੍ਰਕ [ਜਨਤਾ ਵਾਦੀ] ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ ਅਤੇ ਭਗਤੀ-ਮਾਰਗ ਸਾਮਰਾਜ ਵਾਦੀ ਮਨੋਵਿਰਤੀ ਦੀ ਦੇਨ ਹੈ।”‡ [ਉਲਥਾ]

“ਜੋਗ ਮਾਰਗ ਪਰਧਾਨ ਰੂਪ 'ਚ ਜਨਤਾ ਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵੈਰਾਗ ਵਾਦੀ ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਪਰਧਾਨ [ਖੁਦੀ] ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਬਹੁ-ਦੇਵ-ਵਾਦ ਵਿਚ ਉਹ ਸਮਾਜ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਫਤੇਹ ਤੇ ਫਤੇਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਮੌਜ-ਮੇਲੇ ਵਾਲਾ ਦਿਸਦਾ ਹੋਵੇ-ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੇਜ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਾਲ-ਸੁਭਾ ਦੀ ਉਤਸ਼ਕਤਾ ਹੋਵੇ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮਧ-ਜੁਗ ਵਿਚ ਇਸ ਬਹੁ-ਦੇਵ-ਵਾਚ ਵਿਚ ਸਾਮੰਤੀ ਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਮਨੋਵਿਰਤੀ ਦੇ ਚਿਨ੍ਹ, ਨਿਖਰਦੇ ਆਏ ੨ [ਉਲਥ]‡

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੌਰਖ-ਪੰਥ ਨੇ ਓਅੰਕਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸੂਖਮ-ਵੇਦ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਵੇਦ-ਪੁਰਾਣ ਆਦਿਕ ਪੌਥੀ-ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਵੀ ਜਨਤਾਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ

*੧੯੨੧ ਈ: ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੧੦੦੦ ਸੀ।

‡ਮਧਯ ਕਾਲੀਨ ਧਰਮ-ਸਾਧਨਾ ਡਾ: ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦ, ਪੰ ੨੧

” ” ” ਪੰ: ੫੩

” ” ” ਪੰ: ੫੯

ਸਮੇਂ ਤਕ ਇਸ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਪੁਰ ਟੁਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:--

੧. ਕੋਤੇ ਪੰਡਿਤ ਜੋਤਕੀ ਬੇਦਾ ਕਰਹਿ ਬੀਚਾਰੁ.....ਸ੍ਰੀ ਰਾਗੁ

੨. ਗਿਆਨ ਧਿਆਨੁ ਕਛੁ ਸੂਝ ਨਾਹੀ ਚਤੁਰ ਕਹਾਵੈ ਪਾਡੇ । ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ।

ਸਚ ਵੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਗਿਆਨ ਦੇ ਠੇਕੇਕਾਰ* ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਮਰਾਜੀ (ਰਜਵਾੜੇ ਸ਼ਾਹੀ) ਚਕਰ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਅਪੋਗਤਿ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਛਡਿਆ, ਅਤੇ ਇਕੋ ਮਾਲਕ ਦੀ ਖਲਕਤ ਵਿਚ ਕਈ ਕੰਧਾਂ ਉਸਾਰ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ, ਉਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਹੁਣ ਕੋਈ ਪਰਯੋਜਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ।

ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਵਿਦਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਉਥਲਾ ਜਿਹਾ ਸੀ---“Nanak was sent to school but of education in the ordinary sense of the word, he acquired little or nothing **

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਪੰਡਤਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਹੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੇ ਨਿਆਣੀ ਜਨਤਾ ਲਈ ਉੱਚੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਰਲ ਤੇ ਸੌਖਾ ਬਣਾਇਆ । ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਚਾਈ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦੇ ਉਥਾਨ ਵਿਚ ਵੇਖਦੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬੰਬ ਹੈ ।

ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕੋਈ ਆਲੋਚਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਨਹੀਂ ਲਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੪੦ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸੁੰਦਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਰਚੀਆਂ । ਇਸੇ ਪਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਲਾਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ।

ਤਰਕ-ਵਿਤਰਕ ਤੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦੀ ਧੂੜ ਲਾਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਮ-ਰਤਨ ਲਭ ਲਿਆ । ਯੋਗ ਦੇ ਅਠ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਬਣਾਇਆਂ ਸਹਿਜ ਸਮਾਧੀ ਜਾਂ ਅਜਪਾ ਜਾਪ (ਕਥਨੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ) ਅਤੇ ਘਰ ਮੇਂ ਉਦਾਸੀ ਜਾਂ ਆਸਾ ਮੈਂ ਨਿਰਾਸਾ (ਕਰਨੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ) ਕੀ ਇਹ ਬੌੜੀ ਜੋਹੀ ਵਿਦਵਤਾ ਹੈ ?

*“ਪ੍ਰੰਗ ਤਿਨਾਂ ਕਾ ਜੀਵਿਆ ਜਿ ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਵੇਚਹਿ ਨਾਉ ॥ ਮਹਲਾ ੧ ॥

**Transformatin of Sikhism, Page 36.

ੜੁਕਾਹੇ ਪਟੋਲਾ ਪਾੜਤੀ ਕੰਬਲੀ ਪਹਿਰੇਇ ॥

ਘਰ ਹੀ ਬੈਠੇ ਸਹੁ ਮਿਲੇ ਜੇ ਨੀਅਤ ਰਾਸ ਕਰੇਇ ॥ ਮ: ੧

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਿਪਟ ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਜੇਹੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ-ਸਿਧ ਗਿਆਨ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਪਾ ਕੇ ਜਿਥੇ ਜਨਤਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਚਮਕਾਇਆ ਉਥੇ ਇਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਤੇਜਸਵੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

ਭਗਵਾਨ ਗੋਤਮ ਬੁਧ ਦੀ ਟੁੱਟੀ-ਭੱਜੀ ਮੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕੀ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਸ਼ਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਕਦੀ ਨਹੀਂ। ਸਗੋਂ ਧਰਤੀ ਦੀ ਇਕ-ਤਿਹਾਈ ਲੁਕਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਈ ਅਹਿੰਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਅਨੁਆਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗੀ-ਗੁਲਾਮੀ ਚੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਕੂਲ ਲੋਕ-ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉਚੇਰੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਹੋ ਗਲ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਸ਼ੁਧ ਮਨੁਖਤਾ ਦੀ ਉਨਤੀ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਲਈ ਗਿਆਨ ਤੇ ਭਗਤੀ ਦੀ ਅਣਮੁੱਲੀ ਰਾਸ ਕੱਠੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜਿੰਨਾ ਸਫਲ ਉਦਮ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਉਪਮਾ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ ਪਰਦੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ ਕੁੰਡਾਂ ਭਾਲ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਅਗਨੀ-ਪਰੀਖਿਆ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਨਰੋਇਆ ਤੇ ਨਿੱਗਰ ਗਿਆਨ-ਭਗਤੀ ਮਈ ਗਿਆਨ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਸਰਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਦੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਨਾਮ ਰਸਾਇਨ 'ਸੇਵ ਕਮਾਣੀ ਤੇ ਨਿਵ ਚਲਣ' ਦਾ ਮੰਤਰ ਲੈ ਆਏ। ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੀਖਣ ਬੁਧੀ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਮਨ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਆਡੰਬਰ ਇਕ ਬੰਨੇ ਸੁਟ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਰੀਬੀ ਵੇਸ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਰਸੀਲੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੇ ਦੇਸ-ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਟਪਾ ਕੇ ਸਰਬਵਿਆਪੀ ਬਣਾ ਸਕੇ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤੇਰੇ ਪੌਥੇ ਪੜ੍ਹੇ ਪਰ ਰਸ-ਵਿਹੁਣੇ ਲਗੇ,* ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਛੱਡ ਦਿਤਾ:—

[੧] ਬੇਦ ਪੁਰਾਣ ਪੜ੍ਹੇ ਸੁਣਿ ਥਾਟਾ। ਬਿਨ ਰਸ ਰਾਤੇ ਮਨ ਬਹੁ ਨਾਟਾ ॥

ਮ: ੧-੭-੧੧ ਗਉੜੀ ਰਾਗ।

*ਇਥੇ ਇਹ ਗਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਾਂ ਕਬੀਰ ਨੇ ਵੇਦ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਵੇਦਕ-ਗਿਆਨ ਦੇ ਤੋਤਿਆਂ [ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ] ਨੂੰ ਤਾੜਿਆ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਕਹਹੁ ਮਤਿ ਬੂਠੇ ਬੂਠਾ ਜੋ ਨ ਬਿਚਾਰੇ। [ਕਬੀਰ]

ਅਸੰਖ ਗ੍ਰੰਥ ਮੁਖਿ ਵੇਦ ਪਾਠ। ਅਸੰਖ ਜੋਗ ਮਨਿ ਰਹਹਿ ਉਦਾਸ ॥ [ਨਾਨਕ]

- [੨] ਕਥਨੈ ਕਹਿਣਿ ਨ ਛੁਟੀਐ, ਨ ਪੜ ਪੁਸਤਕ ਭਾਰ ।
ਕਾਇਆ ਸੋਚ ਨ ਪਾਈਐ, ਬਿਨ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਪਿਆਰ ॥
- [੩] ਅਸਟ ਸਾਜ ਸਾਜਿ ਪੁਰਾਣ ਸੋਧਹਿ ਕਰਹਿ ਬੇਦ ਅਭਿਆਸੁ ॥
ਬਿਨ ਨਾਮ ਹਰਿ ਕੇ ਮੁਕਤਿ ਨਾਹੀ ਕਹੇ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ॥ [ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧]
- [੪] ਨ ਕੋ ਪੜਿਆ ਪੰਡਿਤੁ ਬੀਨਾ ਨ ਕੋ ਮੂਰਖ ਮੰਦਾ ।
ਬੰਦੀ ਅੰਦਰਿ ਸਿਫਿਤ ਕਰਾਏ ਤਾ ਕਉ ਕਹੀਐ ਬੰਦਾ ॥ [ਆਸਾ ਘਰ ੬]
- [੫] ਪੜਿ ਪੁਸਤਕ ਸੰਧਿਆ ਬਾਦੇ ॥ ਸਿਲ ਪੂਜਸਿ ਬਗੁਲ ਸਮਾਧੰ ॥ [ਸਲੋਕ ਮ: ੧]
- ਸਚੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ:—

- [੧] ਪਾਧਾ ਪੜਿਆ ਆਖੀਐ ਬਿਦਿਆ ਬਿਚਰੈ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ ॥
ਬਿਦਿਆ ਸੋਧੈ ਤਤ ਲਹੈ ਰਾਮ ਨਾਮ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥
ਮਨ ਮੁਖ ਬਿਦਿਆ ਬਿਕ੍ਰਦਾ ਬਿਖੁ ਖਟੇ ਬਿਖੁ ਖਾਇ ॥
ਮੂਰਖ ਸਬਦੁ ਨ ਚੀਨਈ ਸੂਝ ਬੂਝ ਨਹ ਕਾਇ ॥ (ਪੜ ਦ: ਓਅੰਕਾਰ)
- [੨] ਪਾਧਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖੀਐ ਚਾਟੜਿਆ ਮਤਿ ਦੇਇ ॥
ਨਾਮੁ—ਸਮਾਲਹੁ ਨਾਮੁ ਸੰਗਰਹੁ ਲਾਹਾ ਜਗ ਮਹਿ ਲੇਇ ॥
ਸਚੀ ਪਟੀ ਸਚੁ ਮਨਿ ਪੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸੁ ਸਾਰੁ ॥
ਨਾਨਕ ਸੋ ਪੜਿਆ ਸੋ ਪੰਡਿਤੁ ਬੀਨਾ ਜਿਸ ਰਾਮ ਨਾਮ ਗਲਿ ਹਾਰੁ ॥
(ਪੜ ੧ ਦ: ਓਅੰਕਾਰ)

- [੩] ਪੰਡਤ ਵਾਚਹਿ ਪੋਥੀਆਂ ਨਾ ਬੂਝਹਿ ਵੀਚਾਰੁ ।
ਅਨ ਕਉ ਮਤੀ ਦੇ ਚਲਹਿ ਮਾਇਆ ਕਾ ਵਾਪਾਰੁ ॥
ਕਥਨੀ ਬੂਠੀ ਜਗੁ ਭਵੈ ਰਹਣੀ ਸਬਦੁ ਸੁ ਸਾਰੁ ॥
ਕੇਤੇ ਪੰਡਿਤ ਜੋਤਕੀ ਬੇਦਾ ਕਰਹਿ ਵੀਚਾਰੁ । ਈ
ਵਾਦਿ ਵਿਰੋਧਿ ਸਲਾਹਣੇ ਵਾਦੇ ਆਵਣ ਜਾਣੁ ।
ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਕਰਮ ਨ ਛੁਟਸੀ ਕਹਿ ਸੁਣਿ ਆਖ ਵਖਾਣੁ ।*
- (੭ | ਪ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ)
ਵਾਲਿਆਂ

ਇਹ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਲੋਕ-ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਪਾਜ-ਹੀਨ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲਿਆਂ
ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੁਰਜੀਤ ਰਹੀ ਹੈ:—

*ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਪਉੜੀ ੮ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰ
ਨਾਲ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਕਰਹਪਾ : ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:-

ਅਗਮ ਬੇਅ ਪੁਰਾਣ ਪੰਡਿਤ ਮਾਨ ਬਹਿਤਿ ॥

ਪੱਕ ਸਿਰੀਫਲ ਅਲਿਅ ਜਿਮਿ ਬਾਹੋਰਿਤ ਭ੍ਰਮਯੰਤਿ ॥

ਉਲਥਾ-ਅਗਮ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਅਭਿਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ
ਪੱਕੇ ਸ਼ੀ ਫਲ [ਪੇਠੇ] ਦੇ ਬਾਹਰ ਭੋਰੇ ਫਿਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਬਹੁਤੀ ਵਿਦਿਆ ਤੈਂਨੂੰ ਪਾਗਲ ਬਣਾਂਦੀ ਹੈ ।'*

ਬਰਨਾਰਡ ਸ਼ਾਅ ਨੇ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਟਿਚਕਰ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ-
“ਵਿਦਵਾਨ ਮਨੁਖ ਕਮਚੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਕਤ-ਕਟੀ ਲਈ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।”**

ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਆਪਣੀ ਅਰਬੀ ਵਿਦਵਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਬੰਨੇ ਰਖ ਕੇ ਸੂਫੀਆਨਾ
ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:-

ਇਸ਼ਕ ਅਕਲ ਵਿਚ ਮੰਜ਼ਲ ਭਾਰੀ ਸੈਆਂ ਕੁਹਾਂ ਦੇ ਪਾੜੇ ਹੂ ॥

ਇਸ਼ਕ ਨ ਜਿਨ੍ਹਾ ਖਰੀਦਿਆ ਬਾਹੂ ਉਹ ਦੋਹੀਂ ਜਹਾਨੀਂ ਮਾੜੇ ਹੂ ॥

ਵਜ੍ਹਾਨੀ ਸਿੱਧਾਂ ਅਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੌਥੀ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ
ਸਾਮੰਤੀ ਸਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿਸਦਾ ਹੈ । ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ
ਵਿਚ ਚੋਭਦਾਰ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਬਿੰਗ ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ:-

੧. ਬੇਦ ਪੁਰਾਣ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਭ ਖੋਜੇ ਕਹੁ ਨ ਉਬਰਨਾ ।

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਇਉ ਰਾਮਹਿ ਜੰਪਤ ਮੋਟਿ ਜਨਮ ਮਰਨਾ ॥

ਹਮਰਾ ਬਗਰਾ ਰਹਾ ਨ ਕੋਉ ॥ ਪੰਡਿਤ ਮੁਲਾ ਛਾਡੇ ਦੋਉ ॥

ਪੰਡਿਤ ਮੁਲਾਂ ਜੋ ਲਿਖ ਦੀਆ ॥ ਛਾਡ ਚਲੇ ਹਮ ਕਛੂ ਨ ਲੀਆ ।

ਰਿਦੇ ਇਖਲਾਸੁ ਨਿਰਖ ਲੇ ਮੀਰਾ ॥ ਆਪੁ ਖੋਜਿ ਖੋਜਿ ਮਿਲੇ ਕਬੀਰਾ ॥

ਭੈਰਉ ਘਰ ੧-੪ । ੭

੨. ਮੇਰਾ ਤੇਰਾ ਮਨੁਆ ਕੇਸੈ ਇਕ ਹੋਇਰੇ !

ਮੈਂ ਕਹਤਾ ਹੋਂ ਆਂਖਨ ਦੇਖੀ ।

ਤੂ ਕਹਤਾ ਕਾਗਦ ਕੀ ਲੇਖੀ ।

ਮੈਂ ਕਹਤਾ ਸੁਰਬਾਵਨ ਹਾਰੀ

ਤੂ ਰਾਖਯੋ ਅਰੁਬਾਇ ਰੇ !

*“Much learning doth make thee mad. Act XXVI, 24

**A learned man is an idler who kills time by study.

George Bernard Shaw : Maxim's for Revolutionists.

ਰ
ਅ

੩. ਪੜਿ ਪੜਿ ਕੇ ਪਥਰ ਭਇਆ, ਲਿਖ ਲਿਖ ਭਇਆ ਜੁ ਈਂਟ ।
ਕਹੇ ਕਬੀਰਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ, ਲਗੀ ਨ ਏਕੋ ਛੀਂਟ ॥*

੪. ਕਾਜੀ ਕੋਨ ਕਤੇਬ ਬਖਾਨੈ ।
ਪੜੁਤ ਪੜੁਤ ਕੇਤੇ ਦਿਨ ਬੀਤੇ ॥

ਗਤਿ ਏਕੋ ਨਹਿ ਜਾਨੈ ॥‡

੫. ਪੰਡਿਤ ਔਰ ਮਸਾਲਚੀ ਦੋਨੋਂ ਸੁਝੇ ਨਾਹਿੰ ।
ਔਰਨ ਕੋ ਕਰ ਚਾਂਦਨਾ ਆਪ ਅੰਧੇਰੇ ਮਾਹਿੰ ॥

੬. ਕਬੀਰ ਮੈਂ ਜਾਨਿਓ ਪੜਿਬੋ ਭਲੋ, ਪੜਿਬੋ ਸਿਉ ਭਲ ਜੋਗੁ ॥
ਭਗਤਿ ਨ ਛਾਡਉ ਰਾਮ ਕੀ ਭਾਵੇਂ ਨਿੰਦਉ ਲੋਗੁ ॥

੭. ਦਿਨਸੁ ਰੈਨਿ ਬੇਦੁ ਨਹੀ ਸਾਸਤਰ, ਤਹਾਂ ਬਸੇ ਨਿਰੰਕਾਰਾ ।
ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਨਰ ਤਿਸਹਿ ਧਿਆਵਹੁ ਬਾਵਰਿਆ ਸੰਸਾਰਾ ॥

੮. ਛਾਡਿ ਕਤੇਬ ਰਾਮ ਭਜੁ ਬਉਰੇ.....॥

ਆਸਾ ਕਬੀਰ ॥

ਦੁਲਨ ਦਾਸ [ਜਨਮ ੧੬੬੦ ਈ:]

ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਨਾਨਕ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ:
ਵੇਦ ਪੁਰਾਨ ਕਹਾ ਕਹੋਉ, ਕਹਾ ਕਿਤਾਬ ਕੁਰਾਨ ।
ਪੰਡਿਤ ਕਾਜੀ ਸੱਤ ਕਹੁ, ਦੁਲਨ ਮਨ ਪਰਵਾਨ ॥

ਸਾਖੀ ੧੩

ਵੇਦਕ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀਆਂ:-

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਲੋਂ ਵੇਦਕ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਡਾ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—‘ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕਤਾ ਦੇ ਰੱਦ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀ ਦੇ ਰੱਬ ਦੀ ਉਚਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਚੁਕਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਏਸ ਗਲ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਬੋਲੀ ਪਵਿਤਰ ਜਾਂ ਅਪਵਿਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰੱਬ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲੇ ਭਾਵਾਂ ਤੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਉਚਾਰਿਆਂ ਹੀ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ

*ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਦੇ ਦਰਸਨ ‘ਵਿਨੋਬਾ’ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ “ਗੀਤਾ ਪਰਵਚਨ” ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

‡ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਫਾਰਸੀ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਵਿਚ ‘ਜ਼ੋਖ ਮਸ਼ਾਇਖ’ ਉਪਰ ਜੋ ਟਿਚਕਰਾਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ ਇਹ ਅਭੰਬਰ ਤੇ ਪਲੇਚ ਵਾਲੀ ਸਾਮੰਤੀ-ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪ੍ਰਤੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਵਿਦ੍ਰੋਹ ਹੈ ।

ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਹੈ । ਏਸ ਲਈ ਰੱਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਭ ਬੋਲੀਆਂ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਹਸੀਅਤ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ ।’*

ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀ ਗਈ ਜਨਤਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕਥਨੀ ਦੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਉਪਰ ਰਖੀ ਹੈ । ਪੌਥੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾਂ ਫੜਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾੜਿਆ ਹੈ । ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਖਣ ਦੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਢੰਗੇ ਗੁੜੇ ਖੂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਕੂਪ ਮੰਭੂਕ । ਨਵੇਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਦੇਸੀ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣਾਇਆ । ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:—

ਕਬੀਰਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕੂਪ ਜਲ ਭਾਖਾ ਬਹਿਤਾ ਨੀਰ ॥

ਜਬ ਚਾਹੀਏ ਤ ਭੂਬੀਏ, ਸੀਤਲ ਕਰੇ ਸਰੀਰ ॥

ਬੀਜਾਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਮੀਰਾਂ ਜੀ (ਮ੍ਰਿਤੂ ੧੪੬੫ ਈ:) ਲੋਕ ਭਾਖਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਖੁਸ਼ ਨਗਜ਼’ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

ਹੈਂ ਅਰਬੀ ਬੋਲ ਕੇਰੇ । ਔਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਬਹੁਤੇਰੇ ॥

ਯੇ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੋਂ ਸਬ । ਇਸ ਅਰਬੋਂ ਕੇ ਸਬਬ ॥

ਯੇ ਭਾਖਾ ਭਲ ਸੋ ਬੋਲੀ । ਪਨ ਇਸ ਕਾ ਭਾਵਤ ਖੋਲੀ ॥

ਯੋਂ ਗੁਰਮੁਖ ਪੰਦ ਪਾਇਆ । ਤੋ ਏਸੇ ਬੋਲ ਚਲਾਇਆ ॥

ਜੇ ਕੋਈ ਅਛੋਂ ਖਾਸੇ, ਇਸ ਬਿਆਨ ਕੇਰੇ ਪਿਆਸੇ ॥

ਵੇ ਅਰਬੀ ਬੋਲ ਨਜਾਨੋਂ ਨਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪਹਚਾਨੇ ॥

ਯੇ ਉਨ ਕੋ ਬਚਨ ਹੀਤ । ਸੁਨਤ ਬੂਝੋਂ ਰੀਤ ॥

ਯੋ ਦੀਖਤ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲ, ਪਰ ਮਅਨੇ ਹੈਂ ਨਪ ਤੋਲ ॥

ਗਿਆਨ-ਮਾਰਗ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਮਾਰਗ ਦੇ ਸੂਫੀਆਂ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਇਸ ਅਵਾਜ਼ ਦਾ ਅਸਰ ਸਾਕਾਰ ਉਪਾਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਤੇ ਵੀ ਪਿਆ । ਸੂਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਿਜ-ਭਾਖਾ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਏ ਅਤੇ ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਰਾਮਾਇਣ ਹੀ ਅਵਧੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ । ਇਕ ਥਾਈਂ ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:—

ਕਾ ਭਾਖਾ ਕਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ । ਭਾਵ ਚਾਹੀਏ ਸਾਂਚ ॥

ਕਾਮ ਜੋ ਆਵੈ ਕਾਮਰੀ ਕਾ ਲੇ ਕਰਓਂ ਖਮਾਂਚ ॥੩॥

*ਵਿਚਾਰਾ ਧਾਰਾ ਪੰ: ੧੭੪ ।

੩ਖਮਾਂਚ—ਖੰਭਾਇਤ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ।

ਵਿਦਿਆਪਤਿ ਮੈਥਲੀ ਕੋਕਿਲ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ (ਕੀਰਤਿ ਲਤਾ) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਸੱਕਯ ਬਾਣੀ ਬਹੁਅ ਨ ਭਾਵਇ ॥
ਪਾਇਆ ਰਸ ਕੋ ਮੰਮੁ ਨ ਪਾਵਇ ॥
ਕੇਸਲ ਬਅਨਾ ਸਭ ਜਨ ਮਿੱਠਾ ॥
ਤੇ ਤੈਸਨ ਜੰਪਉ ਅਵਹੱਠਾ ॥

ਸੰਤ ਰਜੱਬ ਜੀ [੧੫੬੭-੧੬੮੯ ਈ:] ਨੇ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਇਉਂ ਦੱਸਿਆ:—

ਵੇਦ ਸੁਬਾਣੀ ਕੂਪ ਜਲ, ਦੁਖ ਮੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ।

ਸ਼ਬਦ ਸਾਖੀ ਸਰਵਰ ਸਲਿਲ, ਸੁਖ ਪੀਵੈ ਸਬ ਕੋਇ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਾਰਨ ਜਨਤਾ ਲਈ ਸਰਲ ਗਿਆਨ ਦੀ ਆਵਸ਼ਕਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਸੀ ਬੋਲੀਆਂ ਹੀ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਲਾਸੀਕਲ ਕਲਾ ਦੀ ਆਸ ਰਖਣੀ ਬੇਕਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਪਰਯਤਨ ਨੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੰਗ-ਸੋਟਾ ਸਮਝਣਾ ਅਨਿਆਏ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਦਰਸ਼ੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਕ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਸਰਸ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ—

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਵਿਚਾਰ ਸਰਲ ਤੇ ਸਹਜ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਘਰੋਗੀ ਉਪਮਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁੰਦਰ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਨਾਲ ਦਸੇ ਹਨ।

[੧] ਰਬ ਤੇ ਮਨੁਖ ਦਾ ਸੰਬੰਧ :—

ਜਬ ਆਸਾ ਅੰਦੇਸਾ ਤਬ ਹੀ ਕਿਉਕਰ ਏਕੁ ਕਹੰ ।

ਆਸਾ ਭੀਤਰਿ ਰਹੈ ਨਿਰਾਸਾ ਤਉ ਨਾਨਕ ਏਕੁ ਮਿਲੈ ॥ ੪ ਰਾਮਕਲੀ ਘਰ ੧

ਜਿਨੀ ਆਤਮੁ ਚੀਨਿਆ ਪਰਮਾਤਮੁ ਸੋਈ ।

ਏਕੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਿਰਖੁ ਹੈ ਫਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹੋਈ ॥ ਆਸਾ, ਕਾਫੀ

ਤੂੰ ਦਰਿਆਉ ਦਾਨਾ ਬੀਨਾ ਮੈਂ ਮਛਲੀ ਕੈਸੇ ਅੰਤ ਲਹਾ ॥

ਜਹ ਜਹ ਦੇਖਾਂ ਤਹ ਤਹ ਤੂੰ ਹੈ ਤੁਝ ਤੇ ਨਿਕਸੀ ਫੂਟ ਮਰਾ ॥

ਕਾਇਆ ਮਹਲੁ ਮੰਦਰੁ ਘਰ ਹਰਿ ਕਾ ਤਿਸ ਮਹਿ ਰਾਖੀ ਜੋਤਿ ਅਪਾਰ ।

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਹਲਿ ਬੁਲਾਏ ਹਰਿ ਮੇਲੇ ਮੇਲਣਹਾਰ ।

[੨] ਸਚਾ ਗਿਆਨ:-

ਸੂਰਜ ਏਕੋ ਰੁਤਿ ਅਨੇਕ । ਨਾਨਕ ਕਰਤੇ ਕੇ ਕੇਤੇ ਵੇਸ । ੨ । ੩੦ ਆਸਾ ਘਰ ੨
ਕੁੰਭੇ ਬਧਾ ਜਲੁ ਰਹੈ ਜਲ ਬਿਨੁ ਕੁੰਭ ਨ ਹੋਇ ।
ਗਿਆਨ ਕਾ ਬਧਾ ਮਨੁ ਰਹੈ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਗਿਆਨ ਨ ਹੋਇ ।
ਘਾਲ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੋਇ ।
ਆਪ ਮੋਇ ਨਿਰਾਲਮੁ ਹੋਵੈ ॥ ਅੰਤਰਿ ਸਾਚੁ ਜੋਗੀ ਕਹੀਐ ਸੋਈ ।
ਤਨੁ ਹਟੜੀ, ਇਹ ਮਨੁ ਵਣਜਾਰਾ । ਨਾਨਕ ਸਹਜੇ ਸਚੁ ਵਾਪਾਰਾ ।

[੩] ਪੂੰਜੀ ਵਾਦੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਦੀ ਪਿੰਦਾ:-

ਇਸ ਜ਼ਰਿ ਕਾਰਣ ਘਣੀ ਵਿਗੁਤੀ ਇਨਿ ਜਰ ਘਣੀ ਖੁਆਈ ।
ਪਾਪਾਂ ਬਾਬਹੁ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ ਮੁਇਆ ਸਾਥਿ ਨਾ ਜਾਈ ।
ਜਿਸ ਨੋ ਆਪਿ ਖੁਆਏ ਕਰਤਾ ਖੁਸਿ ਲਏ ਚੰਗਿਆਈ ॥ ਆਸਾ ਘਰ ੩
ਦੁਖੀ ਦੁਨੀ ਸਹੋੜੀਐ ਜਾਹਿ ਤ ਲਗਹਿ ਦੁਖ ॥
ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਕਿਸੇ ਨ ਲਥੀ ਭੁਖ ।
ਧਨਵੰਤਾ ਇਵ ਹੀ ਕਹੈ ਅਵਰੀ ਧਨ ਕਉ ਜਾਉ ।
ਨਾਨਕੁ ਨਿਰਧਨੁ ਤਿਤੁ ਦਿਨਿ ਸਿਤੁ ਦਿਨਿ ਵਿਸਰੈ ਨਾਉ ॥

[੪] ਵਡੇ ਵਿਚਾਰਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ।
ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਨੇਕ ਵਾਕ ਹੁਣ ਤਕ ਸਚ ਸਿੱਧ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ:-

“ਕਲਜੁਗਿ ਰਬੁ ਅਗਨਿ ਕਾ
ਕੂੜੁ ਅਗੈ ਰਬੁ ਵਾਹੁ ।”

ਅਰਥਾਤ ਅਜ ਕਲ ਬੂਠ ਤੇ ਧੌਖੇ ਦੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਬਲਵਾਨ ਹੈ । ਇਹ ਆਪਣੀ
ਪ੍ਰਗਤੀ ਚਾਂਹਦੀ ਹੈ ਅਤਿਆਚਾਰ ਰਾਹੀਂ । ਅਗਨਿ ਸਾੜ-ਫੂਕ ਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਪਰਤੀਕ ਹੈ ।
ਇਸੇ ਪਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਤੁਕਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਅਖਾਣ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ--

[੧] ਸਚੁ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ ਸੀਤਾ ਕਦੇ ਨ ਪਾਟੈ ।

[੨] ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰ ।

[੩] ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂ ਸੇਵ ਕਮਾਈਐ ਤਾਂ ਦਰਗਹ ਬੈਸਣਿ ਪਾਈਐ ।

[੪] ਵਿਣ ਕਰਮਾਂ ਕਿਛੁ ਪਾਈਐ ਨਾਹੀਂ ਜੇ ਬਹੁਤੇਰਾ ਧਾਵੈ । ਤਿਲੰਗ ਘਰ ੩

[੫] ਮਿਠਤੁ ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਤਤੁ ।

[੬] ਜਿਨ ਸੇਵਿਆ ਤਿਨ ਪਾਇਆ ਮਾਨੁ ॥

੪ । ਜਪੁਜੀ ।

ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਸਿਧ-ਗੋਸਟਿ ਦੀਆਂ ਇਹ ਦੋ ਪਉੜੀਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ* ਦੇ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ:—

ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈਸਾਣੈ ।

ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ, ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੈ ॥

ਰਹਹਿ ਇਕਾਂਤਿ, ਏਕੋ ਮਨਿ ਵਸਿਆ, ਆਸਾ ਮਾਹਿ ਨਿਰਾਸੋ ॥

ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰੁ ਦੇਖਿ ਦਿਖਾਏ, ਨਾਨਕੁ ਤਾਕਾ ਦਾਸੋ ॥ ੫

ਹਾਣੀ ਬਾਣੀ ਨੀਂਦ ਨ ਆਵੈ, ਪਰ ਘਰਿ ਚਿਤੁ ਨ ਡੋਲਾਈ ।

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਮਨੁ ਟੇਕ ਨ ਟਿਕਈ, ਨਾਨਕ ਭੁਖ ਨ ਜਾਈ ॥

ਹਾਟੁ ਪਟਣੁ ਘਰੁ ਗੁਰੂ ਦਿਖਾਇਆ, ਸਹਜੇ ਸਚੁ ਵਾਪਾਰੋ ॥

ਖੰਡਿਤ ਨਿੰਦਾ ਅਲਪ ਅਹਾਰੰ, ਨਾਨਕ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੋ ॥ ੮ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਵਿਚ ਤਿਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ, ਅਨੁਭਵ-ਸਿਧ ਬਹੁਪੱਖੀ ਗਿਆਨ,

ਮਧੁਰ-ਸੰਗੀਤ ਵਰਗੀ ਇਕ ਰਸੀ ਭਾਵਨਾ, ਭਗਤੀ ਭਾਉ ਦੀ ਨਿਮਰਤਾ; ਮਨੁਖਤਾ ਦੀ
ਭਵਿਖ-ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਇਸ਼ਕ; ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਅਮਿਤ ਸ਼ਕਤੀ—ਅਨੇਕ ਗੁਣ
ਇੱਕਠੇ ਹੀ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਾਰਸ਼ਨਕ ਕਵੀ; ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਆਗੂ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ
ਸ਼ੀਲ ਪਰਮ ਮਨੁਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਘਾੜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਥਾਈ
ਰੂਪ ਹੈ 'ਨਾਮ ਖੁਮਾਰੀ ਵਾਲਾ' ਜੋ ਸਦਾ ਹੀ ਬਲਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਚਿਆ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਹੈ—

ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ
ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥੧॥

ਇਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੱਬ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਦਾ ਰੋਖਾ ਚਿਤਰ ਖਿਚ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਇਥੋਂ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਵੀ ਪਰਤਖ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਮੰਤਰ ਉਪਰ
(੧) ਸਾਧਨ (੨) ਸਾਧਕ (੩) ਸਾਧਕ—ਤਿੰਨਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ, ਕੀ ਕੀ
ਦੁਨੀਆਂ ਵਸਾਈ ਪਈ ਹੈ । ਫਿਰ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਪੂਰਨ ਅਧਿਆਏ ਮੰਨ ਕੇ ਵਿਚਾਰ
ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਉਚੇਰੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸੋਮੇ ਫੁਟਦੇ ਨਜ਼ਰੀ ਆਣਗੇ । ਫਿਰ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ
ਤੇ ਧਿਆਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਜਨਤਾ-ਭਾਵ ਬੋਲਦਾ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ।‡

*ਸਿਖੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਵੇਖੋ ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਅਰਬਦ
ਨਰਬਦ ਧੁੰਧੁਕਾਰਾ” ੧੬ । ੩ । ੧੫
‡ਇਹ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਹਰ ਥਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਏਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬੋਲੀਆਂ
ਵਿਚ ਨਖੇੜਾ ਪਾਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕ੍ਰਿਆ
ਵਰਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਈ ।

ਪੁਰਖ ਨਿਰਭਉ + ਨਿਰਵੈਰ = ਅਕਾਲ ਮੂਰਤ + ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਦਾ ਸੌਖਾ ਤੇ ਸਰਲ ਲੇਖਾ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਜੁਗ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ਅਤੇ ਇਸ ਮੰਤਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਨਵੀਂ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਰਹੇਗੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਸਚਾਈ ਅਤੇ ਉਚਾਈ ਵਿਚ ਰਤਾ ਵੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਦੁਤੀ ਵਿਦਵਾਨ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮ-ਵਾਕ ਹੈ।

ਕਈ ਆਲੋਚਕ ਸਮਾਜਕ ਸ਼ੈਲੀ ਹੀ ਨੂੰ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਵੀ ਧਿਆਨ ਜੋਗ ਹੈ:-

ਬੀਸ ਸਪਤਾਹ ਰੋ ਬਾਸਰੋ ਸੰਗ੍ਰਹੈ,
ਤੀਨਿ ਖੋੜਾ ਨਿਤ ਕਾਲ ਸਾਰੈ।
ਦਸ ਅਠਾਰ ਮੈ ਅਪਰੰਪਰੋ ਚੀਨੈ,
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਇਵ ਏਕੁ ਤਾਰੈ ॥

ਹੁਣ ਇਸਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੇਖੋ:-

ਵੀਹਾਂ (੫ ਸੂਖਮ ਤੇ ੫ ਸਬੂਲ ਤੱਤ + ੫ ਗਿਆਨ ਤੇ ੫ ਕਰਮ ਇੰਦਰੀਆਂ) ਅਤੇ ਸਤਾਂ (੫ ਪ੍ਰਾਣ + ਮਨ + ਬੁਧੀ) ਦੇ ਬਸ਼ੇਰੇ (ਦੇਹ) ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰੇ, ਆਪਣੇ ਵਸ ਕਰੇ।

ਜੀਵਨ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮੌਰੀਆਂ (ਖੋਲਾਂ) ਬਾਲ, ਜੁਆਨੀ ਅਤੇ ਬੁਢੇਪੇ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪੰਖੇਰੁ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮੌਤ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰਖੋ।

ਦਸ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਠਾਰਾਂ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਬਨਸਪਤੀ (ਕੁਦਰਤ) ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਜਾਣੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਨਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਏਕਓਅਕਾਰ ਤਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਇੰਨੀਆਂ ਗੂੜ੍ਹ ਗਲਾਂ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ-

ਨਹ ਪੰਡਿਤੁ ਨਹ ਚਤੁਰ ਸਿਆਨਾ ॥
ਨਹ ਭੂਲੋ ਨਹ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਨਾ ॥

ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਗੁਣ ਦਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ:-

ਗੁਰੁ ਕੁਮਾਰ ਸਿਖ ਕੁੰਭ ਹੈ ਗੜੁ ਗੜੁ ਕਾਢੇ ਖੋਟ ॥
ਅੰਤਰ ਹਾਥ ਸਹਾਰ ਕੈ ਬਾਹਰ ਬਾਹੈ ਚੋਟ ॥

ਸਚੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਖੰਡਨ ਅਤੇ ਮੰਡਨ, ਪਿਆਸ ਅਤੇ ਫਿਟਕਾਰ, ਆਸਾ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸਾ ਦੀ ਦੋ-ਹੱਥੀ ਕਲਾ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਵੇਂ ਘੜੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ।

ਜਿਸ ਘਟ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਧਾ ਗਈ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬਣ ਗਿਆ।
ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬਣਾਨ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਸੀ।

ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ 'ਦਿਲ'

ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ "ਮੌਤ"

ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਚਾਤ੍ਰਕ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਜਿਸਦੀਆਂ ਛੇਕੜਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਇਹ ਸਨ:—

ਤੁਰਨ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹੋ ਕੇ ਹਾਂ ਤੱਯਾਰ ਬੈਠਾ
ਜਦੋਂ ਹੁਕਮ ਤੇਰਾ ਤਕਦੀਰ ਲਿਆਈ ।
ਮਿਰੀ ਮੌਤ ਤੇ ਲੋਕੋ ਮਾਤਮ ਨਾ ਕਰਨਾ
ਮਿਲੇ ਬੂੰਦ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਵਧਾਈ ।

ਮੌਤ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਸਮਝਕੇ ਹਰਦਮ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕਵੀ ਇਕ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਸੀ । ਜੀਵਨ-ਪੰਥ ਦੇ ਅੰਤਮ ਪੜਾ ਉਤੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਕਵੀ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੂੰ ਲੰਮੀਆ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਣ ਘੇਰਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਘੁਲਦਿਆਂ ਘੁਲਦਿਆਂ ੧੭ ਦਸੰਬਰ ੧੯੫੪ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਦਮ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ । ਬੁਢੇਪੇ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅਸਾਧ ਰੋਗ ਨਿਰਬਲ ਅਤੇ ਨਿਤਾਣਾ ਕਰ ਦੇਣ, ਮਨ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ, ਕਾਹਲਾਪਣ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਕਵੀ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਾਖੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਸਗੋਂ ਠਰੰਮਾ ਤੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਜਦ ਤੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਬਣੀ ਹੈ, ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਟਿਕਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਹ ਡਰ ਕਿਸੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਵੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਸੁਚੇਤ ਜਾਂ ਅਚੇਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਅਜੋਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਉਨਤੀ ਵੀ ਇਸ ਡਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਘਟਾ ਸਕੀ । ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਮੌਤ ਦਾ ਸਹਿਮ ਕੌਮਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਰੜੇ ਪੰਜਿਆਂ ਵਿਚ ਜਕੜੀ ਬੈਠਾ ਹੈ । ਜੇ ਮੌਤ ਦੇ ਡਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹਰ ਕਰਤਵ, ਹਰ ਕਲਾ ਅਤੇ ਹਰ

ਸਾਹਿਤ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਕਵੀ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਆਖਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਮੌਤ ਦੇ ਭੇ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਮੌਤ ਨੂੰ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਰੂਪ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਵੀ ਨੇ 'ਮਿਲੇ ਬੂੰਦ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੂੰ' ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤਕ ਅਪੜਨ ਲਈ ਕਵੀ ਨੂੰ ਕਈ ਔਕੜਾਂ ਅਤੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਨੂੰ ਕਵੀ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਕਵੀ ਦੀ ਮਾਨਸਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਸਕਾਂਗੇ।

ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਚਾਤ੍ਰਕ ਮੌਤ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਝਗੜਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਵਸੀਲਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ 'ਜੀਉਣ ਪੰਧ ਦੀ ਛੇਕੜਲੀ ਮੰਜ਼ਲ' ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:-

ਮੁਕ ਗਏ ਬਖੋੜੇ ਜੀਵਨ ਦੇ, ਚੁਪਚਾਪ ਵਿਚ ਧੂਣੀ ਪਾ ਲੀਤੀ,
ਧਨ ਦੌਲਤ ਦੇ ਦੀਵਾਨੇ ਨੇ, ਵਖਤਾਂ ਤੋਂ ਜਾਨ ਛੁਡਾ ਲੀਤੀ।
ਇਸ ਸ਼ਾਂਤ ਚਮਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਨੂੰ, ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਆਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ,
ਚਿੰਤਾ ਦੀਆਂ ਧੁੱਪਾਂ ਲੋਆਂ ਥੀਂ, ਕੁਮਲਾਂਦੀ ਇਹ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ।
ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਝਾਂਜੇ ਤੋਂ, ਇਹ ਮੌਤ ਛੁਡਾ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,
ਫਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਡਰ ਡਰ ਕੇ ਚਾਤ੍ਰਕ, ਕਿਉਂ ਜਾਨ ਤੇਰੀ ਘਬਰਾਂਦੀ ਹੈ।

[ਚੰਦਨਵਾੜੀ-ਪੰਨਾ ੨੨੨

ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਮੌਤ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲੱਭਣ ਸਮੇਂ, ਕਵੀ ਦਾ ਮਨ 'ਸਿਹਤ ਮੰਦ' ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਿਆਗ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਬੀਮਾਰ ਮਨ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਇਹ ਅਪਸਾਰੀ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਵੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ 'ਦਗੜ ਦਗੜ' ਆਖ ਕੇ 'ਕਬਰਸਤਾਨ' ਦੀ ਚੁਪ-ਚਾਪ ਨੂੰ ਸਲਾਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਇਸ ਦਗੜ ਦਗੜ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ, ਇੱਕਲਵਾਂਜੇ ਇਕ ਵਾਸੀ ਹੈ,
ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਜਿਸਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ ਤੇ ਰੌਣਕ ਜਿਦੀ ਉਦਾਸੀ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਕਵੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਮੌਤ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿੱਚ ਸੌਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ:--

ਆ ਦਿਲ ! ਏਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਪਈਏ, ਕੀ ਕਰਨ ਪਿਛਾਂਹ ਹੁਣ ਜਾਣਾ ਹੈ ?
ਉਹ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਖਪ ਖਪ ਹੈ, ਓੜਕ ਦਾ ਇਹੋ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ।

ਉਹ ਹਿਰਸਾਂ ਦੇ ਹਟਕੋਰੇ ਨੇ, ਇਸ ਸੁਰਗੇ ਕੋਈ ਅਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ,
ਇਸ ਨਸ਼ੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੇ, ਮੁੜ ਹੇਠ ਉਤਰਦੀ ਤਾਰ ਨਹੀਂ।

[ਚੰਦਨਵਾੜੀ-ਪੰਨਾਂ-੨੦੯

ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ 'ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਖਪ ਖਪ' ਆਖ ਕੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਸੁਰਗ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ
ਚਾੜ੍ਹੀਕ ਉਤੇ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਬੁੱਢੇ ਭਾਰਤ ਦੇ 'ਤਿਆਗ ਫਲਸਫੇ' ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਮਤ
ਦੇ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾਵਾਦ ਦਾ ਚੋਖਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਜੀਉਣ ਪੰਧ ਦੀ ਛੇਕੜਲੀ
ਮੰਜ਼ਲ, ਕਬਰਸਤਾਨ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪੁਆੜੇ ਆਦਿਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ
ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲਾ ਰੰਗ ਹੀ ਝਲਕਾਰੇ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ:--

- (ੳ) ਇਥੇ ਰਹਿਣਾ ਨਾਹੀਂ,
ਕੋਈ ਬਾਤ ਚਲਣ ਦੀ ਕਰੁ ਵੇ।
ਵਡੇ ਉਚੇ ਮਹਿਲ ਉਸਾਰਿਓ,
ਗੌਰ ਨਿਮਾਣੀ ਘਰੁ ਵੇ।
(ਅ) ਤੁਝੈ ਗੌਰ ਬੁਲਾਵੈ ਘਰਿ ਆਉ ਰੇ।
(ੲ) ਛੋਡ ਸਰੀਰ ਭਸਮ ਦਾ।
(ਸ) ਜਿਤ ਵਲ ਵੰਜਾਂ ਮੌਤ ਤਿਤੇ ਵਲ।

ਇਹ ਮੌਤ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਜਦੋਂ ਤਕ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਬੋੜ-ਚਿਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਲੋਭ
ਘਟਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਮਹਾਨ ਆਦਰਸ਼ ਲਈ ਪਿਆਰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਰਹੇ, ਮਨ ਨੂੰ ਬੀਮਾਰ
ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਫੜੀ ਸੈਂਕੜੇ ਰਾਵਣ,
ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਹਿਟਲਰ ਮੌਤ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਿੱਕ ਲਤਾੜਦੇ
ਰਹੇ, ਪਰ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਮੌਤ ਦੇ ਸਹਿਮ ਤੋਂ ਉਹ ਵੀ ਨਾ ਬਚ ਸਕੇ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸੱਚ
ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਝੂਠ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਝੂਠ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਹਕੀਕਤ ਸੀ:--

ਕੰਸ, ਰਾਵਣ, ਹਿਰਨਾਕਸ਼ੱਪ ਕਾਲ ਨੇ ਸਭ ਕੜ ਲਏ,
ਧੋਣ ਅਕੜਾਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨ ਤੇ।
ਕੋਸ਼ ਕਾਰੂੰ ਦਾ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਤਲੀ ਤੋਂ ਕਿਰ ਗਿਆ,
ਰਹਿ ਗਿਆ ਸ਼ਾਦਾਦ ਦਾ ਰਚਿਆ ਬਹਿਸ਼ਤ ਜਹਾਨ ਤੇ।

[ਚੰਦਨਵਾੜੀ-ਪੰਨਾ: ੧੦੬

(ਭਰ) ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਚਾਈ ਲਈ ਭਾਉ (ਪਿਆਰ) ਉਤਪਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵ
ਕਚਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੁੱਚੇ ਲਾਲ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ:--

ਛੁਟਣਾ ਹੈ ਅੰਤ ਜਿਸ ਉਸ ਨਾਲ ਚਾਤ੍ਰਕ ਜੋੜ ਕੀ ?

ਭਾਲ ਸੁੱਚੇ ਲਾਲ, ਨਾ ਭੁਲ ਕਚਕੜੇ ਦੀ ਖਾਨ ਤੇ ।

[ਚੰਦਨਵਾੜੀ-ਪੰਨਾ ੧੦੬

‘ਚੰਦਨਵਾੜੀ’ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਚਾਤ੍ਰਕ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਆਸ਼ਾ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੇ ਦੁਰਾਹੇ ਉਤੇ ਖੜਾ ਸੀ । ਬੇਸ਼ਕ ਆਵਾਗਵਣ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਮੰਨਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਅਟੱਲਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਉਸਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਖੋੜੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਖਦਾ । ਆਤਮਾ ਬਾਰੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਦੁੱਖ ਵਧੇਰੇ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਸੀ:-

ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਚਾ ਸੋਨਾ ਕਰਦੀ, ਹੀਰੋ ਤੋਂ ਕੰਕਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ,
ਆਵਾਗੋਣ ਗੇੜ ਨਿਤ ਰਹਿੰਦਾ, ਖਾਲੀ ਭਰੇ, ਭਰੇ ਸਖਣਾਂਦੇ,
ਹਰ ਸ਼ੈ ਵਿਚ ਅਨਸਥਿਰਤਾ ਨੇ, ਐਸਾ ਆਪਨਾ ਆਪ ਵਸਾਇਆ,
ਜੋ ਆਵੇ ਸੋ ਜਾਵਣ ਖਾਤਰ, ਜੋ ਜਾਵੇ ਸੋ ਸਮਝੋ ਆਇਆ ।

(ਚੰਦਨਵਾੜੀ-ਪੰਨਾ ੯੯)

ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਆਵਾਗਵਣ ਦਾ ਚੱਕਰ ਜਿਸ ਆਤਮਾ ਦੇ ਧੁਰੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਕਵੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਹਿੰਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ । ‘ਉਮਰ ਖਿਆਮ’ ਵਾਂਗ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ‘ਮੁਸਾਫਰ-ਖਾਨਾ’ ਸਮਝ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫ਼ ਵਲੋਟਣ ਲਈ ਉਹ ਕਾਹਲਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ:-

ਇਸੇ ਦਰੇੜ ਕਾਲ ਦੀ ਅੰਦਰ, ਖੜ ਪੁੱਗੀ ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਆ ਕੇ,
ਉਠ ਚੱਲੀ ਵਣਜਾਰੀ ਜਿੰਦੜੀ, ਕੁਝ ਘੜੀਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਖਾ ਕੇ ।
ਖਾਲੀ ਕਰੋ ਮੁਸਾਫਰ ਖਾਨਾ, ਘੜਿਆਲੀ ਨੇ ਠੋਕਰ ਮਾਰੀ,
ਬੱਚੇ ਡਾਰ ਮੁਸਾਫਰ ਭੌਰੇ, ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਸਿਰ ਚਾਈ ਖਾਰੀ ।

(ਚੰਦਨਵਾੜੀ-ਪੰਨਾ ੯੦)

‘ਕੇਸਰ ਕਿਆਰੀ’ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਵੀ ਕਵੀ ਬੇਸ਼ਕ ਕਦੀ ਕਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਆਪੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ (ਪੰਨਾ-੧੬੨) ਸਮਝਕੇ ਇਕੱਲਵਾਂਜੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਲੋਚਦਾ ਸੀ (ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ-੧੪੭), ਪਰ ‘ਪਰਲੇ ਕਿਨਾਰੇ’ (ਪੰਨਾ-੧੪੦) ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਰਲੇ ਕਿਨਾਰੇ (ਪੰਨਾ-੧੪੧) ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਣਨ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ । ਬੁਲੇਸ਼ਾਹ ਵਾਂਗ ਸਰੀਰ-ਰੂਪੀ ਚਰਖੇ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਉਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਸੁਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ; ‘ਭਲਾ ਹੋਇਆ ਮੇਰਾ ਚਰਖਾ ਟੁੱਟਾ ਜਿੰਦ ਅਜ਼ਾਬੋਂ ਛੁੱਟੀ’, ਸਗੋਂ ਢਿਲਕੀ-ਹੱਥੀ ਵਾਲੇ ਚਰਖੇ ਉਤੇ ਵੀ ਅਮਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਣੀਆਂ ਕੱਤਣੋਂ ਨਹੀਂ ਰੁਕਦਾ:-

ਛੱਡ ਤਿੰਵਣ ਕਰ ਸੁੰਝਾ ਵਿਹੜਾ
 ਤੁਰ ਤੁਰ ਜਾਵਣ ਸਈਆਂ ।
 ਇਕ ਗਈਆਂ, ਇਕ ਡੋਲੇ ਚੜ੍ਹੀਆਂ,
 ਇਕ ਦਾਜ ਸਮੇਟਣ ਪਈਆਂ ।
 ਅਸਾਂ ਭੀ ਜਾਣਾ ਢੋਲਣ ਆਇਆਂ,
 ਪਰ ਚਰਖਾ ਕਿਉਂ ਚਾਈਏ ?
 ਓਨੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨੇਂ,
 ਜਿੰਨੀਆਂ ਕੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ।

[ਕੇਸਰ ਕਿਆਰੀ-ਪੰਨਾ ੧੫]

ਇਹ ਹੈ ਕਵੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੜਾ। ਜੀਵਨ ਲਈ ਵਧਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਪੜਾ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਵੀ ਵਿੱਚ ਸੂਫੀਮਤ ਵਾਲਾ ਤਿਆਗ ਘਟ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਥਾਂ ਸਿਖ-ਮਤ ਵਾਲਾ ਕਰਮ-ਯੋਗ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ।

ਆਤਮਾ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਰ ਪਕੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ' ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਕਵੀ ਨੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਰਦੂ ਦੇ ਕਵੀ ਇਕਬਾਲ ਦੀਆਂ ਆਤਮਾ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਰੁਬਾਈਆਂ ਵੀ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ 'ਪਿਆਮਿ ਮਸ਼ਰਕ' ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਇਕਬਾਲ ਦਾ ਰੰਗ ਪਰਤੱਖ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਕਬਾਲ ਦੇ ਇਸ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਸੋਮਾਂ ਵੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫਲਸਫਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਪਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਜਿਥੇ ਇਕਬਾਲ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨਿਰੋਲ ਆਪਣੀ ਹੈ, ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੇ ਪਰਗਟਾਉ ਵਿਚ ਇਕਬਾਲ ਦਾ ਰੰਗ ਹੈ:—

(ੳ) ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਦੂਰ ਹਾਸਿਲ ਮੇਰਾ,
 ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ ਕਤਰੇ ਚਿ' ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ।

(ਅ) ਓ ਜ਼ੋਰਾ ਬੁਰੇ ਕਿਉਂ ਜਿਦਾਂ ਆਫਤਾਬ—
 ਘਰ ਆ ਕੇ ਨਿਵਾਜਣ ਨੂੰ ਹੋਵੇ ਬੋਤਾਬ ।

[ਕੇਸਰ ਕਿਆਰੀ-ਪੰਨਾ ੧੫੯]

(ੲ) ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਨਿਖਰ ਕੇ ਭੀ,
 ਤੂੰ ਕਤਰਾ ਹੈਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ।

(ਕੇਸਰ ਕਿਆਰੀ-ਪੰਨਾ ੧੬੮)

(ਸ) ਐਡੇ ਪਿਉ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋ ਕੇ,
ਕਿਉਂ ਨਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਹੇ ਸਰੂਰ ।

(ਕਿਸਰ ਕਿਆਰੀ-ਪੰਨਾ ੧੫੬)

ਜਦੋਂ ਕਵੀ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅਨਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈ ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਮੌਤ ਆਤਮਾ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਠੰਡਾ ਤੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:—

ਠੰਢੀ ਤਾਤੀ ਮਿੱਟੀ ਖਾਹੀ
ਓਹੁ ਨਾ ਬਾਲਾ ਬੁਢਾ ਭਾਈ

[ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫

ਫਿਰ ਰੋਣਾ ਕਾਹਦਾ ?

ਮੇਰਾ ਮੇਰਾ ਕਰਿ ਬਿਲਲਾਹੀ
ਮਰਨਹਾਰੁ ਇਹੁ ਜੀਅਰਾ ਨਾਹੀਂ

[ਗਉੜੀ ਗਵਾਰੇਰੀ ਮ: ੫

ਫਿਰ ਆਤਮਾ ਇਕ ਰਾਹੀ ਵਾਂਗ ਲੰਮੇ ਸਫਰ ਵਿਚ ਤੁਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਹੀ ਨੂੰ ਮੰਜ਼ਲ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੀ। ਉਹ ਮੁੜ ਮੁੜ ਉਹਨਾਂ ਰਾਹਾਂ ਵਲ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਨਿਤ ਨਿਤ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਰਾਹੀ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਫ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਘੁਪ-ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ। ਉਸਦੇ ਕਦਮ ਮੰਜ਼ਲ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਨਚਦੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:—

ਖਤਰਾ ਹੈ ਕੀ ?
ਕੱਲਾ ਸਹੀ ।
ਆਇਆ ਭੀ ਤਾਂ
ਕਲਾ ਹੀ ਸਾਂ ।
ਹਰ ਰੋਜ਼ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦਿਆਂ,
ਮਿਣ ਛੱਡਿਆ ਹੈ ਰਾਹ ਮੈਂ ।
ਭੁੰਘੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭੀ,
ਭੁਲਦਾ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਆਲੁਣਾ ।

[ਨਵਾਂ ਜਹਾਨ-ਪੰਨਾ ੩੮

ਆਤਮਾ-ਰੂਪੀ ਰਾਹੀ ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਟੱਪਕੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਲਤਾੜਦਾ ਆਪਣੇ

ਆਦਰਸ਼ ਵਲ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪੈਰ ਪਿਛਾਂਹ ਨਹੀਂ ਧਰਦਾ, ਅਗਾਂਹ ਹੀ ਅਗਾਂਹ
ਵਧਦਾ ਹੈ:--

ਲ ਪਰਲੈ ਦੇ ਲੰਘ ਕੇ ਗੋੜੇ
ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੋਰ ਅਗੇਰੇ
ਤੁਰਿਆਂ ਜਾਣਾ, ਤੁਰਦਿਆਂ ਰਹਿਣਾ
ਪੈਰ ਪਿਛਾਂਹ ਨਹੀਂ ਧਰਨਾ

[ਨਵਾਂ ਜਹਾਨ-ਪੰਨਾ ੮

ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਸ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੌਤ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਇਕ
ਵਸੀਲਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜੀਵਨ-ਰੂਪੀ ਵੀਣਾ ਦਾ ਸਰੀਰ-ਰੂਪੀ ਉਛਾੜ ਪੁਰਾਣਾ
ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮੌਤ ਪੁਰਾਣੇ ਉਛਾੜ ਨੂੰ ਲਾਹ ਕੇ ਨਵਾਂ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ
ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:--

ਜਦ ਤਕ ਚਲੇ ਚਲਾਈ ਚਲ ਤੂੰ,
ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ ਚਲ ਤੂੰ,
ਜਦ ਹੋ ਜਾਏ ਉਛਾੜ ਪੁਰਾਣਾ,
ਨਵਾਂ ਲਈ ਬਦਲਾ ਮੇਰੀ ਵੀਣਾ।

[ਸੂਫੀਖਾਨਾ-ਪੰਨਾ ੪੮

ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਮੌਤ ਤੋਂ ਉਰਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ
ਕੋਈ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਜੀਵਨ 'ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਣ ਲਈ' ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ ਹੈ,
ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਨਿਆਮਤ ਹੈ:--
ਜੀਣਾ ਹੈ ਇਕ ਨਿਆਮਤ

[ਸੂਫੀਖਾਨਾ-ਪੰਨਾ ੮

ਜੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਚਮੁਚ ਇਕ ਨਿਆਮਤ ਸਮਝਦਾ ਹੋਇਆ ਕਵੀ ਇਸਦੇ ਹਰ
ਇਕ ਅਮਲ ਨੂੰ ਲੋਕ ਡਲਾਈ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚੋਂ
ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਕਵੀ ਦਾ ਮਨ ਹੁਣ ਸਮਾਜ ਦਿਆਂ ਦੁੱਖਾਂ, ਦਰਦਾਂ ਅਤੇ ਬੁਖੇਲਿਆਂ
ਤੋਂ ਭਰ ਕੇ ਇਕਾਂਤ ਦੀ ਗੋਦ ਵਲ ਨਹੀਂ ਵਧਦਾ, ਸਗੋਂ ਦੁੱਖਾਂ, ਦਰਦਾਂ ਅਤੇ
ਬੁਖੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ
ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦੁਆਉਣ ਲਈ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ, ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਸੰਗਲ
ਪੱਕੇ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭੰਡਿਆ ਅਤੇ ਫੁੱਟ, ਅਵਿਦਿਆ, ਵਿਧਵਾ ਆਦਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ
ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। "ਨਵਾਂ ਜਹਾਨ" ਵਸਾਉਣ ਦੀ ਚਾਹ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ

ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਤੀਬਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਕਿ ਉਹ ਮੌਤ ਦੇ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:—

ਜਮਵੂਤ! ਮੇਰੇ ਤੇ ਹਾਲੇ ਰੁਅਬ ਜਮਾ ਨਾ

ਵਾਰੰਟ ਮੌਤ ਦੇ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਵਿਖਾ ਨਾ

[ਨਵਾਂ ਜਹਾਨ—ਪੰਨਾ ੭੮

ਕਿਉਂਕਿ 'ਨਵੇਂ ਜਹਾਨ' ਵਿਚ ਕਵੀ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ:—

ਮੈਂ ਮੁਠ ਵਿਚ ਮੌਤ ਹਯਾਤ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖੀਆਂ,

ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਦਿਨ ਵੇਖ ਲੈਣ ਏਹ ਅੱਖੀਆਂ ।

[ਨਵਾਂ ਜਹਾਨ—ਪੰਨਾ ੭੯]

ਅਤੇ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀਅ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਵੇਖ ਲਿਆ । ਪਰ ਰਾਜਸੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤਾਂ ਇਕ ਪੜਾ ਸੀ, ਮੰਜ਼ਲ ਬੌੜੀ ਸੀ ? ਆਤਮਾ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤਾਂ ਰਾਜਸੀ, ਆਰਥਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅਗਾਹ 'ਬੇਗ਼ਮ ਪੁਰੇ' ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੈ । ਸੋ ਇਹ ਰਾਹੀਂ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਭੁਲਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ 'ਬੇਗ਼ਮ ਪੁਰੇ' ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਆਤਮਕ ਉਨਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਦਾਰਥਕ ਤਰੱਕੀ ਮਨੁਖਤਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਘਟਾ ਸਕਦੀ । ਮੌਤ ਦਾ ਭੈ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਫੌਜਾਂ, ਤੋਪਾਂ ਅਤੇ ਐਟਮ ਬੰਬ ਮੌਤ ਦੇ ਡਰਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ, ਵਧਾਉਂਦੇ ਬੇਸ਼ਕ ਹਨ । ਸੋ ਮਨ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਨਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਮਨ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਮਨ ਦੇ ਟਿਕਾਉ ਵਿਚ ਹੈ । ਟਿਕਾਉ ਅਨੇਕ-ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਥਾਂ ਏਕ-ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਹੈ । ਖਿੰਡਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਜੁੜਨ ਵਿਚ ਹੈ । ਟਾਹਣਾਂ ਵਲ ਵਧਣ ਦੀ ਥਾਂ ਜੜ੍ਹ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਵਲ ਟੁਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜੰਕਸ਼ਨ (ਮਰਕਜ਼) ਵਲ ਜਾਣ ਵਿਚ ਹੈ:—

ਪੈਂਡਾ ਤੇਰਾ ਘਟ ਜਾਣਾ ਸੀ,

ਮਰਕਜ਼ ਵਲ ਜੋ ਤੁਰਿਆ ਜਾਣੇਂ ।

ਭਰਮ ਭੁਲੇਖਿਆ ਤੋਂ ਬਚ ਬਚ ਕੇ,

ਵਲ ਵਿੰਗਾਂ ਵਲ ਬਾਤ ਨਾ ਪਾਂਦੇ ।

[ਸੂਫੀਖਾਨਾ—ਪੰਨਾ ੧੭]

ਮਰਕਜ਼ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੀ ਮਨ ਦੀ ਟੇਕ ਹੈ । ਇਸ ਟੇਕ ਬਿਨਾਂ ਮਨ ਨਹੀਂ ਟਿਕ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਮਨ ਦੇ ਟਿਕਾਉ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ ਮਰ ਸਕਦਾ । ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੂੰ ਇਸ ਸਚਾਈ ਦਾ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਸੀ, ਕਿ ਬਹੁਤੀ

ਦੁਨੀਆਂ ਇਸੇ ਲਈ ਮੌਤ ਤੋਂ ਭਰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਟੇਕ ਢਹਿ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ੱਕ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫਲਸਫਾ ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਥੀਊਰੀਆਂ ਘੜ ਕੇ ਹੰਭ ਚੁਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਮਲ ਵੀ ਅਧਵਾਏ ਹੀ ਖੜਾ ਹੈ:—

ਜਾਂ ਮਿਜ਼ਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾ ਆਇਆ, ਹਕੀਕੀ ਹੋਇਆ,
ਸੂਫੀਆਂ ਵੀ ਨਾ ਸੁਣਾਇਆ; ਕਿ ਅਗੁੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ?
ਐਡੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਦਾ ਭੀ ਸਿੱਟਾ, ਉਹੋ ਹੀ ਹੋਇਆ,
ਦੜ ਲਈ ਵੱਟ ਕਿਸੇ, ਕੋਈ ਸੁਦਾਈ ਹੋਇਆ।

ਫਲਸਫਾ ਹੰਭ ਗਿਆ, ਥੀਊਰੀਆਂ ਘੜਦਾ ਘੜਦਾ।
ਬਹਿ ਗਿਆ ਥਕ ਕੇ ਅਮਲ, ਪੌੜੀਆਂ ਚੜਦਾ ਚੜਦਾ।

[ਚੰਦਨਵਾੜੀ-ਪੰਨਾ ੧੪]

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਡਾਕਟਰ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਆਖਿਆ ਸੀ, ‘ਹੋਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮਸਤੀ ਚੰਗੀ’, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਮਸਤੀ ਮਨ ਨੂੰ ‘ਸਦਾ ਟਿਕਾਣੇ’ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਟੇਕ ਹੈ। ਉਹ ‘ਤਾਰ ਹਿਲਾਉਣ ਵਾਲੇ’ ਉਤੇ ਤਕਵਾ ਰੱਖੀ ‘ਜੀਵਨ-ਪੁਤਲੀ’ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਉਤੇ ਨਚਾਉਂਦਾ ਹੈ:—

ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਦਾ ਕੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ,
ਮੱਲ ਛੱਡਿਆ ਮੁਹਕਮ ਦਰਵਾਜ਼ਾ,
ਪੁਤਲੀ ਨੱਚੇ ਤਕਵਾ ਰੱਖੀ,
ਤਾਰ ਹਿਲਾਉਣ ਹਾਰੇ ਤੇ।
ਮੋਮਨ ਹਾਂ, ਕਾਫਰ ਹਾਂ ਮੈਂ,
ਸਮਝ ਰੱਖੀ ਹੈ ਆਪਨੀ ਥਾਂ ਮੈਂ,
ਕਤਰਾ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਣਾ,
ਬਟਕੇ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤੇ।

[ਸੂਫੀ ਖਾਨਾ-ਪੰਨਾ ੩੦]

‘ਕਤਰਾ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਣਾ’ ਇਹੋ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੰਦਾ। ‘ਸੂਫੀਖਾਨੇ’ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਦਰਸ਼-ਪਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪਹਿਲੀਆਂ ਸਭ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧ

ਗਇਆ ਹੈ:—

ਹੈ ਲੰਮਾ ਰਾਹ ਲੈ-ਪਰਲੈ ਦਾ, ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਬੜੀ ਉੱਚੀ,
ਕਦਮ ਹੈ ਇਕ ਦੁਆਰੇ ਵਲ, ਨਿਗਾਹ ਹੈ ਇਕ ਸਤਾਰੇ ਤੇ ।
ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ, ਘੁੱਮਣ ਘੋਰ, ਡਗ ਮਗ ਡੋਲਦੀ ਬੇੜੀ,
ਤਸੱਲੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਾ ਹੈ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ।

[ਸੁਫੀਖਾਨਾ-ਪੰਨਾ ੫]

ਜਦੋਂ ਕਵੀ ਦਾ ਮਨ ਡੋਲਣ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਮੌਤ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਤਿਆਰੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਦੌੜ ਕੇ ‘ਕਬਰਸਤਾਨ’ ਦੀ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਢੂੰਡਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮੌਤ ਲਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਤਿਆਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਹੈ, ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖੇਡ ਕਵੀ ਨੇ ਇਕ ਸਫਲ ਖਿਡਾਰੀ ਵਾਂਗ ਖੇਡ ਲਈ ਹੈ । ਨਵੇਂ ਸਫਰ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਚੌਲੇ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਰਾਣਾ ਚੌਲਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖੇਡ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ:—

ਤੇਲ ਵਿਹੁਣੇ ਦੀਵਿਆਂ ਬਾਝੋਂ, ਸਾਨੂੰ ਚੰਗਾ ਏ ਇਹੋ ਹਨੇਰਾ

[ਸੁਫੀਖਾਨਾ-ਪੰਨਾ ੩੧]

ਅਤੇ

ਤੁਲਾ ਜਰਜਰਾ, ਤੂਰ ਕਿਨਾਰਾ

[ਪੰਨਾ-੬੩]

ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਕਿਤਨੀ ਨਿਮਰਤਾ, ਕਿਤਨਾ ਠਰੰਮਾਂ ਅਤੇ ਕਿਤਨਾ ਪਿਆਰ ਹੈ । ਆਪਣੇ “ਆਦਰਸ਼” ਨਾਲ ਕਵੀ ਇਸਤਰੂਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ “ਆਦਰਸ਼” ਨੂੰ ਲਗ ਪਗ ਪਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ:—

ਭੁੰਘਾ ਦਰਿਆ, ਰਾਤ ਕਾਲੀ, ਕੰਬੇ ਦਿਲ,
ਕਰ ਦਿਓ ਨਿਸ਼ਚਿੰਤ ਪਾਰ ਉਤਾਰ ਕੇ ।
ਬੰਦਾ ਹਾਂ ਆਖਿਰ, ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਤੇ ਨਹੀਂ
ਬੱਕ ਗਿਆਂ ਬੇਅੰਤ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ।
ਹੁਣ ਤੇ ਹੈ ਇੱਕੋ ਈ ਤਕਣਾ ਆਸਰਾ,
ਚਾ ਲਓਗੇ ਆਪੇ ਬਾਂਹ ਉਲਾਰ ਕੇ ।
ਆ ਕੇ ਲੈ ਜਾਓ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਮਾਣ ਹੈ,

ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਬੈਠਾ ਦੇ ਖੰਡ ਸੁਆਰ ਕੇ

[ਸੁਫੀਖਾਨਾ-ਪੰਨਾ ੮੯]

ਮੌਤ ਲਈ ਖੰਡ ਸੁਆਰ ਕੇ ਬੈਠਾ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਇਸੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ
ਮਾਤਮ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਮਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਪਾਲਵੇਗਾ
ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਸਮੇਂ ਮਾਤਮ ਦੀ ਥਾਂ ਵਧਾਈ ਮੰਗਣੀ ਹੀ ਸ਼ੋਭਦੀ ਸੀ।
ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਵਧਾਈ ਹੀ ਮੰਗੀ:—

ਮਿਰੀ ਮੌਤ ਤੇ ਲੋਕੋ ਮਾਤਮ ਨਾ ਕਰਨਾ,

ਮਿਲੇ ਬੂੰਦ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਵਧਾਈ।

‘ਸਵਾਂਤ ਬੂੰਦ’ ਮਿਲਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਉਹ ਖੁਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੋਇਆ, ਸਗੋਂ
ਹਸਦਾ ਹਸਦਾ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਛੜਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖ
ਛੱਡਿਆ ਸੀ:—

ਜਿਸ ਘੜੀ ਬੁਲਾਵਾ ਆਵੇਗਾ,

ਹਥ ਜੋੜ ਹੁਕਮ ਭੁਗਤਾਵਾਂਗੇ।

ਔਂਦੀ ਵਾਰ ਕੁਝ ਰੋਏ ਸਾਂ,

ਪਰ ਹਸਦੇ ਹਸਦੇ ਜਾਵਾਂਗੇ।

[ਸੁਫੀਖਾਨਾ-ਪੰਨਾ ੧੨੮]

ਅਤੇ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ੧੭ ਦਸੰਬਰ ੧੯੫੪ ਨੂੰ ਹਸਦੇ
ਹਸਦਿਆਂ ਕਰ ਲਈ:--

ਪ੍ਰੇਮ ਪਰਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ,

ਰਿਹਾ ਸਾਗਰੋਂ ਨਾ ਬੁਲਬੁਲਾ ਨਿਆਰਾ।

[ਸੁਫੀਖਾਨਾ-ਪੰਨਾ ੩੬]

ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ

(੧੮੭੬-੧੯੫੪)

ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਤਾ, ਮੂਰਤੀ ਮਾਨ ਹੈ। ਚਾਤ੍ਰਕ ਦਾ ਛੰਦ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧੜਕਨ ਹੈ। ਚਾਤ੍ਰਕ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ। ਚਾਤ੍ਰਕ ਕਵੀ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਾਜ਼ ਤੇ ਨਵੇਂ ਜੁਗ ਨੇ ਕਈ ਕਈ ਰਾਗ ਕਢੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ “ਮੇਰੇ ਸਾਈਆਂ ਜੀਉ” ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਹਸਿਵਾਦੀ ਜੀਵਨੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ‘ਭਰਤਰੀ ਹਰੀ’ ਤੇ ਨਲ ਦਮਯਨਤੀ ਵਰਗੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ ਹਨ, ਉਥੇ ਨਵੀਂ ਸਵੇਰ ਦੇ ਪੰਛੀ ਦੇ ਅਲਾਪ ਵੀ ਹਨ:-

ਮੈਂ ਉਠਿਆ ਬਾਹਮਣ ਮੈਲਾਣਾ,
ਜਾਣ ਵਲ੍ਹੇਟੀ ਜਾਲ ਪੁਰਾਣਾ,
ਹਿੰਮਤ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ,
ਕਿਸਮਤ ਪੈ ਗਈ ਮਾਤ।
ਮੁਸਾਫਿਰ ! ਜਾਗ ਹੋਈ ਪਰਭਾਤ।

ਖਿਲਰ ਗਏ ਪਿੰਜਰੇ ਦੇ ਤੀਲੇ,
ਜਾਗ ਉਠੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹੀਲੇ।
ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ।
ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਦਾਤ।
ਮੁਸਾਫਿਰ ! ਜਾਗ ਹੋਈ ਪਰਭਾਤ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦੀ ਦੂਜੀ ਨਸਲ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਗੂ ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ, ਭਾਈ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਧਾ ਰਾਮ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਤਾ ਫੁਰੀ ਤੇ

ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੁੰਗਰੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਤਾਲ ਆ ਗਇਆ ਸੀ ਜੋ ਨਵੀਂ ਸਭਿਅਤਾ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਤੋਂ ਵਿਗਸਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਸਲ ਨੂੰ ਇਹ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ। ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਕਿਰਪਾ ਸਾਗਰ ਤਿੰਨ, ਤੇ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਚਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਚਾਤ੍ਰਕ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮੰਡਲ ਦਾ ਅਜ ਕਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਤੇ ਆਗੂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਵਿਥ ਹੈ। ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਦਿਵਾਨਾ, ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦ ਨੰਦਾ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪਿਛਲੇਰੀ ਥਾਂ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਕਦੀ ਗਲ ਇਹ ਕਿ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀ ਨਸਲ ਸਨਿਆਸ ਵਾਲੀ ਨਸਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ (dynamic) ਤੇ ਪੁਤਾਏ ਜੁਗ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਸਮਿੱਤਾ (balance) ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਪਿਛਲੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਮੰਦ ਪੈਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ ਅਧਿਕ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ।

ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਨਿਰੋਲ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਵਿਚ ਭਾਵ ਦੀ ਪਕਿਆਈ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਵਿਚ ਭਾਵ ਦੀ ਭੂੰਘਿਆਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਉਹ ਸੁਆਦ ਹੈ ਜੋ ਕਚੇ ਫਲਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਸਲ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਭਦਾ ਕੁਝ ਕੁ ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਦੇ ਬਾਦ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਮੂਹੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਦੀ ਚਾਲ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਸੁਸਤੀ ਜਿਹੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਲਿਖਾਰੀ ਬੇ ਮੁਹਾਰਾ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਨਾਲ ਵਹਿ ਜਾਂ ਉਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੋਲੇ ਪਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਰਿਆਂ ਪਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਥਿਰ ਰਹਿ ਕੇ ਸੂਰਜ ਤੇ ਹਵਾ ਤੇ ਓਸ ਤੇ ਬਰਖਾ ਨੂੰ ਸੇਵਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਫਲ ਫੁਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚਾਤ੍ਰਕ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਹੈ ਜੋ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਹੈ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਧਾਰਮਕ ਪਧਰ ਤੇ ਹੈ। ਪਰ ਦੂਜੀ ਨਸਲ ਵਿਚ..... (?)

ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਪਰੀਵਰਤਨ ਜੁਗ ਦਾ ਕਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਨਰ ਜਾਗ੍ਰਤੀ, ਰਾਜਸੀ ਅੰਦੋਲਨ, ਲੋਕ-ਵਾਦ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਕਵੀ ਦੀ ਸਮਤਾ, ਸੁਚੇਤਤਾ, ਪਕਿਆਈ ਤੇ ਭੂੰਘਿਆਈ ਉਸ ਬਿਰਛ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ ਜਿਸ ਨੇ ਕਈ ਮੌਸਮ ਵੇਖੇ ਹਨ ਕਈ ਅਨੁਰੀਆਂ ਬਖੜ ਤੇ ਤੂਫਾਨ ਬਲੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਪੰਛੀ ਆਲੁਣੇ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ

ਆਪਣੀਆਂ ਰਾਗਣੀਆਂ ਅਲਾਪ ਕੇ ਉਡ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸਵਾਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਆਧੁਨਿਕ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਘਟ ਵਧ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਕ ਪਖੀ, ਅਵਿਸ਼ਾਲ ਭਾਵੀ ਤੇ ਅਨੁਦਾਰ ਸੁਭਾਵ ਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ।

ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਬਲਵਾਨ, ਦੋਸਤਾ ! ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਬਲਵਾਨ ।

ਜਿਧਰ ਜਿਧਰ ਫਿਰ ਤੁਰਿਆ ਜਾਏ, ਪੈਂਦੇ ਜਾਣ ਨਿਸ਼ਾਨ,

ਅਗੇ ਅਗੇ ਨੇਕ ਇਰਾਦੇ, ਮਗਰ ਮਗਰ ਸ਼ੈਤਾਨ ।

ਦੋਸਤਾ ! ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਬਲਵਾਨ ।

ਹਿਮਤ ਵਾਲੇ ਮਾਰ ਕੇ ਹੰਭਲਾ, ਕਿਸਮਤ ਆਪ ਬਣਾਣ,

ਤਾਕਤ ਦੌਲਤ ਤਕਦੇ ਰਹਿ ਗਏ, ਜਿਤ ਗਏ ਨੈਣ ਪਰਾਣ ।

ਦੋਸਤਾ ! ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਬਲਵਾਨ ।

ਬੁਢੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਵੀ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਆਤਮਾ ਲਲਕਾਰਦੀ ਹੈ:

ਬਾਬਾ ! ਰਾਹੇ ਲਾਂਭ ਹੋ ਜਾ,

ਜਾਂ ਨਵਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖਲੋ ਜਾ ।

ਪਿਛਲੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਕਿਥੇ ਗਈਆਂ,

ਇਹ ਹੁਣ ਹੰਭਲੇ ਮਾਰਨ ਪਈਆਂ,

ਅਗਲੀਆਂ ਹੋਰ ਤਿਆਰ,

ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਬਹਾਰ ।

ਨਵੇਂ ਜੁਗ ਦੀ ਪੁੰਗਰਦੀ ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਆਸ਼ਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:-

ਖੰਭ ਖਿਲਾਰ, ਫੁਲਾ ਕੇ ਛਾਤੀ,

ਅਰਸ਼ੇ ਪਹੁੰਚ, ਮਾਰ ਇਕ ਪ੍ਰਾਤੀ,

ਵੇਖ ਰਚੀਂਦਾ ਮਾਤ ਲੋਕ ਵਿਚ,

ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ,

ਪੰਛੀਆਂ ! ਨਵੀਂ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ।

ਜਵਾਨ ਭਾਰਤੀ ਨੂੰ ਬਾਪੜਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਪੈਦਾ ਕਰ ਜਾਗ੍ਰਤ ਵਿਸਵਾਸੀ,

ਭਾਰਤ ਦੀ ਹੋ ਜਾਇ ਖਲਾਸੀ,

ਤੂੰ ਜਾਗੇਂ ਤਾਂ ਸਭ ਜਗ ਜਾਗੇ,

ਚਲ ਪੰਏ ਨਵੀਂ ਹਵਾ,
ਜਵਾਨਾ ! ਹਿਮਤ ਜ਼ਰਾ ਵਿਖਾ ।

ਕਿਸਾਨਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:—

ਕਿਸਾਨਾ ! ਮਜ਼ੂਰਾ ! ਤ੍ਰਖਾਣਾ ! ਲੁਹਾਰਾ !
ਮੇਰੇ ਕਸਬੀਆ ! ਕਿਰਤੀਆ ਦਸਤਕਾਰਾ !
ਤੂੰ ਹੈ ਦੇਸ ਦਾ ਆਸਰਾ ਤੇ ਸਹਾਰਾ,
ਇਹ ਰੋਣਕ ਤੇ ਦੌਲਤ ਵਧੇ ਨਾਲ ਤੇਰੇ,
ਵਧੀ ਚਲ ਅਗੇਰੇ, ਵਧੀ ਚਲ ਅਗੇਰੇ ।
ਤੇਰੀ ਧਰਤਿ ਅੰਨਾਂ ਧਨਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰਾ,
ਇਹ ਫਸਲਾਂ, ਇਹ ਮੇਵੇ ਇਹ ਸਬਜ਼ੀ, ਇਹ ਚਾਰਾ,
ਤੇਰੇ ਭੋਲਿਆਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਇਹ ਸਾਰਾ,
ਤੂੰਹੇ ਢੇਰ ਲਾਏ ਉਚੇਰੇ ਉਚੇਰੇ !
ਵਧੀ ਚਲ ਅਗੇਰੇ, ਵਧੀ ਚਲ ਅਗੇਰੇ ।

ਵਿਕਾਸ ਵਾਦੀ ਕਵੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ, ਉਦਮ ਦਾ ਤੇ ਘੋਲ
ਦਾ ਹਾਮੀ ਹੈ.—

ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਨਿਖਰ ਕੇ ਭੀ,
ਤੂੰ ਕਤਰਾ ਹੈ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ।
ਉਛਾਲਾ ਮਾਰ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ,
ਕੋਈ ਤੂਫਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ।
ਤੂੰ ਜੀਵਨ ਹੈ ਜਹਾਨਾਂ ਦਾ,
ਨਾ ਬਹੁ ਬੇਜਾਨ ਬੁਤ ਬਣ ਕੇ ।
ਜੇ ਨਕਸ਼ਾ ਪਲਟ ਦੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ,
ਉਹ ਘਮਸਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ।
ਤੇਰਾ ਇਸ ਤੰਗ ਧਣਤੀ ਤੇ,
ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੈ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ।
ਸਤਾਰਾ ਬਣ ਕੇ, ਚਮਕਣ ਵਾਸਤੇ,
ਅਸਮਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ।
ਜਗਤ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਪੁਛਦਾ ਹੋਇਆ ਕਵੀ ਆਪਣੇ

ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:-

ਖਬਰੇ ਕਦੋਂ ਦਾ ਰਾਜ ਪੁਰਾਣਾ ਏ,
ਖਬਰੇ ਕਦੋਂ ਤੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਏ,
ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਦੀਆਂ ਨੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰੀਆਂ,
ਤੇਰੇ ਭੇਦਾਂ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਵਾਰੀਆਂ !
ਕਿੱਦਣ ਖੁਲੀ! ਸਮਾਧੀ ਸੁੰਨ ਦੀ,
ਕਿਥੇ ਹੋਏ ਇਸ਼ਾਰਤ ਕੁੱਨ ਦੀ,
ਕੀਕਰ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਹੁਸਨ ਪਟਾਰੀਆਂ,
ਤੇਰੇ ਭੇਦਾਂ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਵਾਰੀਆਂ !

‘ਅਨਾਦਿ’ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ
ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਖੁਦੀ ਨੂੰ ਨਿਤਾਣਾ ਜਤਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:-

ਖੁੰ ਬਿਸੁਰਤ ਸੁਰਤ ਜਗਾ ਮੇਰੀ,
ਖੁੰ ਹਿਲਾ ਕੇ, ਤਰਬ ਬੁਲਾ ਮੇਰੀ,
ਨਿਗਹ ਪਾ ਕੇ, ਕਰਦੇ ਜਿਲਾ ਮੇਰੀ,
ਕੋਈ ਹੋਸ਼ ਵਾਲਾ ਖੁਮਾਰ ਵੇ ।

ਪਰ ਜਦ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤੂਫਾਨ ਚਲਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵਕਤ ਖੁਦੀ ਹੀ ਖੁਦਾ
ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :-

ਸਈਓ ! ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਆਖੋ, ਛਡ ਦਿਓ ਲੰਮੀ ਡੋਰ, ਨੀ ।
ਅੰਦਰ ਵਸਦਾ ਚੋਰ
ਨੀ ! ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦਾ ।
ਵਾਗ ਲਗਾਮ ਨ ਜਾਏ ਸੰਭਾਲੀ, ਇਸ਼ਕ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਜ਼ੋਰ ਨੀ ।
ਹੁਸਨ ਮੇਰੇ ਹਰਜਾਈ ਦੇ ਨੇ, ਕੀਤੀ ਨਿਗਹ ਚਕੋਰ, ਨੀ !.....
ਤਰਬ ਤਰਬ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਉਸੇ ਦੀ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਘਨਘੋਰ, ਨੀ ।
ਕਾਂਸ਼ੀ ਕਾਬਾ ਕੋਈ ਨ ਸੁਬਦਾ, ਆਇਆ ਐਸਾ ਲੋਰ ਨੀ ।
ਅੰਦਰ ਵਸਦਾ ਚੋਰ
ਨੀ । ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦਾ ।

“ਚਾਤ੍ਰਕ” ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਚਿੱਠੀ

ਲਾਲਾ ਧਨੀਰਾਮ ‘ਚਾਤ੍ਰਕ’ ਜੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤੋਂ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਲਾਭ ਹਿਤ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸੁਕਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਮਾਚਾਰ ਭੇਜੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਦਾ ਫੋਟੋ ਪਾਠਕ ਦੀ ਸੁਹਜ-ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦਾਸ

ਬੋਰ ਸਿੰਘ

Sham Ram

"Shant"

96

AMRITSAR 16-4-49

19

PREM NIWAS
GRAND TRUNK ROAD

ਅੱਠ ਫ਼ਿਰਮਾਏ ਸ਼ਰਫ਼ ਸਾਹਿਬ, ਸਾਤਵੀ ਯਾਰਾ
ਮਾਮ ਦਾ ੧੨ ਦਾ ਸ਼ਿਯਾ ਪਰ ਪੁਰਾ ਫਿਰਦਾ। ਮੇਰੇ ਸ਼ੀਰਾ ਸੰਬੰਧੀ

ਕੁਝ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ-ਚੜ੍ਹੀ ਦੀ ਮਾਮ-ਮਾਠੀ ਸਿਰ ਦਰਨ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਕੇਸਰੀਆਈ
ਦੀ ਉਤਪਾਦਿਕਾ ਸਿਰ ਕਠਪ ਹਨ (ਚੌਠੇ ਖ਼ਾਕ ਸਾਮ ਘੋਰ ਪਰ ਤੇ ਮੰਗਾ ਖੰਭੀ)

ਫ਼ੀਰਦੇ ਹਾਏ ਮੇਰੀ ਸਿਰ ਤੋਰ ਪੁਸਤਕ ਕਠਪਦ ਚੜ੍ਹੀ ਤੇ ਉਸ ਸਿਰ ਮਾ ਕਾਠੇ ਹਨ।
ਜੇਰ ਵਿਖੇ ਮਾਦਮੀ ਨੇ ਚੇਨਣ ਦੀ ਖੇਰ ਦੀ ਕੋਠੇ ਕੀ। ਮੇਰੇ ਕਾਠੇ ਦਾ ਮੇਰੇ

ਕਾਠੇ ਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਭਾਈ ਦੀ ਸ਼ਿਯ ਸਾਹਬ ਦੀ ਸ਼ਕਤ ਸਿਰ ੧੯ ਸ਼
ਸਿਰ ਮਾਂ। ਮੇਰੇ ਕਾਠੇ ਸਾਹਬ ਸਾਹਬ ਦਾ ਕਠੀ ਸਿਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹੀ ਰਾਮ ਤੇ

ਮ ਕਾਠੇ ਕੋਠੀ ਸਾਹਬ ਤੇ। ਤੇਰੇ ਕਾਠੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹੀ ਰਾਮ ਤੇ
ਦਾਸ਼ ਮਾਠੀ

ਪ੍ਰਤੀਕਵਾਦ (Symbolism)

ਵਿਆਖਿਆ, ਪਰਮਪਰਾ ਨਾਟਕੀ ਪ੍ਰਯੋਗ

ਪ੍ਰਤੀਕਵਾਦ ਜਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹਵਾਦ ਰਮਾਂਚਿਕ ਵਾਦ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਰਾਗ ਜਾਂ ਸੰਗੀਤ, ਦੇਵ ਦਾਨਵ, ਜਿਨ, ਭੂਤ, ਪਰੀਆਂ, ਜਾਦੂ, ਭਰਮ, ਅਭਿਡਿਠਾ ਭੈ, ਅਸਾਧਰਣਤਾ, ਦੂਰਤਾ ਤੇ ਅਦਭੁਤਤਾ, ਮਨਮੋਹਣੇ ਸਰੂਪ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਇੰਦਰ ਜਾਲ ਰਮਾਂਚਿਕ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚਿੰਨ੍ਹਵਾਦ ਵਿਚ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦੂਰਤਾ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅਸਾਧਾਰਣਤਾ ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰੰਤੂ ਇਹਦਾ ਸੁਭਾ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ੀਲ ਤੇ ਕਾਵਿਮਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬੌਧਿਕ, ਸਦਾਚਾਰਿਕ ਤੇ ਭਾਵੁਕ ਅਰਥ ਜਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਦੁਸਹਿਰੇ ਦੇ ਅਵਸਰ ਤੇ ਰਾਵਣ ਦਾ ਬੁਤ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਬੁਤ ਦੇ ਦਸ ਸਿਰ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਯਾਰੂਵਾਂ ਸਿਰ ਖੋਤੇ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਸਿਰ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਚਾਰੇ ਵੇਦਾਂ ਤੇ ਛੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਇਤਨੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਖਰ ਮਗਜ਼ ਜਾਂ ਹਠੀ ਸੀ।

ਸਰਸੁਤੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਚਿੱਤਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਹੱਥ ਤੇ ਬਾਹਵਾਂ ਵਿਖਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਦੋ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਵੀਣਾ, ਇਕ ਵਿਚ ਛੈਣੇ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕ। ਚਾਰ ਬਾਹਵਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਜੀਵ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਸੁਤੀ ਦੇਵੀ ਰਾਗ ਕਲਾ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਦੇਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇਵੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮੋਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੋਰ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਨਾਚ ਲਈ ਪਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਨਾਚ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਸਪ ਜੋ ਮੌਤ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਤਰੂ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਛਡਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਮੋਰ ਅਮਰਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਸਰਸੁਤੀ ਦੇਵੀ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ, ਨਾਚ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਅਮਰਤਾ ਦਾ ਚਿਨ ਹੈ।

‘ਕਾਲੀ ਦੇਵੀ’ ਦੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਖੋਪਰੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਵਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਕਾਲੀ ਦੇਵੀ’ ਹੱਤਿਆ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਸਾਵਿਤਰੀ’ ਸਤੀ ਜੀਵਨ ਰਖਿਆ ਦਾ। ਸਾਰੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾ ਸਾਡੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਵਾਦੀ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਘੜੇ ਹੋਏ ਨਮੂਨੇ ਹਨ। ‘ਕਮਲ’ ਨਿਰਮੋਹ ਦਾ ਪਛਮੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ‘ਹੰਸ’ ਆਤਮਾ ਦਾ ਤੇ ‘ਚਾਤ੍ਰਕ’ ਜਿਗਿਆਸੂ ਦਾ। ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਕਵਾਦ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ ਵੇਖੋ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਕਪੜੇ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਕਲਾਤਮਕ ਨਮੂਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਗੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ, ਲਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਦੇਸ਼ਭਗਤੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾ, ਤਿਆਗ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਆਨ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਦੀ ਆਨ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਣ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗਰਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਚਿੰਨ੍ਹ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਅੰਦਰਲੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਬਾਹਰਲੀ। ਇਕ ਦਾ ਅਰਥ ਜਾਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸਾਧਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼। ਮਾਝੇ ਦੇ ਆਦਮੀ ਲਈ ਬਾਈਬਲ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਲ ਰਦੀ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਈਸਾਈ ਲਈ ਪੂਜਾ ਜੋਗ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਸੋਮਾ ਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਧਰਮ ਵਿਚ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਧਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਉਸ ਤੋਂ ਘਟ। ਹਿਟਲਰ ਨੇ ਸੁਅਸਤੀਕਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਜਸੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਆਪਣਾ ਆਰੀਆ ਜਾਤੀ ਵਾਲਾ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਜੈ ਦਾ ਭਾਵ ਭਰ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਸਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪਰਚਲਿਤ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤੀਰਿਕਤ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗਣਿਤ ਸ਼ਾਸਤਰ ਜਾਂ ਮੈਥੀਮੈਟਿਕਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਰਨ-ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ, ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸੰਕੇਤ ਇਕ ਉਚਾ ਲਖਸ਼ਣ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਜਾਂ ਵਸਤਾਂ ਕਵੀ ਲਈ ਸੰਕੇਤ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਬੇੜੀ’ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ‘ਸਾਗਰ’ ਸੰਸਾਰ ਦਾ। ‘ਲਿਲੀ’ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਪਵਿਤਰਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਤੇ ‘ਲੋਟਸ’ ਜਾਂ ਕਮਲ ਸਾਡੇ ਲਈ ਲਿਰਲੇਪਤਾ ਦਾ। ‘ਬਦਲ’ ਪਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਅੰਧੇਰੇ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ‘ਚੰਨ’ ਸੰਜੋਗ ਤੇ ਆਨੰਦ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਕਾਂ ਦਾ ਬੋਲਨਾ ਪਰਹੁਣੇ ਸਜਨ ਦੇ ਆਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ ਪਰ ਉੱਲੂ ਦਾ ਉਜਾੜ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਦੀ। ਕੁਤੇ ਦੀ ਰੋਣੀ ਮੌਤ ਆਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ ਪਰ ਲੇਖਣੀ ਦਾ ਡਿਗਣਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦੀ। ਕਾਲੀ ਬਿਲੀ ਕੰਮ ਦੇ

ਵਿਗੜ ਜਾਣ ਦਾ ਅਸੁਭ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਪਰ ਭੰਗੀ ਦਾ ਵਿਖੀਜਣਾ ਆਸ ਜਨਕ ਹੈ।

ਕਈ ਲੋਗ ਆਪਣੇ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਘੜਦੇ ਤੇ ਪਰਚਲਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸਨੂੰ ਵਹਿਮ ਕਹੋ ਜਾਂ ਕਲਪਨਾ, ਵਿਚਾਰ ਹੀਨ ਕਹੋ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ, ਮਿਥਿਆ ਵਾਦ ਕਹੋ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਨ, ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਨਾਲ ਕਲਾ ਵਿਅੰਜਕ (suggestive), ਭਾਵੁਕ (emotional) ਤੇ ਕਾਵਿਮਈ (poetic) ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਕ ਜਾਂ ਪਾਠਕ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਪਰੇਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਸੂਚਿਤ ਭਾਵ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਦਭੁਤ ਰਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਚਿਨ੍ਹਾਤਮਕ ਸੰਕੇਤ ਜਾਂ ਸੰਕੇਤਆਤਮਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬੜੀ ਸੋਚ ਤੇ ਕਾਢ ਦਾ ਫਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਤੇ ਕਾਵਿ-ਤਮਕ ਕੀਮਤਾਂ ਭਰ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਂਦੀਆਂ। ਇਹ ਵਿਧੀਆਂ ਜਾਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਜਾਂ ਸਾਧਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਿਆਨ, ਸੂਝ, ਜਾਂ ਪੰਡਤਾਈ ਨਾਲ ਪਾਰਖੂਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਕੇਤਵਾਦ ਕੁੱਝ ਕਠਨ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੇ ਸੰਕੇਤ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਪਰਚਲਤ ਹੋਵਨ ਤਾਂ ਸੰਕੇਤ ਵਾਦ ਜਨਤਾ ਕਲਾ ਨੂੰ ਅਧਿਕ ਲੋਕ ਪ੍ਰੀਅ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। 'ਸੋਹਣੀ' ਦਾ ਕੱਚਾ ਘੜਾ ਸੰਸਾਰਕ ਪਰੇਮ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਤ ਦੁਖਾਂਤਮਕ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਗੁਰੂ ਨੂੰ 'ਜਹਾਜ਼' ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭਵਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਜੇਹੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਲਪਨਾ ਤੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖੂਬ ਖਿਚਦੇ ਹਨ।

(੩) ਪਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਕਵਾਦ ਅਰਥਾਤ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਫਲਾਤੂਨ ਦੇ ਜੁਗ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਗਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਈ ਜਾਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਂਝ ਵੀ ਪਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਅਲੰਕਾਰ ਅਧਿਕ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਬੋਲੀ ਅਜੇ ਘੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਗਿੱਠਤੀ ਬਹੁਤੀ ਸੀ। ਹਰ ਪਦਾਰਥ ਲਈ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਘੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਉਸ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਕਿਸੇ ਠੋਸ ਵਸਤ ਦਾ ਜਾਂ ਭੈ ਤੇ ਦੁਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਆਵਸਥਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ।

ਅਫਲਾਤੂਨ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਇਸ ਵਰਤੋਂ ਜਾਂ ਰਵਾਜ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਮਤ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਿਤੀ। ਅੱਗ, ਸੂਰਜ ਤੇ ਬਿੰਬ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਦ ਮਧ ਕਾਲ ਵਿਚ ਈਸਾਈ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਹਿਤਕ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਜੁਗ ਵਿਚ ਅਰਥਾਤ ਪੰਦਰਵੀਂ

ਤੇ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਵਿਚ ਅਫਲਾਤੂਨ ਦਾ ਚਿੰਨ ਵਾਦ ਫੇਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਜ-ਕਲ ਦੇ ਜੁਗ ਵਿਚ ਚਿੰਨ ਵਾਦ ਦੀ ਲਹਿਰ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਸੁਈਡਨਬਰਗ (swedenborg) ਤੇ ਬਾਡਲੇ (Baudelaire) ਤੋਂ ਚਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ : ਇਕ ਸਰਲ, ਉਦਾਸੀ ਨ ਤੇ ਅਟੂਠਾ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮੈਟਰਲਿੰਕ (Maeterlinek) ਦਾ ਨਾਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਨਿਸਚਿਤ ਜਟਿਲ (Complex) ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਤੇ ਸੰਜੋਗਾਤਮਕ (Synthetic) ਹੈ ਤੇ ਮਲਾਰਮੀ (Mallarme) ਦਾ ਮਤ ਹੈ। ਅਜ-ਕਲ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵਭੇ ਚਿੰਨ ਵਾਦੀ ਇਬਸਨ, (Ibsen), ਯੀਟਸ (Yeats) ਸਿੰਗ (Synge) ਚੇਖਾ (Chekhov), ਓਨੀ (Engene O'Neill) ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ (੧੮੮੬) ਫਰਾਂਸ ਵਿਚ “ਫਿਗਾਰੋ” ਪਤਰੀਕਾ ਵਿਚ ਇਸ ਮਤ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਵੀ ਚਲੀ। ਪਰਭਾਵ ਵਾਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਵੀ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਰਾਗ ਤੇ ਚਿਤਰਕਾਰੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੰਨ ਵਾਦ ਨਵੀਆਂ ਕਲਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਇਕਫਲ ਹੈ।

ਚਿੰਨ ਇਕ ਪਰਕਾਰ ਦਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਦਿਸ਼ਯੰਤ (Simile) ਉਪਮਾ, (Metaphor) ਰੂਪਕ, (analogy) ਸਮਾਨਤਾ, ਰੂਪਕ (allegory)

ਚਿੰਨ ਮਨੁੱਖੀ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਸਰਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਬਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਪਰਭਾਵ ਤੀਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਪੇਚੀਦਾ ਜਾਂ ਜਟਿਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪਰਭਾਵ ਵਿਚਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਿਸੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਅਚੇਤ ਭਾਵਾਂ ਜਾਂ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਦਰਿਆਤਮਕ (Sensuous) ਕਲਾ ਵਿਚ ਚਿੰਨ ਮਨ ਨੂੰ ਹਰਨ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ੋਭਾ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੀ ਕੀਮਤ ਘਟੀਆ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(੪) ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਚਿੰਨ ਵਾਦ ਵਸਤੂ, ਪਾਤਰ, ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾ ਚਿੰਨ ਵਾਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕ੍ਰਿਆ ਤੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਰਚੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਆ ਸਾਧਾਰਣ ਸੰਭਵ ਘਟਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਦਿ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ ਤੀਕ ਘੱਲ ਤੇ ਉਤੇਜਨਾ (excitement) ਦੇ ਆਸਰੇ ਨਾਟਕੀ ਰੋਚਕਤਾ ਬਿਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਵੀ, ਵਸਤੂ ਦੀ ਗੋਂਦ ਨਾਲ ਉਸਰਦੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉੱਨਤ ਤੇ ਪਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰੰਗ-ਭੂਮੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਨਾਲ ਨਾਟਕ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ। ਪਰ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨਾਟਕ ਦੇ ਦੂਜਾ ਭਾਵ ਵੀ ਨਿਖਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਤੀ-ਰੂਪਕ (types) ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘਟਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹ ਕ੍ਰਿਆ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪਕ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਅਜੇਹੀ ਗਲ, ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ, ਵਾਪਰ ਚੁਕੀ ਹੈ ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਵੀ ਵਾਪਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਵਿਰਲੀ ਨਹੀਂ। ਅਜੇਹੇ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਦੁਖਾਤਮਕ ਬਲਕ ਵਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਚੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੋਣ ਭਾਵੇਂ ਮਨ ਘੜਤ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਲਕਾਰਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੁਖੀ ਸਰੂਪ ਦਾ ਬਲਕਾਰਾ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਨਾਟਕ 'ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਦਾ "ਹੈਮਲਟ"' ਹੈ। "ਰੋਸ਼ਨਾਰਾ" ਦੁਖਾਂਤ ਵਿਚ ਕੁਆਰੀਆਂ ਜੁਆਨ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। "ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ" ਵੀ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹਵਾਦੀ ਨਾਟਕ ਹੈ। 'ਆਦਮੀ ਦੀ ਅਕਲ' ਵਿਚ ਟਰ ਮੋਟੀ ਵਿਵਰਣ (detail) ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਭਾਵ ਕਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪਰਤੱਖ ਨ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਦਾ ਪਰਭਾਵਜਨਕ ਹੁੰਦੀ।

ਕਈ ਅਜੇਹੇ ਨਾਟਕ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਪਾਤਰ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਗ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋਚਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾ ਪ੍ਰਤੀ ਰੂਪਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨਹੀਂ। 'ਵਿਕਾਸ' ਵਿਚ ਘੋਸ਼ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਹਰ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਪਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਪੁਕਾਰ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਜੀਵ ਦਾ ਸਾਹ ਘੁਟਣ ਨਾਲ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। 'ਆਦਮੀ ਦੀ ਅਕਲ' ਵਿਚ ਭੌਲੀ ਅਜੇਹਾ ਪਾਤਰ ਹੈ ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਪਤੀਵਰਤਾ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਿਧ ਕਰਦੀ ਹੈ 'ਲੋਹਾ ਕੁਟ' ਵਿਚ ਮਾਂ ਤੇ ਧੀ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ-ਰੂਪਕ ਪਾਤਰ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਖੁਲੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਿਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੋੜ ਵਾਸ਼ਨਾ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਹੈ ਜੋ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਤਰਿਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜੀਵਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਜੋੜ ਬੂਠੇ ਤੇ ਤੁੱਛ ਹਨ।

(੫) ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਾਦ ਨਿਰੋਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਾਦ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ। ਨਿਰੋਲ ਚਿੰਨ੍ਹਵਾਦ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਉਦਾਹਰਣ ਸੋਖੋਂ ਦੇ "ਬਾਬਾ ਬੋਹੜ" ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸੂਖਸ਼ਮ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸੋਖੋਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੋਹੜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਗਟਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਕ ਵਿਚ ਅਜੇਹਾ ਪਾਤਰ ਹੋਰ ਲਭਣਾ ਕਠਨ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਸੰਭਵ ਸੀ, ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਾ ਕੇ ਬੀਬੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੰਗਰਾਮ ਨਾਟਕ 'ਬ੍ਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਦਸਕੇ ਸਮਝਾ ਸਕਦਾ।

ਨਿਰੋਲ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਾਦ ਦਾ ਦੂਜਾ ਉਦਾਹਰਣ ਦੁਗਲ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਰੂਪਕ 'ਆਤਮ ਘਾਤ' ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਨਾਥ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਛਾਇਆ ਲਈ ਤੜਪ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦਿਵਯ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦੀ ਤੇ ਰੋਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਪਰੇਮ ਵਸ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ। ਛਾਇਆ ਜੱਚ ਮੁਚ ਛਾਇਆ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੁਗਲ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਮਨੀ ਦੇ ਪਰੇਮ ਨੂੰ ਅਸਥਿਰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਨਿਰਾਸ਼ ਨਾਥ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰੇਮ ਦੀ ਤਿਸ਼ਣਾ ਕਾਮ-ਵਾਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਪਰੇਮ ਨੂੰ ਮਿਥਿਆ ਜਤਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਸਵਾ ਵਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਇਕ ਸਿਫਤ ਸਿਫਤ' ਸਿਖਿਆ ਰੂਪਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁਹਰਤ ਜਾਂ ਜੱਸ (ਯਜ) ਨੂੰ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਮੁਟਿਆਰ ਵਰ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਦੁਗਲ ਦਾ ਤੀਜਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਾਦ ਰੂਪਕ 'ਖਿਡੋਣੇ' ਹੈ। ਤਿੰਨ ਖਿਡੋਣੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਰਗੀ ਕਰਤਾ ਦੀ ਆਤਮਾ ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਲਾ ਕੀ ਹੈ, ਕਲਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ, ਕਿ ਸਚਾ ਕਲਾਕਾਰ ਕੌਣ ਹੈ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਪਰਚਲਿਤ, ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਰਾਜਸਿਕ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਲਾ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀ-ਮਾਨ ਕਰੇ ਪਰ ਜੋ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰ, ਨਵੀਂ ਕਾਢ ਕਲਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ। ਆਪਣਾ ਨਿਰਬਾਹ ਤੇ ਸੁਹਰਤ ਗੁਆ ਕੇ ਵੀ ਕਲਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੁਗਲ ਕਲਾਵਾਦ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੂਖਸ਼ਮ ਵਿਚਾਰਾਂ ਜਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੌਣਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀ-ਮਾਨ ਕਰਕੇ ਦੁਗਲ ਨੇ ਬੜੀ ਨਿਪੁੰਤਤਾ ਨਾਲ ਚਰਚਾ, ਸਮਸਿਆ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਪਰਧਾਨ, ਰੂਪਕ ਰਚਿਆ ਹੈ।

ਦੁਗਲ ਜਾਂ ਸੋਖੋਂ ਜਿੰਨੀ ਬੌਧਿਕਤਾ ਗਾਰਗੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਸੂਖਸ਼ਮ ਭਾਵ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪਰਧਾਨ ਨਹੀਂ। 'ਸੈਲ ਪਥਰ' ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸਮਾਜ-ਵਾਦ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ 'ਲੋਹਾ ਕੁਟ' (ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਕਰਣ) ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਹੈ (ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵਢਦੇ ਹਨ) ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਰੋਮਾਂਚਿਕ ਹੈ। ਅਸਾਧਾਰਣਤਾ, ਦੂਰਤਾ ਤੇ ਅਦਭੁਤਤਾ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪਰਤੱਖ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸੂਖਸ਼ਮ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਉਹ ਇਬਸਨ ਉਸਤਾਦ ਵਾਂਗ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਉਪਾ ਖੂਬ ਲਗਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਕੁੰਆਰੀ ਟੀਸੀ' ਵਿਚ ਬਿਮਾਰ ਭੇਡ ਖੰਘਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੁਟਿਆਰ ਕੁੜੀ ਦੇ ਅਸੁੰਤਸ਼ਟ ਪਰੇਮੀ ਮਨ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ। ਇਹੋ ਵਿਧੀ ਗਾਰਗੀ ਨੇ "ਪਤਣ ਦੀ ਬੇੜੀ" ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਬਿਮਾਰ ਬੁਢੀ ਮਾਂ ਨਾਇਕਾ ਤੇ ਬਿਮਾਰ, ਨਿਰਾਸ਼, ਅਸੁੰਤਸ਼ਟ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀ-ਰੂਪ ਹੈ।

ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿਮਾਰ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਦੋਰ ਪਟਯੋਜਨ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਿਕ ਯੁਕਤੀ ਜਾਂ ਵਿਧੀ ਗਾਦਗੀ ਨੇ 'ਲੋਹਾ ਕੁਟ' ਵਿਚ ਵੀ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਸੰਤੀ ਦਾ ਦਾਲ ਦੇ ਰੋੜ ਚੁਨਣਾ ਉਸ ਦਾ ਨਸ ਜਾਣ ਦੇ ਮੰਕੋਚਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਯਾਰ ਦਾ ਟੁਟੀ ਹੋਈ ਕਹੀ ਨੂੰ ਜੁੜਵਾਣ ਲਈ ਆਣਾ ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਨ ਕੇਵਲ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰੇਰਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਹੈ ਬਲਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਟੁਟੇ ਹੋਏ ਸਾਬ ਨੂੰ ਫੇਰ ਜੋੜਨ ਦਾ ਭਾਵ ਤੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਈ ਹੈ।

ਕਾਕੂ ਦਾ 'ਕੁਕੜ' ਉਸ ਦੇ ਕਠੋਰ ਖੋਰੇ ਕਾਲੇ ਮੈਲੇ ਕੰਮ ਦਾ ਮੂਰਤੀ ਮਾਨ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਠੱਗੇ ਕਾਕੂ ਦੇ ਸੁਭਾ ਤੇ ਕਿਰਤ ਦੇ ਦੁਖਦਾਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹਨ ਜੋ ਸੰਤੀ ਤੇ ਬੈਣੇ ਨੂੰ ਚੁਭਦੇ ਤੇ ਘਿਰਨਾ ਜੋਗ ਮਸੂਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

'ਧੋਖੇ' ਵਿਚ ਵੀ ਚਿੰਨ੍ਹਵਾਦ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਹੈ। ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੋਣਾ ਤੇ ਗਾਣਾ ਉਸ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਪਰਮਾਣ ਹਨ, ਪਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿਚ ਵੰਗਾਂ ਦਾ ਤੇ ਕਚ ਦੇ ਗਿਲਾਸ ਦਾ ਟੁਟ ਜਾਣਾ ਇਸ ਅਨਜੋੜ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਹਨ। ਫੇਰ ਦੁਪੱਟੇ ਦਾ ਪਾਟ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੀ ਦਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧੋਖੇ ਦਾ ਜੋੜ ਟੁਟਣ ਲਗਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਾੜੇ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦੁਪੱਟਾ ਲਿਆ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਧੋਖੇ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਅਨਜੋੜ ਦਾ ਅੰਤ ਲਿਆ ਦਿਤਾ ਹੈ। 'ਭੂਮੀ ਅੰਦੋਲਨ' ਵਿਚ ਕਲਮ ਤੇ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦਾ ਖੇਲ ਸੁਝਾਓ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ।

(੬) ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਗਲਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਆਵਸ਼ਕ ਹੈ। ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਜਾਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਅਵਸ਼ਕ ਅੰਸ਼ ਜਾਂ ਅੰਗ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਐਵੇਂ ਵਾਧੂ ਭੇਡਾਂ ਵਾਂਗ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਟੰਗ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਚਿੰਨ੍ਹ ਗਮਲੇ ਦੇ ਫਲਾਂ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਨ ਹੀ ਨਵੇਂ ਬਣਦੇ ਮਕਾਨ ਦੇ ਮਥੇ ਤੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਭੈੜੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਵਾਲੇ ਨਜ਼ਤ-ਵਟੂ। ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ, ਵੇਸ਼, ਜਾਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚੋਂ ਨਿਖਰਦੇ ਹੋਏ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਲਗਦੇ ਹਨ ਦੂਜੇ ਬਣਾਉਣੀ, ਮਨ ਘੜਤ।

ਚਿੰਨ੍ਹਵਾਦ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਦੂਜੀ ਉਚਿਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਅਰਥ ਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਸਮਾਨਤਾ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਬਾਹਰਲਾ ਅਰਥ ਅਧਿਕ ਰੋਮਾਂਚਿਕ, ਤੇ ਪਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏਗਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰਲਾ ਭਾਵ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇ ਅੰਦਰਲਾ ਭਾਵ ਨਿਖਰ ਕੇ ਅਨੁਚਿਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਭੈੜਾ ਜਾਂ ਭਦਾ ਲਗੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਨਾਟਕੀ ਸਰੂਪ ਕੱਚਾ, ਫਿੱਕਾ ਜਾਂ ਨੰਗਾ ਰਹਿ ਗਇਆ ਹੈ। ਚਿੰਨ੍ਹਵਾਦ ਦੀ

ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਕਲਾ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸਰਵਲੋਕਿਕ (universal) ਜਾਂ ਆਮ ਪਸੰਦ ਹੋਵੇ। ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੀ ਅਧਿਕ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੇ ਆਤਮ-ਪਰਧਾਨ ਨਾ ਹੋਣ। ਚਿੰਨ੍ਹ ਜਿਤਨੇ ਵੀ ਅਧਿਕ ਸੂਖਸ਼ਮ ਤੇ ਘਟ ਠੋਸ ਹੋਣਗੇ ਉਤਨੇ ਅਧਿਕ ਅਗਿਆਤ ਹੋਣਗੇ। ਜਿਤਨੇ ਅਧਿਕ ਆਤਮ ਲਖੀ ਹੋਣਗੇ ਉਤਨਾ ਘਟ ਕਲਾ ਨੂੰ ਰੋਚਕ ਬਣਾਣਗੇ। ਜਦ ਤੀਕ ਕਲਾ ਦੀ ਸਮਝ ਨ ਆਵੇ ਤਦ ਤੀਕ ਉਸ ਦੀ ਰੋਚਕਤਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਇਕ ਗਲ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਚਿੰਨ੍ਹਵਾਦ ਖੋਲ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਾਟਕੀ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਜੋਗ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਕਿ ਸੂਤਰ ਧਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੇੜੇ ਬਿਨਾਂ ਉਪਯੋਗ ਕਰ ਸਕੇ। ਬਹੁਤ ਸੂਖਸ਼ਮ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪਰਭਾਵ-ਹੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਠੋਸ ਚਿੰਨ੍ਹ ਖੋਲਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪਰਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਪਰਧਾਨਗੀ ਭਾਸ਼ਣ

ਜਿਹੜਾ

ਪਹਿਲੀ ਮਈ, ਐਤਵਾਰ, ੧੯੫੫ ਨੂੰ ਸ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਵਿਲੋਂ ਸਪੀਕਰ
ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ।

ਮਾਨਵਰ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਤਿਕਾਰ ਜੋਗ ਭੈਣੋ ਅਤੇ ਭਰਾਵੋ !
ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਇਕ ਸੁਭ ਅਵਸਰ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਜ
ਅਪਣੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿੱਚ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲਿਖਾਰੀਆਂ, ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ,
ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ
ਉਨਤੀ, ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਲੋੜਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ
ਲਈ ਇਕੱਠ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਪਰਧਾਨਗੀ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਮਾਨ
ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪ ਦਾ ਪਰਮ ਧਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਜਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ
ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਜੋਗ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿਆਣੇ ਸਜਣਾਂ ਵੱਲ ਤਕਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਪਣੀਆਂ
ਘਾਟਾਂ ਅਤੇ ਤਰੁਟੀਆਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਚੋਣ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਵੀ
ਆਪ ਦੀ ਖੁਲਦਿਲੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਲਈ ਰਿਣੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ
ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਅਪਣੀ ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਦੀ
ਸੇਵਾ ਬਿਲਕੁਲ ਥੋੜੀ ਤੇ ਤੁੱਛ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਂਉਂਦਾ ਹਾਂ
ਕਿ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਲਈ ਇਕ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ
ਉੱਨਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ
ਕਰਦਾ। ਬੋਲੀ ਸ੍ਰੈ-ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੂਜੇ ਦੇ
ਮਨੁਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਜ
ਵਿਚ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਤਾਈਂ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਦਰਸਾਣ ਅਤੇ ਸਮਝਾਣ ਦਾ
ਬੜਾ ਸੁਚਸਾ ਢੰਗ ਹੈ। ਜਿਨੀ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਜਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਬੋਲੀ ਇਸ ਮੰਤਵ
ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਨੇ ਹੀ ਉਸ ਵਿਚ ਬਰੀਕ ਤੋਂ ਬਰੀਕ ਖਿਆਲ ਅਤੇ ਸੂਖਮ
ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਉਡਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬੇ ਅੰਕੁਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਨੀ ਹੀ
ਉਹ ਉਨਤ ਅਤੇ ਸਫਲ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਇਸ ਕਸਵਟੀ ਤੇ ਪਰਖਿਆਂ ਕਿਨੀ ਸੁਹਣੀ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਰਦੀ

ਹੈ, ਇਹ ਆਪ ਸਾਰੇ ਸਜਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹੋ । ਆਪਾ ਪ੍ਰਗਟਾਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਸਾਧਨ ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਕੌਮਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਮੁਖੋਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਬੋਲੀ ਜਿਹੜੀ ਕੇ ਮਾਂ ਅਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਤੰਤਲੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂਦੀ ਅਤੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਪਿਆਰੀ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਬੋਲੀ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਪਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਟੋ ਜੋਸਪਰਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ “ਜੇ ਸ਼ਬਦ ਕੋਈ ਕੌਮ ਜਾਂ ਜਾਤੀ ਵਰਤਦੀ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।”

ਸਵਤੰਤ੍ਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮੇਤ ੧੪ ਪ੍ਰਾਂਤਿਕ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਅਪਣੀ ਅਪਣੀ ਥਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵੀ ਅਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ । ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਥਾਂ ਲੈਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਇਕ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਨਾਲ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਸਲੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚਲਾਏ ਜਾਣਗੇ । ਪਰੰਤੂ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਸਲੇ ਅਤੇ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਉਸ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜੋਗ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬੋਲੀ ਉਸ ਦੀ ਅਪਣੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਸੁ, ਪੰਚਾਇਤਾਂ, ਅਦਾਲਤਾਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਕੇਵਲ ਅਪਣੀ ਹੀ ਬੋਲੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਂਤ ਅਪਣੀ ਮਾਤਰੀ ਬੋਲੀ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੋਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਬੜੀ ਸਾਫ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਂਤਿਕ ਬੋਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਾਂਤਿਕ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ । ਪ੍ਰਾਂਤਿਕ ਬੋਲੀ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਪਰਕਾਰ ਦਾ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਗੁਜਰਾਤੀ ਨੂੰ ਤਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਬੈਠਦੇ ਅਤੇ ਗੁਰਦੇਵ ਟੈਗੋਰ ਜੀ ਬੰਗਾਲੀ ਵਲ ਨ ਤਕਦੇ । ਮੰਦ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਝਗੜਾ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤੋਂ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ । ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਲਾ ਅਮਨ ਦੇ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਵਧਦੇ ਫੁਲਦੇ ਹਨ ।

ਬੋਲੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦਾ ਇਕ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਜੇ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਗਲਾਂ ਛੱਡ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਸਮਾਜਕ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਗੰਦਲਾ ਕਰਦੇ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਆਪ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਬੋਲੋੜੇ ਝਗੜੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਰਫੁਲਤ ਹੋਣ ਦੀ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਰਾਜ-ਨੀਤਕ

ਆਪ-ਸਵਾਰਥੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਅਜ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਖੋਹ, ਅਪਣੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਵਾਰਥ ਨੂੰ ਪੁਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਸਤਾਜਿਹਾ ਹਥਕੰਡਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਫਿਜ਼ਾ ਨੂੰ ਗੰਦਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਮਾਤਰੀ ਬੋਲੀ ਅਜ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਰਾਜਸੀ ਬਗੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ ਖੜੀ ਹੈ। ਇਹ ਟੱਕਰ ਨਾਂ ਕੇਵਲ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਦੁਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਸਗੋਂ ਭਵਿਖਤ ਲਈ ਵੀ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਅਜ ਇਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਬੇਕਦਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਫਿਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਕਦਰਦਾਨਾਂ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਰਤਾ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਬਗੜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਮਿੱਟ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੰਗਦਿਲੀ ਅਤੇ ਤਅੱਬ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਬਗੜੇ ਅਜ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਕੁਝ ਅਲਾਕੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਪਹਾੜੀ ਅਲਾਕੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਬੋਲੀ ਦੀ ਅਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਿਪੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਬੋਲੀ ਸਦਾ ਤੋਂ ਇਸੇ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇਸ ਦੇ ਬੋਲਣ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਅਨੁਕੂਲ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਉਤਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਫਜ਼ੂਲ ਜਿਹੇ ਬਗੜੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਅਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਨਾਲ ਵੀ ਧੌਹ ਕਮਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਅਪਣੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਪਤੀ ਡਾਕਟਰ ਰਾਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਭੁਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ—“ਬੰਗਾਲੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਗੁਜਰਾਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਵਸੋਂ ਦੀ ਕੋਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਜਿਸ ਦਾ ਧਰਮ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੋਣ। ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਹੈ। ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ।” ਮਧਿਆ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਰਵੀ ਸ਼ੰਕਰ ਸ਼ੁਕਲਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ “ਇਹ ਘੋਰ ਅਨਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਕਢਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ।”

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਿਦਿਅਕ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵਿਦਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਬਾਰੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਜੋ ੧੪ ਅਗਸਤ ੧੯੪੮ ਤਰੀਕ ਦੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਗਜ਼ਟ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ

ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। “ਇਸ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦੀ ਪਹਿਲੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਤਰੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਵੇ।” ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਸੈਨੇਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਸਮਸਿਆ ਦਾ ਹਲ ਢੂੰਢਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ੯ ਜੂਨ ੧੯੪੯ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਫੈਕਲਟੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਇੱਕਤ੍ਰਾ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪਾਸ ਹੋਇਆ—‘ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੋ ਬੋਲੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਟ੍ਰੀਕੁਲੇਸ਼ਨ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਈ ਹਿੰਦੀ (ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ) ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ (ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ) ਵਿਚ ਇਕ ਪਰਚਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਸਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।’ ਪਿੰਜ਼ੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਸੋਧਨਾ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਰਾਇ ਬਹਾਦੁਰ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਦੀ ਇਹ ਸੋਧਨਾ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ (ਦੇਵਨਾਗਰੀ) ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ (ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ) ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਅਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅੜਿਕੇ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਚੱਜਾ ਹਲ ‘ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਢਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਮੈਤਰੀ ਪੂਰਤ ਬਣਾਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ, ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਜਿਥੇ ੧੦ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਦੂਸਰੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਦੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਇਸ ਦੂਸਰੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾਨ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਭਾਵ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਜਲੰਧਰ ਡਿਵੀਯਨ ਅਤੇ ਅੰਬਾਲਾ ਡਿਵੀਯਨ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਦੋ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ੫ ਅਗਸਤ ੧੯੪੯ ਦੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਪਰਸਤਾਵ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਧੀਰੇ ਧੀਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੋਗ ਥਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਚਰ ਫਾਰਮੂਲਾ ਅਤੇ ਇਹ ਪਰਸਤਾਵ ਉਲਝੀ ਤਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਨ ਦਾ ਇਕ ਬੜਾ ਸਿਧਾ ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਸੁਹਣਾ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਉਪਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਨੌਕ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਬਗੜਾ ਉੱਥੇ ਦਾ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੜਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੁਝ

ਖੁਦਗਰਜ਼ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਇ ਦਿਨ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਵਹੀਨੇ ਪਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਸੂਬੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਅਪੀਲ ਕਰਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਧਰੋ ਕਰਨਾ ਨਾ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਧਰੋਹ ਹੈ ਸਗੋਂ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਵੀ ਇਕ ਨਾ ਮੁਆਫ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਗ਼ਦਾਰੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਭੁਲੱਤ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਤੇ ਲਿਆਉਣਾ ਸਾਡੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਦਾ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਫਰਜ਼ ਹੈ।

ਬੋਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਚਲੀ ਆਈ ਹੈ। ਇਹ ਲਿਪੀ ਇਸ ਬੋਲੀ ਲਈ ਹਰ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਮੁਕੰਮਲ ਅਤੇ ਜੋਗ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਰਾਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਦੇ ਭੁਲਣੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ। “ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਲਿਪੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨਾ ਉਸ ਬੋਲੀ ਦੀਆਂ ਫੁਲਦੀਆਂ ਫਲਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।” ਪਿਛੇ ਜਿਹੇ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਕਿਸੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਬਦਲਨਾ ਇਕ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਲਿਪੀ ਦਾ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਚੋਲੀ ਦਾਮਨ ਦਾ ਸਾਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।” ਮੈਨੂੰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਟੇਟਸ ਰੀ-ਆਰਗੇਨਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਿਆਂ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਝ ਨੀਤੀਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਦਿਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਲਿਪੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਪਣੀ ਲਿਪੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਸਿਖ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਖਿਆਲ ਦੇਣਾ ਨ ਸਿਰਫ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਅਜਿਹਾ ਖਿਆਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਾਸੀਆਂ, ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਧੋਖਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

੧੯੩੨ ਵਿਚ ਸਥਾਪਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਐਨਕੁਆਰੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਇੰਡੋ ਆਰੀਅਨ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਅਸਲੇ ਤੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਸਭ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਰਥਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਬੋਲੀ ਕਹਿਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗਲਤ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ

ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਧਾਰਮਕ ਬੋਲੀ ਕਹਿਣਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਬੋਲੀ ਦਲੀਲ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਪੀਕਰ ਡਾਕਟਰ ਸਤਿਆ ਪਾਲ ਨੇ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਸਮੇਲਨ ਦੇ ੧੦ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੫੩, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਵਾਰਸਿਕ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ—“ਜੋ ਲੋਕ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਓਹ ਸਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਡ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਸਲ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰਕੇ ਮੂਲ ਦੀ ਜਗਹ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਲਈ ਲੜ ਬਗੜ ਰਹੇ ਹਨ।”

ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਜਿਨੀਂ ਜਲਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਣਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਉਤਨਾ ਹੀ ਅੱਛਾ ਹੈ।.....

ਸ਼ੀਖਰ ਲੋੜ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤਾਂ ਅਤੇ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਵਿਚ, ਮਾਲ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਵਰਤਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਸਾਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਾਤਬੋਲੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਯੋਗ ਥਾਂ ਦੇਣ ਵਿਚ ਕਦਮ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਬੜੀ ਅਮੀਰੀ ਅਤੇ ਵੰਨਸੁਵੰਨਤਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਹੈ ਉਥੇ ਇਸ ਦੇ ਸੰਤਾਂ, ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰਮਾਰਥਿਕ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਰਹੱਸ ਵਾਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕਮਾਲ ਦੀ ਕਾਵਿ ਕਲਾ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਅਤਿਅੰਤ ਸੋਹਣੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਵੀ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਅਨਮੋਲ ਦਾਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਉਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੂਫੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਬੋਲ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਹਿਜਰ ਵਿਚ, ਪ੍ਰੀਤ ਪਿਆਰ ਵਿਚ, ਬਿਹਬਲ ਗਾਂਵੇਂ ਗੀਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ। ਫਿਰ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ, ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ, ਦਮੋਦਰ, ਕਾਦਰਯਾਰ ਅਤੇ ਕਈ ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੀਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਸਾਖੀਆਂ ਅਤੇ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਉਥੇ ਕਈ ਲੌਕਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਵੀ ਕਲਮ ਅਜ਼ਮਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੁੱਢ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਡਾਕਟਰ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ

ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਮੋਢੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਅਣਥਕ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ: ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਲਾ: ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ, ਲਾ: ਕਿਰਪਾ ਸਾਗਰ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤ-ਲੜੀ, ਡਾਕਟਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਸ਼੍ਰੀ ਨੰਦਾ, ਸੋਖੋਂ, ਮੁਸਾਫਿਰ, ਆਜ਼ਾਦ, ਰੂਪ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਸਫੀਰ, ਸ਼ਰਫ, ਤੀਰ, ਦਾਮਨ, ਹਮਦਮ, ਨਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਡਾਕਟਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ, ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਪ੍ਰਭਜੋਤ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਸਜੱਣਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਹਰ ਵੰਨਗੀ ਨੂੰ ਇੱਠਾਂ ਮਾਲਮਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਭ ਉੱਨਤ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਮੁਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਆ ਖੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਬੜੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਐਨਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਮਜ਼ਬੀ ਤਅਸੁੱਬ, ਮੁਲਕੀ ਅਤੇ ਅਲਾਕਾਈ ਨਫਰਤ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਸਿਰਤੋੜ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕਵੀ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ, ਸੁਲਝੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਦਿਲ ਖਿਚਵੀਂ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਸਾਹਿਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਲਾਹੌਰ ਰੋਡੀਓ ਤੋਂ ਵੀ ਬੜਾ ਸੁਆਦਲਾ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਅਪਣਾਉ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪ੍ਰਸਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤਵਾਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਭਾਰੀ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪ ਕੋਈ ਐਨਾ ਵਡਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਜ਼ਰੂਰ ਰਖਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪ ਪਾਸ ਅਪੀਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਉਚਾ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਭਾਈ ਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਖੂਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰੋ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਆਪ ਦੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਮਾਨ ਕਰ ਸਕਣ। ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ ਵਲੋਂ ਜੋ ਬੀੜਾ ਚੁਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਸ ਪਰਕਾਰ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਦੀ ਬੜੀ ਨਿੱਗਰ ਸੇਵਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਆਪ ਕਲਮ ਦੇ ਧਨੀ ਹੋ ਅਤੇ ਕਲਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਦੂਜੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਬੜੇ ਪਰਚੱਲਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਨਵੇਂ,

ਔਖੇ ਅਤੇ ਅਨੋਖੇ ਸ਼ਬਦ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨ ਕਰਨਾ ।

ਆਪ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਦ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਉਜੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰੋ, ਸਫਲਤਾ ਆਪ ਦੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮੇਗੀ । ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣ ਨੂੰ ਬਾਵਾ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਰੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਜਤਨ ਕਰੇ । ਜੇਕਰ ਬੁੱਢੇ ਭੁੱਲੇ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਹੀ ਇਸ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ' ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਹਨ:—

ਕੀ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਆਦਰ ਹੈ ਭਾਈ,

ਕਦਰ ਬੋਲੀ ਦੀ ਅਪਣੀ ਜਿਸ ਨ ਪਾਈ ।

ਨਵੇਂ ਜੀਵਣ ਦੀ ਚਾਹ ਹੈ ਜੇ ਜਵਾਨੋਂ,

ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬੋਲੀ ਅਪਣੀ ਜਾਨੋਂ ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਹਾਰਦਿਕ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਨਿੱਗਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਫਲਤਾ ਬਖਸ਼ੇ ।

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਵਿਲੋਂ

੧-੫-੫੫

ਸੁਆਗਤੀ ਭਾਸ਼ਣ

ਜਿਹੜਾ

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ., ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ., ਪਤਧਾਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ
ਤੇ ਸੁਆਗਤ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲੀ ਮਈ ੧੯੫੫ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੀ
ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਇਆ।

ਪਰਧਾਨ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਸ਼ਭਾਨ ਜੀ, ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਸਜਣੋਂ ਤੇ ਬੀਬੀਓ !

ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ ਵਲੋਂ ਪਰਧਾਨ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਸ਼ਭਾਨ ਜੀ, ਤੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਜਣਾਂ ਤੇ ਬੀਬੀਓਆਂ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਸਮਾ ਖਰਚ ਕੇ ਤੇ ਖੋਚਲ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ
ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ 'ਜੀ ਆਇਆਂ'
ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹਾਂ। ਜੋ ਦਿਲਚਸਪੀ ਇਸ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਤੁਸਾਂ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ
ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ ਕਿ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੋਰਥਾਂ
ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਜੋਗ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੂਹਰੇ ਰਖੇ ਹਨ।

ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਂਤਿਕ ਬੋਲੀ ਸੰਬੰਧੀ ਮਤ ਭੇਦ ਇਸ
ਹੱਦ ਤੀਕ ਪੁਜ ਗਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਮਨ ਭੰਗ ਹੋਣ ਦਾ ਖਤਰਾ
ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਤਦੋਂ ਹੀ
ਇਸ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਂਤਿਕ ਬੋਲੀ ਦਾ ਬਗੜਾ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਭਾਰਤ
ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ੧੦ ਅਗਸਤ ੧੯੪੮ ਦੇ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਗੈਜ਼ਟ
ਐਂਡ ਇੰਡੀਆ ਤ੍ਰੀਕ ੧੪ ਅਗਸਤ ੧੯੪੮ ਦੇ ਪੰਨੇ ੧੦੦੦ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ
ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਂਤਿਕ ਬੋਲੀ ਮੰਨਿਆ ਗਇਆ ਤਾਂ ਵੀ ਸਾਡੀ
ਕਈ ਪੱਕੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਆਗੂ ਈਹੋ ਹੀ ਰੱਟ ਲਗਾਂਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ
ਕੋਈ ਬੋਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਇਕ ਵਿਕ੍ਰਿਤ ਉਪਬੋਲੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ
ਭੁੱਲ ਗਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੇ ਲਗ ਭਗ ਹੁਣ ਦਾ ਰੂਪ ਬਾਰੂਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ
ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਠੁਕ ਵੀ ਉਦੋਂ ਤੀਕ ਅਜੇਹੀ ਬੌਧ ਚੁਕ
ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਪਾਕਪਟਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸਲੋਕ ਸੁੰਦਰ
ਸਜਵੀਂ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਉਚਾਰ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਦ ਹੁਣ ਤੀਕ ਪਾਠਕ ਜਨ ਮਾਣ ਰਹੇ
ਹਨ। ਉਦੋਂ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜਕਲ ਹਿੰਦੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਅਜੇ ਨਿੰਮੀ ਵੀ ਨਹੀਂ
ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਓਮ ਪਰਕਾਸ਼ ਕਹੋਲ ਨੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ' ਪੁਰ

ਲੇਖ ਛਾਪੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਰੂਪ ਕੋਈ ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਇਆ, ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੇ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਬੋਲੀ ਦਾ ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਹੱਦ ਹੈ। ਪਰ ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜਤਨ ਹੁਣ ਲਗ ਭਗ ਮੁਕ ਗਇਆ ਹੈ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮਤੇ ਦੀ ਪਰਕਾਸ਼ਨਾ ਨੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਬੋਲੀ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਕਤੀਆਂ ਜੁਗਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰਦ ਤਾਂ ਅਗੇ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਲਗ ਭਗ ਮੁਕ ਹੀ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਵੱਖਰਾ ਭਾਗ ਥਾਪਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ? ਹੁਣ ਬਹੁਤਾ ਜ਼ੋਰ ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਕਿਉਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਥਾਪ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਦਿਆਂ ਕਿ ਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਕੋਈ ਉਚੇਚਾ ਤਅੱਲਕ ਸਿਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਇਹ ਅੱਖਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਸਨ ਜਿਕੁਰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਂਤਿਕ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਅੱਖਰ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਚਾਰ ਲਿਪੀਆਂ ਹੋਰ ਇਸ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ : 'ਦੇਵਨਾਗਰੀ' ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ ਪੁਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਬੋਲੀ ਲਈ ਵੀ ; 'ਲੰਡੇ' ਜਾਂ 'ਮਹਾਜਨੀ' ਜੋ ਵਪਾਰੀ ਆਪਣੇ ਲੇਖੇ ਜੋਖੇ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਸਨ ; 'ਟਾਂਕਰੀ' ਜਾਂ 'ਠਾਕਰੀ' ਜੋ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਕਰੇ ਕਈ ਸ਼ਿਲਾ ਲੇਖ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਹਨ ; ਅਤੇ 'ਸ਼ਾਰਦਾ' ਜੋ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਲਿਪੀ ਸੀ ਪਰ ਗਵਾਂਢ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪੰਡਿਤ ਗੌਰੀ ਸ਼ੰਕਰ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਲਿਪੀ ਮਾਲਾ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

“ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਪਿ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸੇ ਅਕਸਰ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਸੇ ਮਿਲਤੇ ਹੈਂ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਬ ਮੇਂ ਬਹੁਧਾ ਮਹਾਜਨੀ ਲਿਪਿ ਹੀ ਵਯਵਹਾਰ ਮੇਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਔਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੁਸਤਕ ਨਾਗਰੀ ਸੇ ਮਿਲਤੀ ਹੁਈ ਏਕ ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਪਿ ਮੇਂ ਲਿਖੇ ਜਾਤੇ ਬੇ”। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੋਂਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ

ਨਹੀਂ ਕਿੰਉਂਜੁ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਪਿ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਨਾਗਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਜੇ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਂ ਲਿਪੀਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਹਾਜਨੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸੂਰ ਤੇ ੨੭ ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸੂਰ ਤੇ ੩੨ ਵਿਅੰਜਨ, ਸ਼ਾਰਦਾ ਅਤੇ ਟਾਕਰੀ ਵਿਚ ਚਾਰ ਸੂਰ ਅਤੇ ੩੩ ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾਗਰੀ ਵਿਚ ੧੬ ਸੂਰ ਅਤੇ ੩੬ ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ।

ਹੁਣ ਜੇ ਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਨਾਗਰੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਅਖੱਰ ਸਾਂਝੇ ਹਨ, ਛੇ ਅਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਚੜ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਵਖੋ ਵਖਰੀਆਂ ਹਨ। ੧੨ ਅਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਕੁਝ ਕੁਝ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਉਕੇ ਵੱਖ ਹਨ। ਜੇ ਟਾਂਕਰੀ ਅਖਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲੀਏ ਤਾਂ ੨੦ ਅਖੱਰ ਤਾਂ ਲਗ ਭਗ ਇੱਕੋ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਹਨ, ਛੇ ਅਖੱਰ ਕੁਝ ਕੁਝ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਠ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। 'ੜ' ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਅੱਖਰ ਹੈ। ਸ਼ਾਰਦਾ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤ ਅਖੱਰ ਸਾਂਝੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਕੁਝ ਕੁਝ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਰਦਾ ਦਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨਾਲੋਂ ਨਾਗਰੀ ਨਾਲ ਵਧੀਕ ਮੇਲ ਹੈ। ਲੰਡੇ ਵੀ ਟਾਂਕਰੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨਾਲ ਵਧੀਕ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮੀ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਭੈਣਾਂ ਜੰਮੀਆਂ। ਇਕ ਸ਼ਾਰਦਾ ਤੇ ਦੋਵਨਾਗਰੀ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮਹਾਜਨੀ ਅਤੇ ਟਾਂਕਰੀ ਦੀ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੈਂਤੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਸਾ ਰਾਗ ਦੀ ਪੱਟੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੈਂਤੀ ਅਖਰਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਪਰਕਾਰ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਲੀ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਤੀਕ ਆਪਣੀ ਸਿਖਿਆ ਪੁਚਾਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਲਿਪੀ ਵੀ ਉਹ ਚੁਣੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਗੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਦੋਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਇਹ ਭੇਦ ਹਨ। ਸੂਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਉਹੋ ਹੀ ਰਖੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਅਵੱਸ਼ਕ ਹਨ। ਦੁੱਤ ਸਵਰਾਂ ਲਈ ਜੋ ਲਘੂ ਸਵਰਾਂ ਦੀ ਸੰਧੀ ਤੋਂ ਬਣਦੇ ਹਨ ਵਖਰੇ ਵਖਰੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਸਵਰਾਂ ਨਾਲ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਲਾ ਕੇ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆ, ਈ, ਏ, ਅਈ, ਓ, ਅਊ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੋ ਦੋ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਮੇਲ ਕੇ ਬਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਵਖਰੇ ਚਿੰਨ ਨਹੀਂ। ਰਿ, ਰੀ, ਲਿ, ਲੀ, ਸਵਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਬਦਲ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅਖਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ

ਨਹੀਂ ਸੀ। ਐ ਅਤੇ ਐ ਦੋ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਨਾਗਰੀ ਦੇ ਸੂਰ ਏ ਅਤੇ ਐ ਵਰਤੀਏ ਤਾਂ ਇਕ ਇਕ ਸੂਰ ਦੋ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇਹੜਾ ਇਕ ਦੋਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਸੰਕੋਚ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਇਆ ਗਇਆ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਗੁਣ ਹੈ ਐਗੁਣ ਨਹੀਂ।

੩ ਵਿਅੰਜਨ ਚ, ਚ, ਚ, ਜੋ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੇ ਛੱਡੇ ਹਨ ਉਹ ਦੁੱਤ ਹਨ। ੧ ਅਤੇ ੪ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਸਮੇਂ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਹੇ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਲਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ੩ ਨਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਘੜਿਆ ਗਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੁ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੋੜ, ਲੋੜ, ਮੋੜ, ਕੋੜ, ਕੌੜ, ਜੋੜ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਦਿਨ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅਸੀਂ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ। ਬਾਕੀ ਜੇਹੇ ਜੇਹੀ ਦੇਵ ਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਉਚਾਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਸਮਰਥ ਹੈ ਉਹੋ ਜੇਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਵਸ਼ੋਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੂੰ ਛੋੜ ਕੇ ਅਸੀਂ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਰਤਣ ਲਗ ਜਾਈਏ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰ ਵਧੀਕ ਸਾਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਲਿਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਬਾਕੀ ਰਹਿਆ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਦੋ ਲਿਪੀਆਂ ਸਿਖਣੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ। ਇਹ ਔਕੜ ਤਾਮਲ, ਤਲੇਗੂ, ਕਨਾਡਾ, ਬੰਗਾਲੀ ਆਦਿ ਬੋਲੀਆਂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਇਕ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਹੋਵੇਗੀ। ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਹਰ ਇਕ ਲਈ ਪੜ੍ਹਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਲਿਪੀਆਂ ਸਿਖਣੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ, ਸਵਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਖਿਆਲ ਚਲ ਪਵੇ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸਭ ਪ੍ਰਾਤਿਕ ਬੋਲੀਆਂ ਇਕੋ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਣ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਯੂਰਪੀ ਬੋਲੀਆਂ ਰੋਮਨ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਜੇ ਲਿੱਪੀ ਵਰਤੀ ਜਾਏਗੀ ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਣ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੋਣ, ਜੇਹੜੀਆਂ ਪ੍ਰਾਤਿਕ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਨਾਲੇ ਉਹ ਲਿਪੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੋੜੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹੁਣ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ। ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਨੇ ਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਪਿਛੇ ਜੇਹੇ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਹੌਲੀ ੨ ਜਦੋਂ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਲਿਪੀ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਕੰਮ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਪਰਚਾਰ ਨਾਲ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹੇਗਾ, ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਇਕ ਅਮਰ ਵਾਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਦੇਵਨਾਗਰੀ

ਅੱਜੇ ਤੀਕ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀ ਗਈ। ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਡੀ ਤੇ ਉੱਪੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੁਸਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਸੈਂਕੜੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਰਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਵੇਖੀ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਈ ਹੋਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ।

ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਅਪੀਲ ਕਰਕੇ ਕਿ ਉਹ ਰਲ ਕੇ ਜੋ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸ ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਅਮਲ ਕਰਨ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼ਕ ਸ਼ਕੂਕ ਮਿਟ ਜਾਣਗੇ ਫਿਰ ਰਲ ਕੇ ਬੈਠਣ ਨਾਲ ਕਈ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਨਿਜੱਠੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਪਰ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਅੱਜੇ ਇਕ ਸਮਝੌਤੇ ਵਜੋਂ ਗੁਰ ਕਢਿਆ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬਿਨਾ ਇਸਦੇ ਤਿ ਬਦਮਜ਼ਗੀ ਵਧੇ ਤੇ ਤੇੜਾਂ ਹੋਰ ਚੁੜੇਰੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦਾਰੂਪ ਧਾਰਣ, ਸੱਟਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ। ਇਹ ਸ਼ਕ ਤੇ ਘ੍ਰਿਣਾ ਭਵਿਖ ਵਿਚ ਕੀ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਇਹ ਐਸ ਵੇਲੇ ਖਿਆਲਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਣਕਾਰੀ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਵੇਰ ਫਿਰ ਦਿਲੋਂ ਹਰ ਇਕ ਸਜੱਤ ਨੂੰ ਜੋ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਬਾਮਿਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਦਿਲੋਂ ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹਾਂ।

ਜੈ ਹਿੰਦ!

੧-੫-੫੫

ਜੋਧ ਸਿੰਘ

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰਸਕ ਰੀਪੋਰਟ

ਜਿਹੜੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਵਲੋਂ ਪੜ੍ਹੀ ਗਈ।

ਪੂਰਾ ਇਕ ਵਰ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰੂਏ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਉੱਨਤੀ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਥਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਸਾਨੂੰ ਬੜਾ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਜ ਇਕ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਖੋਜੀ ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡ ਗਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਐਸ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ 'ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ' ਆਖ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਤਮਾ ਹੈ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਵੀਰ ਡਾਕਟਰ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਜੈਨ ਦੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਕੌਮ ਤੇ ਹਰ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਕੌਮ ਤੇ ਹਰ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਜਤਨ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਦੋ ਧਾਰਾਂ ਪਰਗਟ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਇਕ ਪਰਮਾਰਥਕ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋਗੀ ਗੋਰਖ-ਨਾਥ, ਰਤਨ ਨਾਥ, ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਜੱਲੂਣ, ਬੁਲੇਸ਼ਾਹ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਵਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਸ. ਪੀ. ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪਰਸਿੱਧ ਲਿਖਾਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜੀ, ਵਿਵਹਾਰਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉਤੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਕਵੀਆਂ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦਮੋਦਰ, ਮੁਕਬਲ, ਵਾਰਸਸ਼ਾਹ, ਹਾਸ਼ਮ, ਫਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ, ਕਾਲੀਦਾਸ, ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਕਿਸ਼ੋਰ ਚੰਦ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਵੰਡਾਰਾ ਪਰਯੰਤ ਕਾਲ ਦੇ ਪਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤਕਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਧਾਰਾ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਚਮਕਾਣ ਲਈ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕੀ ਹਿੰਦੂ, ਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਕੀ ਸਿੱਖ ਤੇ ਕੀ ਈਸਾਈ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਆਹੁਤੀ ਪਾਂਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਜਤਨ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜਤਨ ਸਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੇ ਮੰਦੇ ਭਾਗ ਸਮਝੋ ਜਾਂ ਚੰਗੇ! ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਥਬੰਦ ਜਤਨ, ਸਿੰਘ-ਸਭਾਵਾਂ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨਾਂ ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਗਟ

ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ “ਪਾੜੇ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ” ਦੀ ਭੁੰਘੀ ਨੀਤੀ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਹਰ ਧਰਮ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਵਧਣ ਫੁਲਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਕੇ, ਧਾਰਮ ਮੁਬਾਹਸੇ ਤੇ ਵਾਦ ਵਿਵਾਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਪਰਫੁਲਤ ਹੋਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਏ ਜਤਨ ਨੇ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਏ, ਓਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਘਟਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰਾਂ ਦਾ ਰਾਹੂ ਕੇ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰਹਣ ਵੀ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਏਸ ਗ੍ਰਹਣ ਨੂੰ ਧੋਣ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਸਾਂਝ ਉਦਮ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੀਹ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲ ਕੀਤਾ। ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਿਵ ਰਾਮ ਕੇਸ਼ਪ, ਪਰੋਫੈਸਰ ਆਈ. ਸੀ. ਨੰਦਾ, ਕਾਜ਼ੀ ਫਜ਼ਲਹਕ ਪ੍ਰੋ. ਐਮ. ਜੀ. ਸਿੰਘ, ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦੇ ਪਹਿਲਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਮੀਆਂ ਅਬਦੁਲ ਸਮੀਹ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥ ਪਰਧਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਲੇਖਕ ਸੀ। ਓਸ ਜਤਨ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਸਰ ਸ਼ਹਾਬਦੀਨ, ਸਰ ਫਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ, ਸਰ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਰ, ਚੌਧਰੀ ਸਰ ਛੋਟੇ ਰਾਮ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਂਦਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਨਾਂ ਵਲੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਚੌਥੇ ਇਨਾਮ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੇ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਏਸ ਸਾਂਝੇ ਜਤਨ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪਬਲਿਕ ਦੇ ਕਾਰ-ਕੁਨ ਵੀ ਜਾਗੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਲਾਲਾ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ, ਐਸ. ਐਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ, ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਤੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਇਕ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਾ ਨੇ ਆ ਕੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸਥਾਨਕ ਸਾਹਿਤਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਏਸ ਸਾਂਝੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਜਿਸ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਨੇਮ ਘੜਨੀ ਆਰਜ਼ੀ ਕਮੇਟੀ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਣਾਈ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਐਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਕਈ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਏਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨੇਮਾਂ ਦਾ ਇਕ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਛਾਂਤਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਛਤਰੀ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ : **ਫਉਂਡਰ ਮੈਂਬਰ**

੧੦੫ ਰੁਪਏ ਨਕਦ ਦੇ ਕੇ ਜਾਂ ੧੧੫ ਰੁਪਏ ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੇ ਕੇ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਲਈ ਅਖੀਰੀ ਤਰੀਕ ੩੦ ਸਤੰਬਰ ੧੯੫੪ ਰੱਖੀ ਗਈ । **ਲਾਈਫ ਮੈਂਬਰ** ੧੫੫ ਰੁਪਏ ਨਕਦ ਜਾਂ ੧੬੫ ਰੁਪਏ ਕਿਸਤਾਂ ਨਾਲ, **ਸਾਧਾਰਣ ਮੈਂਬਰ** ੧੫ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਤੇ **ਸਹਾਇਕ ਮੈਂਬਰ** ੬ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਦੇ ਕੇ । ੫ ਰੁਪਏ ਫੀਸ ਦਾਖਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ।

ਏਸ ਭਰਤੀ ਬਾਰੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਏਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ ਤੇ ਅਜੀਤ ਨੇ ਖਾਸ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ ਤੇ ਮੁਖ ਲੇਖ ਵੀ ਲਿਖੇ । ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਾਂ, ਹੈਡਮਾਸਟਰਾਂ, ਐਮ. ਐਲ ਸੀਆਂ, ਐਮ ਪੀਆਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਾਂ, ਲਿਖਾਰੀਆਂ, ਤੇ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌ ਚਿਠੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ੧੦੬ ਫਊਂਡਰ ਮੈਂਬਰ ਤੇ ਦੋ ਸਾਧਾਰਣ ਮੈਂਬਰ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ।

ਜਨਰਲ ਕੌਂਸਲ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ੨੪ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੫੪ ਨੂੰ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਹੋਈ । ਅਕਾਡਮੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਨੇਮ ਇਕ ਇਕ ਪੜ੍ਹਕੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਤੇ ੩੧ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੫੬ ਤਕ ਦੋ ਸਾਲ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਉਹਦੇਦਾਰ ਤੇ ਅੰਤਰੰਗ ਬੋਰਡ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ :

ਪਰਧਾਨ ਸ: ਬ. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ., ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ., ੪੯੬, ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।

ਮੀਤ ਪਰਧਾਨ : ੧. ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ., ੨੫ ਰੋਸ ਕੋਰਸ ਰੋਡ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

 ੨. ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਦਰਦ', ਮੈਨੇਜਰ ਫੁਲਵਾੜੀ, ਜਾਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ ।

 ੩. ਗਿਆਨੀ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ., ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਮਲੋਟ ਰੋਡ, ਮੁਕਤਸਰ ।

 ੪. ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ., ਐਸਟਿੰਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਪੰਜਾਬੀ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ, ਪਟਿਆਲਾ ।

 ੫. ਬੀਬੀ ਮੁਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਐਮ. ਏ., ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ, ਫਾਰ ਵਿਮਨ, ਪਟਿਆਲਾ ।

 ੬. ਸ. ਅਪਰ ਅਪਾਰ ਸਿੰਘ, ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਗੌਰਮਿੰਟ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਸਕੂਲ, ਚੰਡੀ ਗੜ੍ਹ ।

 ੭. ਸ੍ਰੀ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਐਮ. ਏ., ੨੭, ਕਰਜ਼ਨ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ।

ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ : ਡਾਕਟਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਪੀਐਚ. ਡੀ. (ਲੰਡਨ) ਚੜਦੀ ਕਲਾ
ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।

ਸਕੱਤਰ : ਸ. ਗੁਤਰਤਤ ਸਿੰਘ ਗੁ. ਗੁ. ਨਾਨਕ ਕਾਲਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।
(ਹੁਣ ਸ. ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।)

ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕੇ. ਸੀ. ਗੁਪਤਾ, ਆਰੀਆ ਕਾਲਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।

- ਮੈਂਬਰ
੧. ਡਾਕਟਰ ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਆਹੂਜਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
 ੨. ਸ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਜ ਦਰਿਆ, ਜਾਲੰਧਰ
 ੩. ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਤਾਲਿਬ, ਜਾਲੰਧਰ
 ੪. ਸ: ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਟਾਂਡਾ ਉਰਮੜ
 ੫. ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਲੁਧਿਆਣਾ
 ੬. ਐਸ. ਐਸ. ਗਿਆਨੀ, ਦਿੱਲੀ
 ੭. ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਪਟਿਆਲਾ
 ੮. ਸ: ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਕਪੂਰਥਲਾ
 ੯. ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਕਰਨਾਲ
 ੧੦. ਬੀਬੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਨਾਭਾ

ਇਹ ਅਕਾਡਮੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਆਸ਼ੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਕੇ ਵਜੂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਹੈ :

੧. ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਉਨਤੀ ਤ ਪਰਚਾਰ
੨. ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਬੋਲੀਆਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਅਧਿਅਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਰਾਚੀਨ ਭਾਖਾਵਾਂ ਜਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਨਾ ।
੩. ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਪੁਸਤਕਾਲਾ, ਖੋਜ ਆਸ਼ਰਮ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ-ਸਦਨ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨੇ ।
੪. ਮੌਲਿਕ ਤੇ ਖੋਜ-ਭਰਪੂਰ ਸਾਹਿੱਤ ਲਈ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਤੇ ਸਿਖਿਆ ।
੫. ਸਟੈਂਡਰਡ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਰਸਾਲੇ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨੇ ।
੬. ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਤਮ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚੋਂ ਵਧੀਆ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਉਲਥਾਣਾ ।
੭. ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ

ਮਾਨਨੀਯ ਸਥਾਨ ਦਿਵਾਣਾ।

੮. ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ।

ਇਹ ਮਹਾਨ ਤੇ ਮਹਤਾ-ਪੂਰਨ ਆਸ਼ੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਉੱਨਤੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਰਫੁਲਤਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾ ਕੇਵਲ ਬੇਅੰਤ ਮਾਇਆ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਬੇ-ਅੰਤ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਤੇ ਲਗਨ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਭਾਢੀ ਅਵਸ਼ਕਤਾ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਪੰਜਾਂ ਛੀਆਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ ਤੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਡਮੀ ਵਲੋਂ ਸਥਾਪਤ ਹੋਈ ਪੁਸਤਕ ਕਲੱਬ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਪੁਸਤਕ ਕਲੱਬ ਦੇ ਹੁਣ ਤਕ ੧੨੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਹਰ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸਜਨ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜ ਸੌ ਪੱਕੇ ਗਾਹਕ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਈਏ ਤਾਂ ਜੁ ਹਰ ਚੰਗੀ ਛਪੀ ਪੁਸਤਕ ਲਈ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਪੰਜ ਸੌ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਵਿਕ ਜਾਣ ਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਹੋਵੇ।

ਅਕਾਡਮੀ ਵਲੋਂ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਨਾਉਂ ਦਾ ਰਸਾਲਾ ਅਧਾ ਕੁ ਛਪ ਗਇਆ ਹੈ ਤੇ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਚਾਂਹਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਰ ਸਕੂਲ ਤੇ ਕਾਲਜ ਤੇ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕ ਤੇ ਹਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਇਸਦਾ ਖਰੀਦਦਾਰ ਬਣੇ।

ਆਉਂਦੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪਣ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਤ ਦੱਤ (ਦਿੱਲੀ) ਵੈਦਕ ਬੋਲੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਾਂਬ ਉਤੇ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ: ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਪੰਜਾਬੀ ਫੋਨਾਲੋਜੀ, ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਓਮਪ੍ਰਾਸ਼ ਕਹੋਲ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ, ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸਲੀ ਚਿੰਠੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਜ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਲਥਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਈ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖਵਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖਾ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਸਾਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਰਸਾਲੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸ਼ੌਕ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਘਾਟਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਾਡੀ ਕੌਮੀ ਉੱਨਤੀ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਰਖ ਰਹਿਆ ਹੈ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੇ ਚਲਦੇ ਪਹੀਏ ਲਈ ਇਕ ਵੱਡੀ ਬਰੇਕ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦੇ ਬੜੇ ਪੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਡਮੀ ਲਈ
 ਇਸ ਸਾਲ ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਗਰਾਂਟ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣੇ ੨ ਕੀਰੀ
 ਮਿਨਿਸਟਰ ਸ੍ਰੀ ਭੀਮਸੈਨ ਸੱਚਰ ਦੀ ਤਾਰ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ
 ਗੌਰਮਿੰਟ ਕੋਲੋਂ ਦਿਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ
 ਨੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਦੇਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਡੇ
 ਮੰਤਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਰਕਮਾਂ ਆਟੇ ਵਿਚ ਲੂਣ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਵਲੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ
 ਪੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਮਾਂ ਸਗੋਂ ਪੈਸੇ ਖਰਚ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ
 ਹਨ। ਪਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਲੈਕਚਰ ਕਰ ਲੈਣੇ ਤੇ ਸੁਣ ਲੈਣੇ ਜਾਂ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰ ਲੈਣੇ
 ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉਦੱਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
 ਵੱਡੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਡੀ ਹੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਵਕਤ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਰੁਪਏ
 ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸੁਖ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਾਂਝੀ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਹੋ
 ਸਕਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਲਈ ਆਲਸ ਲਾਹੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ
 ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਟਾਓ। ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਬਿਨਾਂ ਅਸੀਂ ਕਾਜੇ ਜੋਗੇ ਵੀ
 ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

੧-੫-੫੫

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ

ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ, ਰੁੱਤ-ਵਰਣਨ ਦਾ ਵਿਗਸਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੇ ਇਕ ਵਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਛੇ ਰੁੱਤਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛਿਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਦੇ ਠਨ ਨੂੰ 'ਖਟ-ਰਿਤੂ ਵਰਣਨ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੁੱਤਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਬਿਰਹਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਪੀੜਾਂ-ਮੱਲੇ ਮਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਹਰ ਨਵੀਂ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਵੇਗਵਾਨ ਦਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ ਸੁਖਾਂਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਕਵੀ ਕਾਲੀਦਾਸ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਰਿਤੂ-ਸੰਹਾਰ' ਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ ਅਬਦੁੱਰ-ਰਹਿਮਾਨ ਤਾਨੀ ਦੀ 'ਸੰਦੇਸ਼ ਰਾਸਕ' ਰੁੱਤ-ਵਰਣਨ ਦੇ ਦੋ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੀ ਤੇ, ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਜਾਇਸੀ ਤੇ ਕੇਸ਼ਵ ਆਦਿ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਰੁੱਤ-ਵਰਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਠਾਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਏਦ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਨਵੀਆਂ ਭਾਰਤੀ-ਆਰੀਆਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਆਦਿ-ਕਾਲ ਤੇ ਹੀ 'ਖਟ-ਰਿਤੂ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ', 'ਬਾਰਾਂ ਮਾਹ' ਜਾਂ 'ਬਾਰਹ ਮਾਸ' ਵਾਲਾ ਉਪਜ ਚੁਕਾ ਸੀ।*

*ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਬਾਰੂਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਾਇਰ ਜਾਂ ਮਸਊਦ ਸ਼ਾਅਦ ਬਿਨ ਸਲਮਾਨ ਦੀ ਫਾਰਸੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ 'ਗ਼ਜ਼ਲੀਆਤਿ ਰੀਆ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 'ਪੰਜਾਬ ਮੇਂ ਉਰਦੂ' (ਮਕਤਬਾਇ ਮੁੱਅਈਯਨੁਲ 'ਬ, ਉਰਦੂ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਲਾਹੌਰ; ਦੂਜੀ ਛਾਪ) ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸੱਯਦ ਮਹਮੂਦ ਸ਼ੀਰਾਨੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

'ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਜਾ ਮਸਊਦ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਪੰਜਾਬੀ ਨਮੂਨਿਆਂ ਨਕਲ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂ ਆਪ ਇਜਾਦ ਕੀਤਾ।' (ਸਫਾ ੬੧)

ਪਰ ਮੇਰਾ ਸ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਰੂਪ ਸ਼ਾਜਾ ਮਸਊਦ ਤੋਂ (ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਸਫਾ ੭੬ ਤੇ)

ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਵਿਚ ਮਾਨਸਕ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਵਿਸਤਾਰ ਚਿਤਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਰੁੱਤ-ਵਰਣਨ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਆਧੁਨਿਕ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰੂਪ ਦੀ ਥਾਂ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਅਸਲ ਵਿਚ, ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ, ਰੁੱਤ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਇਸੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਛੇ ਰੁੱਤਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦੀ ਥਾਂ ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਬਿਲਕੁਲ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ—ਉਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ-ਵਰਣਨ, ਉਹੀ ਬਿਰਹੋਂ ਦੀ ਬਿਹਬਲਤਾ ਤੇ, ਅੰਤ ਵਿਚ, ਉਹੀ ਸੰਜੋਗ।

ਬਾਰਹ ਮਾਸ

(i) “ਵਹ ਪਦਜ ਯਾ ਗੀਤ ਜਿਸ ਮੇਂ ਬਾਰਹ ਮਹੀਨੋਂ ਕੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਓ

(ਸਫਾ ੭੫ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਜੂਦ ਸੀ:—

- (i) ਫ਼ਾਰਸੀ ਜਾਂ ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਰਿਤੂ-ਵਰਣਨ ਜਾਂ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਮਸਊਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਰੂਪ ਦਾ ਕੋਈ ਆਦਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਬਲਕਿ ਅਧੁਨਿਕ ਬੋਲੀਆਂ ਤੱਕ ਦਾ ‘ਰਿਤੂ-ਵਰਣਨ’ ਦਾ ਲੰਮਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੈ।
- (ii) ਜੋ ਮਜ਼ਮੂਨ ਰਿਤੂ-ਵਰਣਨ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ, ਉਹੀ ਟਕਸਾਲੀ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹਿਆਂ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਮਸਊਦ ਦਾ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ‘ਉਸਤਤੀ-ਵਾਚਕ ਹੈ, ਤੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਗਵਾਰੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਦਾਵਤ ਦੇਂਦਾ ਹੈ’ (ਸ਼ੀਰਾਨੀ, ਸਫ਼ਾ ੬੧)। ਇਹ ਰੰਗ ਕਿਸੇ ਦੇਸੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੇਸੀ ਰੂਪ ਉੱਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਾਲਾ ਰੰਗ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।
- (iii) ਸ਼ੀਰਾਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਬੀਰ ਜੀ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਪਿਛਾਂਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਗਰ ਚੰਦ ਨਾਹਟਾ ਆਪਣੇ ਇਕ ਲੇਖ ‘ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਸ਼ਾ ਕਾਵਯੋਂ ਕੀ ਵਿਵਿਧ ਸੰਗਿਆਏ’ ਵਿਚ ਦਸਦੇ ਹਨ :
 ‘ਉਪਲਬਧ ਬਾਰਹ ਮਾਸੋਂ ਮੇਂ ਸਬ ਸੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ‘ਜਿਨ ਧਰਮ ਸੂਰੀ ਬਾਰਹ ਨਾਵਉਂ’ ਹੈ.....ਯਹ ਤੇਰੁਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਕੀ ਰਚਨਾ ਹੈ.....’ (ਨਾਗਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਿਣੀ ਪਤ੍ਰਕਾ, ਸੰਬਤ ੨੦੧੦, ਅੰਕ ਚੌਥਾ, ਸਫ਼ਾ ੪੩੦)।
- (iv) ਮਸਊਦ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਜੰਮ-ਪਲ ਸੀ ਤੇ ਦੇਸੀ ਬੋਲੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਕਨਸੋਆਂ ਸਾਡੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਾਡਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀ ਹੈ।

ਕਾ ਵਰਣਨ ਕਿਸੀ ਵਿਰਹੀ ਯਾ ਵਿਰਹਿਨੀ ਕੇ ਮੂੰਹ ਸੇ ਕਰਾਯਾ ਗਯਾ ਹੋ।’

(ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਸਾਗਰ, ਸਫ਼ਾ ੨੪੪੦)

(ii) “ਹਿੰਦੀ ਗੀਤ ਜਿਸ ਮੇਂ ਔਰਤ ਕੀ ਜ਼ਬਾਨ ਸੇ ਬਾਰਹ ਮਹੀਨੋਂ ਕੇ ਫ਼ਿਰਾਕ ਕਾ ਹਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਆ ਗਯਾ ਹੋ।’

[ਜਾਮਿਉਲ ਲੁਗਾਤ, ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ, ਸਫ਼ਾ ੩੮੧]

(iii) ‘ਉਹ ਕਾਵਯ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੋਵੇ।’

[ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਜਿਲਦ ੪, ਸਫ਼ਾ ੨੫੬੦]

(iv) ‘ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ-ਵਰਣਨ ਮੇਂ ਅਧਿਕਾਂਸ਼ਤਹ ਸਮਸਤ ਰੀਤੀ-ਕਾਲੀਨ ਕਵਿਯੋਂ ਨੇ ਵਿਯੋਗ ਮੇਂ ਬਾਰਹ ਮਾਸਾ ਔਰ ਸੰਯੋਗ ਮੇਂ ਖਟ-ਰਿਤੂ ਕਾ ਉਲੇਖ ਕੀਯਾ ਹੈ।’

[ਹਿੰਦੀ ਕਾਵਯ ਮੇਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ-ਚਿਤ੍ਰਣ; ਕਿਰਣ ਕੁਮਾਰੀ ਗੁਪਤਾ; ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿੱਤ ਸਮੇਲਨ, ਪ੍ਰਯਾਗ; ਸੰ: ੨੦੦੬ ਵਿ:]

(v) ‘ਬਾਰਹ ਮਹੀਨੋਂ ਕੇ ਰਿਤੂ-ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ, ਏਵੇਂ ਵਿਰਹ-ਭਾਵ ਕੋ ਵਿਅਕਤ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾਓਂ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਬਾਰਹ-ਮਾਸਾ’ ਹੈ।’

[ਸ਼੍ਰੀ ਅਗਰ ਚੰਦ ਨਾਹਟਾ, ਪਿਛਲੇ ਫੁਟ-ਨੋਟ ਵਿਚ ਦੱਸੇ ਲੇਖ ਵਿਚ]

(vi) “ਬਾਰਹ ਮਾਸਾ ਕੀ ਪਰੰਪਰਾ ਰਸ-ਸਿੱਧਾਂਤ ਮੇਂ ਉੱਦੀਮਨ ਕੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਤੀ ਹੈ।”

(ਪ੍ਰੋ: ਗੁਲਾਬ ਰਾਏ, ‘ਮਲਿਕ ਮੁਹੰਮਦ ਜਾਇਸੀ’ ਵਾਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ)

ਪਰ ਸਾਡੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਕਿਸੇ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ; ਤੇ ਨਾਂਹ ਅੱਗੇ ਕਦੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਬੰਦਸ਼ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ ਹੈ। ਮਸਲਨ ‘ਗ਼ਜ਼ਲ’ ਵਿਚ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁਸਨ ਇਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਜਗਤ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਮਸਲਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ? ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਲਿਆਂਦੇ ਹਨ। ਬਿਰਹੋਂ ਤਾਂ ਡਲਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ—ਪਤਨੀ ਦਾ ਪਤੀ ਲਈ, ਪ੍ਰੇਮਣ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਲਈ, ਪਿਤਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਤੇ ਭਗਤ-ਆਤਮਾ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਭਗਤੀ, ਯੋਗ, ਵੇਦਾਂਤ, ਰਹੱਸਵਾਦ, ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ, ਆਦਿ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਭਾ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕਿੱਸੇ ਇਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੀਹਰਫ਼ੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਹੀ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ‘ਚੰਦਨ’ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਸਚ-ਖੰਡੀ ਮਾਦਗ’ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਚੇਤ ਚਿੱਤ ਮੇਂ ਸੋਚ ਤੂੰ ਮੂਰਖਾ ਉਇ, ਕਿਵੇਂ ਆਇਆ ਤੂੰ ਏਸ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ।

ਵੈਸਾਖ ਵਸਤ ਅਨੂਪ ਹੋ ਵਿਚ ਤੇਰੇ, ਕਾਹਨੂੰ ਜੰਗਲੀਂ ਢੁੱਢਨੇਂ ਜਾਂਵਦਾ ਏਂ ?

ਜੇਠ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੋ ਫ਼ਨਾਹ ਜਾਣੀ, ਆਸ ਏਸ ਦੀ ਹੁਣੇ ਮਿਟਾ ਲਈਏ ।

ਹਾੜ ਹੁਸਨ ਸਰੂਪ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ, ਜਿਹੜੇ ਰੂਪ ਦਾ ਮਾਨ ਦਿਖਾਂਵਦੇ ਸੀ; ਆਦਿ ।

ਕਈ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਪੜ੍ਹਕੇ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਈਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਖਰ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਲਈ ਖ਼ਾਸ ਇਹੋ ਰੂਪ ਕਿਉਂ ਚੁਣਿਆ ? ਨਾ ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਬਿਰਹੇਂ ਦੀ ਪਲ ਪਲ ਵਧਦੀ ਅੱਗ ਦਾ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਹੁਲਾਸਾਂ-ਭਰੀ, ਨਿੱਘੀ ਮਿਲਣੀ ਦਾ । ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਮੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ 'ਪ੍ਰਾਣ-ਸੰਗਲੀ' ਵਾਲਾ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ (ਹੱਥ ਲਿਖਤ, ਮਹਿਕਮਾ ਆਰਕਾਈਵਜ਼, ਪਟਿਆਲਾ) ਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਹੀ ਪੜ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ । ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਨਾਂ ਕੇਵਲ ਅਗਲੀ ਪਉੜੀ ਨੂੰ ਪਿਛਲੀ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਨ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਚੇਤਰ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਦੇ ਰੰਗ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

‘ਚੇਤਰ ਚਿਤਵੇ ਬੀਚਰਹੁ ਸਬਦੁ ਸੁਰਤਿ ਗੁਰ ਧਿਆਨੁ
ਦੂਜੇ ਭਾਇ ਜਮੁ ਠਗੀਐ ਗੁਰ ਮਿਲ ਪਾਈ ਦਾਨੁ
ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਸੁਰਸਤੀ ਸਦਾ ਤੀਰਥ ਇਸਨਾਨ
ਬਾਰਹ ਸੋਲਹ ਸਮ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਸਿ ਘਰ ਪਾਵੈ ਭਾਨੁ
ਦੁਇ ਸੁਰਿ ਤਾਨੇ ਗਗਨਿ ਕਉ ਮਨਿ ਦੇ ਮਾਰੇ ਮਾਨਿ
ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਨਿਆ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਪਦੁ ਨਿਰਬਾਨੁ
ਉਚੈ ਮੰਦਰਿ ਬਸਿ ਰਹੈ ਤਹਾ ਸਚਾਈ ਦੀਵਾਨੁ
ਨਿਰਭਉ ਮਿਲੈ ਭਉ ਖੰਡੀਐ ਨਾਨਕ ਸਚਾਵਾ ਬਾਨੁ ॥ ੧ ॥’

ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਚੇ ‘ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ’ ਦਾ ਵੀ ਕੁੱਝ ਇਹ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹਾਲ ਹੈ । ਇਹ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਇਕ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਾਰਿਆਮਤਾ ਦਾ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਕਾਹਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਕੜਕੇਦਾਰ ਵਾਰ ਹੈ:—

‘ਨੰਗੀ ਤੇਗ ਢਾਲ ਪਰ ਛਣਕੇ,
ਬੂਲਨ ਹਸਤੀ, ਘੰਟੇ ਠਣਕੇ,

ਨੀਲੇ, ਸਬਜ਼ੇ, ਸੁਰਖੇ, ਹਿਣਕੇ,
ਗਰਜੀ ਤੋਪ, ਰਹਿਕਲੇ ਦਣਕੇ,
ਗੋਲੇ ਘੁਕਦੇ !’

ਇਸ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਵਿਚ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਬੰਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ :

‘ਫੁੱਲ ਹਰੀ ਕਿ ਹਰਿ ਜੀ ਹਾਂ,
ਕਿ ਦਰਸ਼ਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਜਾਂ,
ਮੇਰਾ ਮਨ ਲੋਚਦਾ !’

ਕਵੀ ਦੌਲਤ ਰਾਮ, ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ‘ਰੂਪ ਬਸੰਤ’ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਨਾਥ,
ਬਸੰਤ ਨੂੰ, ਇਕ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਰਾਹੀਂ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੱਤਾਂ-ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ
ਦਾ ਚੂਰਮਾ ਜਿਹਾ ਵੰਡਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕਿਣਕੇ-ਮਾਤਰ ਆਪ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਹਾਂ :

‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇਵ ਨੇ ਗੀਤਾ ਦੇ ਵਿਚ ਕਹਿਆ
ਜੀਵ ਜੀਵ ਪ੍ਰਤਿ ਆਪਣੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟ ਬੱਚਾ !
ਫੁਟਨੇ ਨਾਲ ਜਹਾਨ ਪਰਤੱਖ ਦਿੱਸੇ,
ਫੁਰਨੇ ਰਹਿਤ ਜਹਾਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਟ ਬੱਚਾ !
ਫੁਰਨਾ ਬੰਦ ਹੋਯਾ ਤਦੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਯਾ,
ਇਹੋ ਆਖਦਾ ਜੋਗ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਬੱਚਾ !
“ਤਤ੍ਵ-ਮਸੀ” ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈਂ ਤੂੰ,
ਸਮਝੋ ਵੇਦ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਬੱਚਾ !
ਜੇਕਰ ਦੂਈ ਦੇ ਭਾਵ ਤੇ ਦੂਰ ਹੋਵੇ,
ਸੱਭੇ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣ ਅਰਿਸ਼ਟ ਬੱਚਾ !
ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਹਰ ਜੀਵ ਦਾ ਰੂਪ ਇਕੋ,
ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਬਿਨ ਜੀਵ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਬੱਚਾ !’

ਕਵੀ ਨਰਿੰਦਰ ਨਾਥ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ‘ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਭਗਤ’ ਵਿਚ ਇਕ ਕੁਮਿਹਾਰੀ ਭਗਤ
ਜੀ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ

‘ਚੜ੍ਹਦੇ ਮਾਘ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਕੂੜ ਜਾਣਨ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਏਸ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਫੋਲ ਭਿੱਠਾ ।’

ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਤੇ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਚੰਦਨ ਆਦਿ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ,
ਉਮਰਾਮਤਾ ਤੇ ਜਗਤ ਦੀ ਨਾਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ
ਲਿਖੇ ਹਨ ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਲਾਲ ਦਾਸ ਵੇਰਾਗੀ ਨੇ 'ਨਰਸੀ ਭਗਤ', ਸ਼ਿਵ ਦਿਆਲ ਨੇ 'ਰੂਪ ਬਸੰਤ' ਤੇ ਕਿਸੇ ਅਗਿਆਤ ਕਵੀ ਨੇ 'ਢੋਲ- ਸ਼ਮਸ' (ਹੱਥ-ਲਿਖਤ, ਆਰਕਾਈਵਜ਼) ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹਿਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਧਰਮ-ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਜਾਂ ਕਿੱਸੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਈ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਕਿਉਂ ਚੁਣਿਆ ? ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਇਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰੂਪ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰ ਚੁਕਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਲੋਕ-ਕਵੀ, ਲੋਕ-ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਸਤੂ-ਘੇਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਚੌੜਾ ਜਾਂ ਸੌੜਾ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹਿਆਂ ਦੇ ਮੁਤਾਲੇ ਪਿਛੋਂ, ਮੈਂ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਰੰਗ-ਰੰਗੀਲੀ ਬਚਿਤਰਤਾ, ਵਿਜੋਗਣ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ-ਵਿਰਲਾਪ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਤ੍ਰਿਖਾਵੰਤ ਤੜਪ ਦੇ ਨਿਰੂਪਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ, ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਰੱਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਦੀ ਕਦੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗ ਮਾਝ ਵਾਲੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹੇ ਵਰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਹਨ, ਪਰ ਹਨ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵੰਨਗੀ ਦੀਆਂ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁੰਦਰ ਰਚਨਾਵਾਂ।

ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ਾਹ ਮੁਰਾਦ ਦੇ ਇਕ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹੇ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਬੰਦ ਵਿਚੋਂ ਲਈਆਂ ਹਨ :

ਵਿਛੋੜੇ ਕੀਤੀ ਸਾਵੀ ਘਾਹ
ਕਲੇਜੇ ਆਤਿਸ਼, ਸੀਨੇ ਘਾਹ
ਦੀਵਾਨੀ, ਕੋਈ ਨ ਆਵੇ ਰਾਹ
ਕੀ ਕਰੀਏ, ਨਾਲ ਵਿਛੋੜੇ ਢਾਹ ?

ਕਰੋਂਦੀ ਹਾਇ ਰੋ !

ਪਰ ਛੱਗਣ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸੱਜਣ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ :

ਫਿਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੱਜਣ ਘੋਲੀ
ਮਿਲਿਆ ਆਇ ਪਿਆਰਾ ਢੋਲੀ
ਸੂਰਜ ਚੰਨ ਮਇਆ ਵਿਚ ਝੋਲੀ
ਕੇਸਰ ਮਹਿੰਦੀ ਸ਼ੇਰੇ ਤੋਲੀ
ਖੇਡਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰੇ ਹੋਲੀ
ਕੰਘੀ ਕਾਲੇ ਕੇਸਾਂ ਜੋਲੀ

ਚੰਦਨ ਤੇਲ ਤੇਲ !

(ਹੱਥ-ਲਿਖਤ, ਆਰਕਾਈਵਜ਼)

ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਮੁਰਾਦ ਆਪਣੀ ਨਾਇਕਾ ਦੀਆਂ ਵਿਜੋਗ ਤੇ ਸੰਜੋਗ ਦੀਆਂ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਨਿਪੁਣ ਕਾਰੀਗਰੀ ਨਾਲ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ।

ਸੱਯਦ ਫ਼ਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ, ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਸ਼ਬਦ-ਕਲੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਕੁਦਰਤ ਵੱਲ ਇਤਨਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ ਜਿਤਨਾ ਆਪਣੀ ਨਾਇਕਾ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਵੱਲ

ਚੜ੍ਹਦੇ ਰੰਗ ਰੰਗੀਲੇ ਸਾਵਣ

ਸਈਆਂ ਜਾਵਣ

ਸੀਸ ਗੁੰਦਾਵਣ

ਸੁਹਣੇ ਵੇਸ ਕਰ।

ਮੈਂ ਹੋ ਖਲੀ ਗਮਨਾਕ

ਹੋਇਆ ਦਿਲ ਚਾਕ

ਮਲੀ ਤਨ ਖ਼ਾਕ

ਖੁਲ੍ਹੇ ਗਲ ਕੇਸ ਕਰ।

ਫਿਰ ਰਲੀ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਸੰਗ

ਗਵਾਇਆ ਅੰਗ

ਹੋਏ ਬੇਰੰਗ

ਫ਼ਕੀਰੀ ਭੇਸ ਕਰ।

ਕਰ ਫ਼ਜ਼ਲ ਪੀਆ, ਛੱਡ ਦੂਰ

ਕਰੀਂ ਮਨਜ਼ੂਰ

ਹੋਈ ਰੇਜ਼ੂਰ

ਨਾ ਦਿਲ ਪਰਦੇਸ ਕਰ।

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ' ਦਾ (ਹੱਥ-ਲਿਖਤ, ਰੀਕਾਰਡ ਐਂਡਿਸ, ਸ਼ਿਮਲਾ), ਕੋਸ਼ੋ ਗੁਣੀ ਦਾ 'ਰਾਧਾ-ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ' ਦਾ, ਕੋਸਰ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਨਾਜ਼ਕਾਂ' ਦਾ, ਹਕੂਮਤ ਰਾਏ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦਾ (ਤਿੰ-ਨੇਂ, ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਦੀ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ) ਤੇ ਮਿਹਰ ਅਲੀ (ਹੱਥ-ਲਿਖਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਮਹਿਕਮਾ, ਪਟਿਆਲਾ), ਅਜ਼ੀਮ (ਹੱਥ-ਲਿਖਤ, ਆਰਕਾਈਵਜ਼), ਫ਼ਰਦ ਫ਼ਕੀਰ, ਬਖ਼ਸ਼ ਅੱਲਾਹ, ਸਾਧੂ ਈਸ਼ਰ ਦਾਸ ਤੇ ਹਿਦਾਯਤ ਉੱਲਾਹ ਦੇ ਵਿਜੋਗਣਾਂ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਵੀ ਬੜੇ ਮਨਮੋਹਣੇ ਹਨ। ਮੌਲਾ ਬਖ਼ਸ਼ 'ਕੁਸ਼ਤਾ' ਨੇ

ਆਪਣੇ 'ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ' ਵਿਚ ਮੁਰਾਦ ਦੇ ਵਿਜੋਗ ਵਿਚ ਸਹਿਤੀ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ
ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੱਸੂ ਚੜ੍ਹਨ ਉਤੇ ਸਹਿਤੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ

ਅੱਸੂ ਮਾਹ ਨਿਰਾਲੇ ਚੜ੍ਹੇ ਆ ਕੇ

ਲੱਗਣ ਦਿਨੋਂ ਧੁੱਪਾਂ, ਰਾਤੀਂ ਪੈਣ ਪਾਲੇ ।

ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਖੂਹਾਂ ਅੰਦਰ ਹੋਣ ਲੱਗੇ

ਸਾਡੇ ਲਈ ਜੰਮਣ ਲੱਗੇ ਆਣ ਸਿਆਲੇ ।

ਸਈਆਂ ਖੁਸ਼ੀ ਵੱਸਣ ਘਰੀਂ ਕਰਨ ਮੌਜਾਂ

ਸਹਿਤੀ ਪਈ ਉੱਠ ਉੱਠ ਤੇਰਾ ਰਾਹ ਭਾਲੇ ।

ਤੇਰੇ ਲਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁੱਕੀ ਜਿੰਦ 'ਕੁਸ਼ਤਾ',

ਦੱਸੋਂ ਕਦੀ ਛਿਕੇ ਕੌਡਾਂ, ਕਦੀ ਆਲੇ ।

'ਕੁਸ਼ਤਾ' ਜੀ ਨੇ ਸਹਿਤੀ ਦੇ ਦੁਖ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਚੰਗੀ ਕਲਾ ਵਰਤੀ ਹੈ,
ਪਰ ਜੋ ਭਾਵੁਕ ਠਰੁੰਮਾਂ ਤੇ ਕੌਮਲ ਭਾਵਨਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਕੰਤ ਮਹੋਲੀ ਦੇ ਬਾਰਾਂ
ਮਾਂਹ' ਵਿਚ ਹੈ, ਉਹ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਆਧੁਨਿਕ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ :

ਚੜ੍ਹ ਪੜਾ ਜੇਠ, ਵੇ ਕੰਤਾ !

ਤਪੀਆਂ ਭੋਆਂ ਤੇ ਵਾਵਾਂ,

ਅੰਦਰ ਧੁਖਦਾ ਵਿਛੋੜੇ

ਛੇਜੇ ਲੁੱਛ ਲੁੱਛ ਰਹੀਆਂ ।

ਲੋਆਂ ਮੈਨੂੰ ਚਾ ਘੱਲੀਂ,

ਜੇਠਾ ! ਅਰਜ਼ਾਂ ਹਾਂ ਕਰਦੀ ।

ਤੱਤੀ ਵਾਉ ਦਾ ਬੋਲਾ

ਲੱਗੇ ਸਾਈਂ ਨ ਦੇਹੀ ਆ !

ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਤੇ
ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਰਬੋਤਮ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗ ਦਾ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਹੈ।* ਗੁਰੂ

*ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ, ਲਾਹੌਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਗੈਜ਼ਟੀਅਰ (੧੮੮੩-੮੪), (ਜਿਸ ਦੇ ਭਾਣੇ
ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ, ਉਰਦੂ ਰਾਹੀਂ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ) ਦੀ ਰਾਏ ਦੱਸ ਦੇਣੀ ਕੁਝ
ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ :

"The songs of the Twelve Months have been translated into
almost every dialect of the North West of Hindustan and have
given rise to numerous imitations. The best Panjabi imitation
is that of Hashim, the court poet of Ranjit Singh who was much
admired for the elegant smoothness of his verification

Page 53

ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕ-ਰੂਪਾਂ ਤੇ ਵੰਨਗੀਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਧਾਰੀ ਵਰਤਿਆ ਤੇ ਖੂਬ ਵਰਤਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁੱਝ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੈ, ਸ਼ੇਰਫ਼ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਖ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਥਾਂ, ਮਲਕੜੇ ਜਹੇ, ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਉਂ ਅਗੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੋਕ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜ਼ਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਕੌਮਲ ਤੀਬਰਤਾ, ਸਿਦਕ-ਭਰੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ-ਚਿਤਰਣ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਕਲਾਮਈ ਉਣਾਈ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ :

ਚੇਤ ਬਸੰਤ ਭਲਾ, ਭਵਰ ਸੁਹਾਵੜੇ
ਬਨ ਫੂਲੇ ਮੰਬਿ ਬਾਰਿ ਮੈ ਪਿਰ ਘਰਿ ਬਾਹੁੜੇ
ਪਿਰ ਘਰਿ ਨਹੀਂ ਆਵੈ ਧਨ ਕਿਉ ਸੁਖ ਪਾਵੈ
ਬਿਰਹ ਬਿਰੋਧ ਤਨੁ ਛੀਜੈ
ਕੋਇਲ ਅੰਬਿ ਸੁਹਾਵੀ ਬੋਲੈ, ਕਿਉਂ ਦੁਖ ਅੰਕ ਸਹੀਜੈ ?
ਭਵਰ ਭੁਲੰਤਾ ਫੂਲੀ ਭਾਲੀ ਕਿਉਂ ਜੀਵਾ ਮਰ ਮਾਏ ?
ਨਾਨਕ ਚੇਤ ਸਹਿਜ ਸੁਖ ਪਾਵੈ ਜੇ ਹਰਿ ਵਰੁ ਘਰਿ ਧਨ ਪਾਏ ।

ਇਸ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਵਿਚ ਸੁਹਣੇ ਭੋਰਿਆਂ, ਬਾਰ ਦੇ ਵਣਾਂ, ਅੰਬਾਂ ਉਤੇ ਬੈਠੀਆਂ ਕੋਇਲਾਂ, ਤਪਦੇ ਥਲਾਂ, ਭਖਦੀਆਂ ਅਗਨੀਆਂ, ਚਮਕਦੀਆਂ ਬਿਜਲੀਆਂ, ਲਉਂਦੇ ਟੀਂਡਿਆਂ, ਮੋਰਾਂ ਤੇ ਭੱਡੂਆਂ, ਪ੍ਰਿਉ ਪ੍ਰਿਉ ਕਰਦੇ ਪਪੀਹਿਆਂ, ਭਸਦੇ ਸੱਪਾਂ ਤੇ ਡੰਗਦੇ ਮੱਛਰਾਂ, ਜਾਗਦੇ ਦੀਵਿਆਂ, ਹਰੀਆਂ ਹਰਿਆਵਲਾਂ, ਸੁੱਕਿਆਂ ਸੋਕੜਿਆਂ ਤੇ ਤੁਖਰਾਈਆਂ ਸਰਦੀਆਂ ਦਾ ਆਪ-ਵੇਖਿਆ, ਜਾਣਿਆਂ ਤੇ ਮਹਸੂਸਿਆ ਵਰਣਨ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਵਿਚ

“ਘਰ ਘਰ ਕੰਤੁ ਰਵੈ ਸੋਹਾਗਣਿ, ਹਉ ਕਿਉ ਕੰਤਿ ਵਿਸਾਰੀ ?”
ਦੀ ਲਿਲੁਕ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਸੁਹਾਵਣੇ ਫੱਗਣ ਵਿਚ ਜਾ ਮੁਕਦੀ ਹੈ :
“ਨਾਨਕ ਮੇਲਿ ਲਈ ਗੁਰ ਅਪਣੈ, ਘਰਿ ਵਰੁ ਪਾਇਆ ਨਾਰੀ ।”

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕਿੰਨੀ ਅਰਥ-ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਸੰਜਮੀ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਇਸ ਪੱਖ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਪਰਮੇਸ਼ਤ ਤੇ ਭੁੱਲਿਆਂ ਵਿਆਪਨ ਸੱਭੇ ਰੋਗ

ਸਚੈ ਮਾਰਗ ਚਲਦਿਆਂ ਉਸਤਿਤ ਕਰੈ ਸਹਾਨੁ

ਸੇਹਾ ਬੀਜੈ ਸੋ ਲੁਣੈ, ਕਰਮਾ ਸੰਦੜਾ ਖੇਤ

ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਹੋਰ ਤੁਕਾਂ, ਜੋ ਲੋਕੋਕਤੀਆਂ ਬਣ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਕਰਕੇ, ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਤਮਕ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹੇ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਰੂਪ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਬਦਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹੇ ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਰੂਪ ਤਾਂ ਲਿਆ ਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ, ਜਦ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਿਰਾ ਬਾਹਰਲਾ ਰੂਪ ਹੀ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾ ਕਰੀਬ ਕਰੀਬ ਸਾਰਾ ਹੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲ ਲਿਆ ਹੈ।

ਅਜ ਕਲ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਾਂਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿੱਸਾ, ਸੀ ਹਰਫ਼ੀ, ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਤੇ ਅਠਵਾਰੇ ਵਰਗੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਸਾਹਿਤਕ ਪਿੜ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਸਾਹਿਤਿਕ ਸੂਝ ਬੁਝ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕ-ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਵਾਹਨ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਕਨਿਆਉਂਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਪੇਂਡੂ ਕਵੀਸ਼ਰ ਤਾਂ, ਹੁਣ ਵੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਨਵੇਂ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਜਾਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਲਚਕ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿੱਗਰ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ, ਇਹ ਸੇਵਾ ਤਦੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤਿਕ ਸਾਖ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਅਜੇਹੇ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਭੁੰਝਿਓਂ ਚੁਕ ਕੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲੈਣ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਪਰੰਪਰਾ-ਸਨਮਾਨੇ ਲੋਕ-ਰੂਪ ਹਨ ਤੇ ਲੋਕ-ਸਨੇਹੀ ਰੁਚੀਆਂ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸ਼ਾਇਦ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਦੁਰਕਾਰ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪੁਚਾਉਣ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਸੌਖੇ ਪਰ ਸਬਲ ਸਾਧਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਰੱਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਰੂਪ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਕੋ ਜਹੇ ਪਿਆਰੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਾਡੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਮੰਨਣ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਰੂਪ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਹੀ ਲੈ ਲਈਏ ਤਾਂ ਮੰਦ ਮੰਦ ਬਦਲਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਵੰਨ ਸਵੰਨੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਗੀਤੀ-ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸ਼ਕਤੀ ਇਸ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਪਰ-ਆਏ ਉਦਾਹਰਣ

ਵਾਰਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਸਚੇ ਕਲਾਕਾਰ ਦੀ ਕਲਮ ਅੱਜ ਵੀ, ਇਸ ਰੁਪ ਰਾਹੀਂ, ਮਨ-ਮਤਲਬੀ ਦੇ ਭਾਵ ਤੇ ਰਸ ਉਪਜਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੈ। 'ਮੈਂ ਤਵਾਤੀਬ ਹਾਂ ਹਿੰਦ ਦੀ' ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਛਿਮਾਹੀ ਦਾ ਹਾਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੋਇਆ ਹੈ :

ਪੂਰੇ ਵੀਹ ਸੌ ਤਿੰਨ ਦਾ ਘਟਦਾ ਮੰਮਤ ਸੀ
 ਵਧੇ ਫੁਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਧੀ ਵੀ ਘਟ ਗਈ
 ਉੱਚੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਸੂਹੇ ਸਾਵੇ ਪੱਤ
 ਨਿੱਕੀ ਜਹੀ ਇਕ ਚਿੰਣਗ ਓਸ ਖਲਵਾੜੇ ਦਿੱਤੀ ਘੱਤ
 ਧੁਖਦੀ ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰੀ ਚੇਤਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਆਨ
 ਸੂਹੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਲਿਸ਼ਕੀਆਂ ਲੋਹਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸਾਨ
 ਪਾਣੀ ਪੰਜ ਦਰਿਆਂ ਦੇ ਬਣ ਗਏ ਤਤੇ ਤੇਲ
 ਬਲਦੀ ਉਤੇ ਬਾਲਦੇ ਓਏ ਤੱਕ ਹੋਣੀ ਦੇ ਖੇਲ
 ਰਾਜਿਆ ਰਾਜ ਕਰੇਂਦਿਆਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਅੱਜ ਵਸਾਖ
 ਏਸ ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਉੱਡ ਉੱਡ ਪੈਂਦੀ ਰਾਖ
 ਰਾਜਿਆ ਰਾਜ ਕਰੇਂਦਿਆ, ਕਿਹਾ ਕੁ ਚੜ੍ਹਿਆ ਜੇਠ
 ਸਿਰ ਤੇ ਕੋਈ ਅਕਾਸ ਨਾ, ਜ਼ਿਮੀਂ ਨਾ ਪੈਟਾਂ ਹੇਠ
 ਰਾਜਿਆ ਰਾਜ ਕਰੇਂਦਿਆ ਕਿਹਾ ਕੁ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹਾੜ
 ਵੇ ਅੰਵੇਂ ਮੂੰਹ ਦੀਆਂ ਗਿਣਤੀਆਂ, ਅੱਜ ਖੇਤ ਨੂੰ ਖਾਂਦੀ ਵਾੜ
 ਰਾਜਿਆ ਰਾਜ ਕਰੇਂਦਿਆਂ, ਕਿਹਾ ਕੁ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੌਣ
 ਓਏ ਆਪ ਬੁਲਾਈਆਂ ਹੋਣੀਆਂ, ਤੇ ਅੱਜ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ?

ਕੀ ਇਸ ਉੱਤਮ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤੀ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ?

(ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਵਾਰਤਾ, ਥੋੜੇ ਜਿੰਨੇ ਵਾਧਿਆਂ ਨਾਲ,
 ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸਹਿਤ)

ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲੀਆਂ ਜਾਨ ਪਛਾਣ

ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਰਚਨਾ

‘ਕਾਂਗੜਾ’

ਕ੍ਰਿਤ :

ਸ਼੍ਰੀ ਐਮ. ਐਸ. ਰੰਧਾਵਾ

ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਭਾਵ ‘ਕਾਂਗੜਾ’ ਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣੇ ਹੀ ਨਵਜੁਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ‘ਨਵਜੁਗ’ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਗੈਟ-ਅਪ ਤੇ ਛਪਾਈ ਸਫ਼ਾਈ ਲਈ ਚੋਖਾ ਨਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਸਜਰੀ ਪਰਕਾਸ਼ਨਾ ਪਹਿਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਤ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਰੀਬ, ਲਗਨ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨਤਾ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਬਿਠਾ ਗਈ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਲੇਖਕ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਡੀਵੈਲਪਮੈਂਟ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਸ਼੍ਰੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਹਨ।

ਚਿਰਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪਰਾਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਇੱਠਾ ਸੁਕੀਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੀ ਰੰਗੀਨੀ ਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਅਜਿਹੀ ਅਨਗਹਿਲੀ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਕਾਂਗੜਾ ਵਾਦੀ, ਉਸ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੁਸਨ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਕਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਨਕਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਕੇਵਲ ਨਾਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਇਆ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਵਾਸੀ ਜਿਥੇ ਆਪਣੇ ਵਤਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਭਾਲਦੇ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜੇਹੇ ਵਤਨ-ਪਿਆਰ ਦੀ ਲਾਗ ਲਾਉਣ ਤੇ ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਚੇਤੇ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਰਚਨਾ ਰਚੀ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੁੰਦਰ-ਸਥਾਨਾਂ (Beauty Spots) ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪਾਈ ਸੀ। ਰੰਧਾਵਾ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਆਈ. ਸੀ. ਐਸ. ਕੇਂਡਰ ਦੇ ਵਿਰਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਲਾ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਵਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਨਾਲ ਜਿੰਨਾ ਪਿਆਰ, ਇਸ ਦੀ ਗੌਰਵਤਾ ਉਤੇ ਜਿੰਨਾ ਮਾਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿੰਨਾ ਚਾਅ ਇਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਅਫਸਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਭੁਲ੍ਹ ਭੁਲ੍ਹ ਪੈਂਦਾ

ਹੈ, ਉਸ ਬਦੇਸੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟਪਕਦਾ।

ਅਜੇਹੇ ਭੁਲੂ ਭੁਲੂ ਪੈਂਦੇ ਚਾਅ ਤੇ ਉੱਚ ਆਸ਼ੇ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ, ਬੋਲੀ, ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਛਪਾਈ ਸਫ਼ਾਈ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇੱਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ, ਜੋ ੧੯੫੫ ਦੇ ਆਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਚਾਲ ਵਿਚ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਪਈਆਂ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਛਪਾਈ ਤੇ ਸਫ਼ਾਈ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹੇ ਚਾਅ, ਉਚੇਚ ਤੇ ਸੁਚੱਜ ਨਾਲ ਛਪੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਵੱਡਾ ਆਕਾਰ, ਵਧੀਆ ਕਾਗਜ਼, ਨਵਾਂ ਟਾਈਪ, ਸ਼ੋਖ ਸਿਆਹੀ, ਸੁੰਦਰ ਤਸਵੀਰਾਂ ਤੇ ਸੁਝਾਊ ਚਿੱਤਰ ਇਸ ਦੀ ਕਦਰ ਕੂਤ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਜਿਲਦ ਬੰਦੀ ਦੀ ਪਕਿਆਈ ਵਲ ਰਤਾ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੀਆ ਚੀਜ਼ ਬਣ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਅੰਗੀ ਵਾਲਾ ਚਿੱਤਰ ਤਾਂ ਇੰਨਾ ਸੁਹਣਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਖ ਵੇਖ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਰਸਦਾ। ਕਾਂਗੜਾ ਵਾਦੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਵੱਡੇ ਸਾਈਜ਼ ਦੀਆਂ ੧੨ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤਸਵੀਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹਰ ਕਾਂਡ ਦੇ ਮੂੰਹ-ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਸ. ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਆਰਟਿਸਟ ਦੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰਪਟੀਆਂ ਸਮਾਨ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸੁਝਾਊ ਚਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। 'ਗੁਲੋਰ' ਤੇ 'ਲੋਕ-ਗੀਤ' ਨਾਂ ਦੇ ਕਾਂਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰ-ਪਟੀਆਂ ਤਾਂ ਮਾਅਰਕ ਦੀਆਂ ਕਲਾ-ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਹਨ। ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਹੁੰਦਿਆਂ ਜੇ ਪਾਠਕ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਖੁੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਂਗੜਾ ਵਾਦੀ ਦੇ ਇਕ ਭੂਗੋਲਕ ਨਕਸ਼ੇ ਦੀ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਨਾਵਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੱਦਾਂ ਬੰਨਿਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਂਦਾ ਜਾਏ। ਜਾਂ ਫਿਰ "ਕਾਂਗੜੇ ਦੀ ਲੋਕ-ਕਲਾ" ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਚਿੱਤਰ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਆਦੀ ਵਰਣਨ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਖੀਂ ਵੇਖਣ ਲਈ ਬਿਹਬਲ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਦੋਂ ਪਾਠਕ ਇਹ ਪੜ੍ਹ ਰਹਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

“ਕਲ ਮੁਕੱਲੀਆਂ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਤੀਵੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਪਰਦੇਸ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਕਸਰ ਬਰੋਖਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤੀਆਂ ਵਿਖਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਦੂਰ ਬਿਜਲੀ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੀ ਹੈ, ਬਦਲ ਉੱਮਡ ਉੱਮਡ ਕੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਰਾਤ ਅੱਧੀ ਗੁਜ਼ਰ ਚੁਕੀ ਹੈ।” ਜਾਂ (ਪ: ੧੦੦)

“ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਵਹੁਟੀ.....ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਵਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਹਦਾ ਪਤੀ ਬੇਤਾਬੀ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਇਕਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਹੈ। ਲਿਸ਼ਕ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮੁਹਾਠ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਖਲੋਤੀ ਹੈ। (ਪ: ੧੦੧)

ਜਾਂ ਉਹ ਸੱਧਰਾਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਪਾਰ ਟੋਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲਿਖਤ ਉਸ ਨੂੰ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਚਾ ਕੇ ਅਗੇ ਟੁਰਨ ਦੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਵੀ 'ਕਾਂਗੜਾ' ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਹੁਸ਼ੀਨ ਵਾਦੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਨਾਜ਼ੋ ਗੋਰੀ ਕੂਕ ਕੂਕ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਜੀਣਾ ਪਹਾੜਾਂ ਦਾ ਜੀਣਾ।

ਠੰਢੀ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਚਲਦੀ,

ਬਰਫ਼ਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ।

ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਬਾਗ਼ੀਂ ਸਭ ਫੁਲ ਫੁਲਦੇ, ਮੇਰੇ ਬਾਗ਼ੇ ਫੁੱਲ ਗੋਭੀ।

ਖੂਬ ਕਮਾਣਾ, ਰੱਜੀ ਕੇ ਖਾਣਾ, ਹੋਣਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਾ ਲੋਭੀ।

ਜੀਣਾ ਪਹਾੜਾਂ ਦਾ ਜੀਣਾ.....”

(ਪੰ. ੨੦੩)

ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਮੂਲ-ਪਰੋਰਨਾ “ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਦੀਆਂ ਨੀਲੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਪਿਛੇ ਬਰਫ਼ਾਂ ਨਾਲ ਅਟੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਦੀ ਉਹ ਕਤਾਰ ਹੈ” ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਧੌਲਾਧਾਰ’ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਲ ਖਿਚਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਤਾਂਘ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਂਗੜਾ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਲਿਜਾਣ ਤੇ ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹੋ ‘ਧੌਲਾਧਾਰ’ ਹੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਇਸੇ ਨਾਂ ਦੇ ਕਾਂਡ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਦੀ ਸਪਿਰਿਟ ਸਾਰੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਉਤੇ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਇਕ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਤੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਗਲ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਕੋਲਤਰੀ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਰੰਗੀਨੀਆਂ ਚਿਤਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਰੰਧਾਵਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰ-ਤਾਈਆਂ ਵਲ ਬਾਤ ਪੁਆਣ ਵਿਚ ਪਹਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। “ਕਰਤਾ ਨੇ ‘ਕਾਂਗੜੇ ਦੀ ਵਾਦੀ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਭਾਲ ਮਾਰਚ, ੧੯੫੩ ਵਿਚ (ਉਦੋਂ) ਅਟੰਡ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਹਲਕਾ ਪੀਲਾ ਬੂਰ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਸੁਗੰਧਾਂ ਖਿਲਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਂ ਪਾਸੇ ਹਰਿਆਵਲ ਸੀ ਤੇ ਕਣਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਸਵੇਰ ਦੀ ਸੀਤਲ ਪੈਣ ਨਾਲ ਝੂਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।” ਲੇਖਕ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਇਸ ਸੁੰਦਰ ਵਾਦੀ ਦੇ ਉੱਪ

ਨਗਰਾਂ (ਨੂਰਪੁਰ, ਕਾਂਗੜਾ, ਪਾਲਮ, ਸੁਜਾਨਪੁਰ, ਗੁਲੇਰ, ਨਦੌਣ ਤੇ ਬੈਜਨਾਥ ਆਦਿ— ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਵਖ ਵਖ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਹੈ) ਦੇ ਸੈਲ ਸਪਾਟੇ ਕਰਦਿਆਂ, ਨਦੀਆਂ ਨਾਲੇ ਟਪਦਿਆਂ, ਜੰਗਲ ਬੋਲੇ ਗਾਹੁੰਦਿਆਂ ਤੇ ਖੱਡਾਂ ਖੁੰਨ੍ਹਾਂ ਉਲਾਂਘਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੀਯ 'ਧੌਲਾਧਾਰ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਲਾਗੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਧੌਲਾਧਾਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਗੱਦੀ ਲੋਕਾਂ, ਵਾਦੀ ਦੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਕਿਸਾਨਾਂ, ਕਲਾ-ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਤੇ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵਖ ਵਖ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ, ਗੱਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ, ਪਾਲਮ ਦੇ ਲਾਂਭ ਚਾਂਭ, ਨੌਰਾ ਰਿਚਰਡ ਦੇ ਘਰ ਬਾਰੇ ਦਿਤੇ ਸਮਾਚਾਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰੋਚਕ ਹਨ ਪਰ 'ਕਾਂਗੜੇ ਦੀ ਕਲਾ' ਨਾਂ ਦਾ ਸਮੂਲਾ ਕਾਂਡ ਤਾਂ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਅੱਖੀਂ-ਡਿਠੇ ਹਾਲਾਂ ਅਤੇ ਆਪ-ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਵਾਕਫੀ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਗਪ ਸ਼ਪ, ਰਾਰੀ ਪਾਰੀ ਗੱਲ ਜਾਂ ਲੰਮੇ ਲੈੜ ਪਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਇਆ।

ਸਾਰੀ ਪੁਸਤਕ ਰੰਧਾਵਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਤੇ ਨਵੀਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਨ, ਅਟੁੱਟ ਲਗਨ, ਤੀਖਣ ਸੂਝ ਤੇ ਭਰਪੂਰ ਸਿਆਣਪ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਭਣ, ਆਪਣੇ ਸਿੱਟੇ ਕਢਣ (ਜਿਵੇਂ 'ਕਾਂਗੜੇ ਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ।' ਜਾਂ 'ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਦੇ ਪਹਾੜ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਦਰਿਆ ਦੀ ਰਹਿਤ ਖਹਿਤ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਹਨ।' ਜਾਂ 'ਜੋ ਜਾਨਵਰ ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹੀ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹੀ ਬ੍ਰਹਮਪੁਤਰ ਵਿਚ ਪਰ ਮਹਾਂਨਦੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ') ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਠੁੱਕ ਸਿਰ ਬੀੜਨ ਵਿਚ ਚੋਖੀ ਖੋਜ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਵਾਦੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ, ਖੱਡਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ, ਖੁੰਦਰਾਂ ਖੋਲਿਆਂ, ਨਦੀਆਂ ਨਾਲਿਆਂ, ਜੰਗਲਾਂ ਜੁਹਾਂ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਪੰਛੀਆਂ, ਫੁੱਲਾਂ ਫਲਾਂ, ਰੁੱਤਾਂ ਬਹਾਰਾਂ, ਮੇਲਿਆਂ ਤਿਉਹਾਰਾਂ, ਗੀਤਾਂ ਨਾਚਾਂ, ਰੀਤਾਂ ਰਵਾਇਤਾਂ, ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ, ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ, ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ, ਪਹਿਨ ਪਹਿਰਾਵਾ ਤੇ ਖਾਧ ਖੁਰਾਕ—ਕੋਈ ਵੀ ਪੱਖ ਅਖੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਇਉਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰੀਕਵਾਰ ਡਾਇਰੀ ਜਾਂ ਨਾਵਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਸ਼ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕਾਂਗੜਾ ਵਾਦੀ ਬਾਰੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੂਗੋਲਕ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਾਕਫੀ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਰਤਾ ਦੇ ਬਹੁ-ਪਖੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ।

ਫਿਰ ਖੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਇਕ ਬੱਝਵੀਂ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰੋ ਕੇ ਇਉਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਵਿਓਂ ਲੰਘ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਵੀ ਇੰਨੀ ਰੰਗੀਨ, ਰੋਚਕ ਤੇ ਰਵਾਂ ਹੈ ਕਿ ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਜੀਅ ਉਮੂਲਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਵਰਣਨ ਨੇ ਸੋਨੇ ਉੱਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ :

“ਅੰਦਰੋਂ ਤੋਂ ਧੌਲਾਧਾਰ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਜੀਅ ਭਰ ਕੇ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਾੜ ਇੱਕ ਕੰਧ ਵਾਂਗ ਖੜੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਤੇ ਲਿਸ਼ ਲਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਬਰਫ਼ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਧਿਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਧੁਪ ਤੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਲੁਕਣ-ਮੀਚੀ ਪਹਾੜ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਰੰਗ ਬੰਨ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦੇ ਡੁੱਬਣ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਚੋਟੀਆਂ ਇੰਜ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਸੋਨਾ ਢਲਿਆ ਹੋਵੇ।” (ਪੰ : ੩੯)

ਨਿੱਜੀ ਛੋਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਕਸਰ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

“ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਬਰਸਾਤ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਲਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਨਾਦੌਣ ਦੇ ਬਾਗ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅੰਬ ਪੱਕ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ; ਦਰਿਆ ਪੂਰੇ ਜੋਬਨ ਵਿਚ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਉੱਤੇ ਕਾਲੇ ਬਦਲ ਬੁਰਮਟ ਪਾ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ।

ਇਸ ਗਲ ਵਿਚ ਰਤੀ ਭਰ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ‘ਆਏਗਾ ਨਾਦੌਣ, ਜਾਏਗਾ ਕੌਣ ?’ ਨਾਦੌਣ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਯਾਦ ਕਦੇ ਭੁਲਾਈ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ।’ (ਪੰ : ੬੯)

ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸਜਰੀਆਂ ਤੇ ਪਰਖੀਆਂ ਪਛਾਣੀਆਂ ਤੁਲਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਬੁਰਸ਼-ਛੋਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਚਿਤਰ ਉਲੀਕ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

“ਇਹ ਪਿੰਡ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਕ ਬਾਜ਼ ਦੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਵਾਂਗ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।” (ਪੰ : ੬੫)

ਰੰਧਾਵਾ ਮਾਹਿਬ ਨੇ ਬੋਲੀ ਵੀ ਠੇਠ ਤੇ ਟਕਸਾਲੀ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਿਖਣ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਇਨੇ ਵਧੇ ਅਫਸਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਹੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਅਜੇਹੀ ਠੁਕਦਾਰ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇਦਾਰ ਬੋਲੀ ਵੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਹਰਾਨੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ੀਲ ਤੇ ਕਲਾਵਾਨ ਪੁਰਖ ਲਈ ਬੋਲੀ ਆਪਣਾ ਭੰਡਾਰ ਆਪੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਣ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕੀ। ਕੁਝ ਉਕਾਈਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਅਗਲੀ ਛਾਪ ਵਿਚ ਦੂਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਪੰਨ ੨੫-੨੬ ਤੇ ‘ਵਿਜੇਤੁਆਂ’ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਜੇਈਆਂ ; ‘ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨੀ’ ਦੀ ਥਾਂ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ; ‘ਪੁਰਾਣੀ ਇਮਾਰਤਾਂ’ ਦੀ ਥਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ; ‘ਚਰ ਗ ਹ’ ਦੀ ਥਾਂ ਚਰਾਂਦ ਅਤੇ ‘ਦਮਦਮੇ ਵਜਾਉਣਾ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਦਮਾਮੇ ਵਜਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ’ ਸੀ। ਵਾਕ-ਰੋਧ ਦੀਆਂ ਉਕਾਈਆਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਰੜਕਦੀਆਂ ਹਨ। (ਜਿਵੇਂ ਪੰਨੇ ੨੬, ੨੯ ਤੇ ੯ ਤੇ) ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਆਮ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਖਾਸ ਵਧ ਨਹੀਂ।

ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਜੇ ਸੱਚ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਰਚਨਾ ਅਜੇਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ
ਚੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਸਾਰ ਕਾਂਗੜਾ ਵੇਖਣ ਤੇ ਜੀਅ ਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਜਲੰਧਰ,
੧੪ ਮਾਰਚ, ੧੯੫੫

ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਾਨ'
ਐਮ. ਏ. (ਅੰਗ. ਤੇ ਪੰਜਾ)
ਐਡੀਟਰ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ ਬੰਦਿਰੋ,
ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ।

ਸਾਹਿਤ ਸੰਕੇਤ

ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਡਾ: ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਅਹੂਜਾ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀਵਾਨ
ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਵਿਚ
ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਸ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ
ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਰਚਨਾ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ
ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਕੁਝ ਸੰਕੇਤ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਛਾਪੇ ਸਨ। ਪਰ
ਸਾਹਿਤਕ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੀ ਇਤਨੀ ਭਰਪੂਰ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸੂਚੀ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ
ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛਪੀ। ਅਜੇਹੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਦੋ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ
ਭਾਢੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪ੍ਰੀਠਾਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸ਼ਬਦ ਲਭਣ ਵਿਚ ਬੜੀ ਔਖ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਏਸ ਤੋਂ
ਵੀ ਵਡਾ ਲਾਭ ਇਹ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਸਮਾਲੋਚਕ ਅਪਣੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ
ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਥਾਂ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ੨ ਜ਼ਬਦ ਘੜ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ
ਸਾਹਿਤਕ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਠੁਕ ਦੀ ਪੱਧਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਰਹੀ।
ਹੁਣ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਹਰ ਲੋੜ
ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਲੱਭਣ ਨੂੰ ਏਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰਨੇ ਅਪਣਾ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਅਸਲ ਪਾਏ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵਰਤੇ
ਗਏ ਸੰਕੇਤਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਜਾਂ ਸਿਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਬਣੀ

ਹੋਈ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਾਚੇ ਤੇ ਸੋਧਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੋਧੇ ਤੇ ਲੋੜ ਮੂਜਬ ਵਧਾ ਘਟਾ ਕਰਨੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਘਟਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਫੇਰ ਓਸ ਪਰਵਾਣਤ ਸਾਹਿੱਤ ਸੰਕੇਤ ਸੂਚੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ, ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਨਿੱਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵਣ ਤੇ ਐਉਂ ਮਲੂਮ ਨ ਹੋਵੇ ਕਿ ਆਮ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਹੋਰ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਰ।

‘ਸਾਹਿੱਤ ਸੰਕੇਤ’ ਅਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਲਗ ਪਗ ਪਹਿਲੀ ਹੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਧੰਨਵਾਦ ਦੇ ਭਾਗੀ ਹਨ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਜਿਥੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ, ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਵਾਕਫੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਓਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਜੋਗਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਤੇ ਸੰਜੋਗਾਤਮਕ ਸੂਝ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਂਦੀ ਹੈ। ਏਸ ਸੌ ਸਫੇ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ਬਦ ਇਕਠੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਵਰਤੀਂਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖਰ ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋੜਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਹਰ ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਸਮਾਨ ਸ਼ਬਦ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੂਚੀ ਨਾ ਪੂਰੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਣ। ਪੂਰੀ ਤਾਂ ਏਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਏਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕੇ। ਇਕ ਸਾਧਾਰਣ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਲਓ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਲੋੜ ਪਈ ਇਹ ਵੇਖਣ ਦੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ equivalent ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿੱਤ ਦਾ ਵਭਾ ਬੁਕਾਉ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਲਭਤਾਂ ਵੱਲ ਹੈ। ਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। Psychology, Psycho-analysis, Complex ਆਦਿ ਬੇ ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਏਸ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕੇ।

ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿੱਤ-ਸੰਕੇਤ ਕੋਈ English-Punjabi-Dictionary ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਸਾਹਿੱਤ-ਸੰਕੇਤ ਹੈ, ਪਰ ਜੇਕਰ Philosophy, Metaphysics, Logical, Economic ਸ਼ਬਦ ਸਾਹਿੱਤਕ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿੱਤਕ ਪੜਚੋਲ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਸੂਝ ਲਈ Psychology Psycho-analysis ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਹਨ। ਪਛਮੀਂ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ, ਕੋਈ ਨਾਵਲ ਤੇ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਤੁਸੀਂ ਸੂਝ ਤੇ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਅੰਗਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕਫੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ‘ਨਾਸੂਰ’ ਨਾਮੀ ਨਾਵਲ ਇਕ ਮਾਨਸਕ ਗੁੰਬਲ ਉਤੇ ਹੀ ਉਸਰਿਆ ਹੈ। ਨਾਸੂਰ ਤੋਂ

ਭਾਵ ਹੀ ਮਾਨਸਕ ਫੋੜਾ ਜਾਂ Complex ਹੈ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਸਾਹਿਤ-ਸੰਕੇਤ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ। ਸੰਪੂਰਣ ਏਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਭੰਨ ੨ ਭਾਵ ਦਿਤੇ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਿਆ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਲਓ। ਜਿਵੇਂ Novel ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਏਸ ਦੇ ਚਾਰ ਅਰਥ ਦਿਤੇ ਹਨ : ਨਾਵਲ, ਨਵੀਨ, ਉਪਨਿਆਸ, ਨਵਾਂ। ਇਹ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਅਸਲ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਪਰਗਟਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਾਣੀ ਪਿਛਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਫੇਰ ਅਰਥ ਜਾਂ ਸੰਕੇਤ ਹਨ, ਜਾਂ ਸੰਕੇਤ-ਦਰ-ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਅਜੇਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਹਰ ਅਰਥ ਤੇ ਹਰ ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਿਆਖਿਆ ਅਥਵਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਜਾਂ ਉਦਾਹਰਣ ਨਾਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ।

ਪਰ ਬਾਵਜੂਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਣਤਾਈਆਂ ਦੇ ਮੈਂ ਨਵੀਂ ਸਾਹਿਤ ਸੰਕੇਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿੱਗਰ ਵਾਧਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਏਸ ਰਚਨਾਂ ਉਤੇ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸੁਝਾਓ ਅਗਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਣਗੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗੀਤ

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗੀਤ ਬਣਤਰ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਅਜ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਤੇ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਲੇਰ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਕੁਝਕੁ ਸੰਗਰਹਿ ਏਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਛਪ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਪੰਡਤ ਰਾਮ ਸਰਨ ਦਾਸ ਐਡਵੋਕੇਟ ਦੇ 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੀਤ', ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ ਦਾ 'ਗਿੱਧਾ', ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਮਸੇਰ' ਦੀ 'ਜੀਉਂਦੀ ਦੁਨੀਆਂ' ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ 'ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਵਾਜ਼' ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਲੇਰ ਦਾ 'ਅੱਡੀ ਟੱਪਾ' ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਨੈ ਬਨਾਂ', ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਪੰਜਾਬਣ ਦੇ ਗੀਤ' ਉਤਮ ਸਿੰਘ 'ਤੇਜ' 'ਰੰਗ ਰੰਗੀਲੇ ਗੀਤ', ਆਦਿ। ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੀਤਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਸੰਗਰਹਿ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਏਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਦਾ ਵੇਰਵਾ, ਮਾਹੌਲ, ਵਿਆਖਿਆ, ਭਾਵ, ਆਦਿ ਦਸ ਕੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ-ਪੜਚੋਲ ਦੀ ਪੱਥਰ ਉਤੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਏਹ ਪੜਚੋਲ ਤੇ ਵੇਰਵੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਹਿਲੇ ਚੰਗੇ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਗੀਤਾਂ ਬਾਰੇ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਭਰਪੂਰ ਖਿਆਲ ਵੀ ਦਸੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਖੋਜ, ਵੇਦ ਬਾਣੀ ਤੇ ਲੋਕ-ਗੀਤ, ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ, ਆਦਿ ਦਸ ਕੇ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਵੀਚਾਰ ਨੂੰ ਖਾਂਸਾ ਨਿਖਾਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਲਗ ਭਗ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਰੱਸ ਹੈ। ਘੋੜੀਆਂ, ਬੋਕਾਂ, ਜਨਮ ਦੇ ਗੀਤ, ਗਿੱਧਾ, ਤੀਆਂ ਦੇ ਗੀਤ, ਤਿੰਜਣ ਦੇ ਗੀਤ,

ਵਿਆਹ ਆਦਿ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਗੀਤ-ਕਾਰ ਦੇ ਭਾਵ, ਰਸੀਆਂ ਦੇ ਵਲਵਲੇ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜਚੋਲੇ ਹਨ। ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਆਰਥਕ ਪੱਖ, ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਭੈਣ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖਾਸ ਮਹਾਨਤਾ, ਵਲਵਲਾ ਜਾਂ ਰੁਮਾਂਸ, ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਅੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਥਾਂ, ਹਾਸ-ਰਸ ਤੇ ਟੋਕਾਂ ਤੇ ਲੋਕ-ਅਖਾਣਾਂ ਦੇ ਗੀਤ-ਰੂਪ ਵੀ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀਵਣ ਵਿਚ ਜੰਗ ਤੇ ਲੜਾਈ ਸਦਾ ਹੀ ਖਾਸ ਚੰਗਤਾ ਦੇਂਦੇ ਆਏ ਹਨ ! ਫਰਤੀ ਹੋਕੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਗਭਰੂ ਲਾਮ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੁਤ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ, ਭੈਣ ਨੂੰ ਭਰਾ ਦਾ ਵਿਜੋਗ, ਤੇ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਗਭਰੂ ਪਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਅਸਹਿ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਬੜੇ ਦਰਦ ਨਾਕ ਹਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਬੜੀ ਸੁਆਦਲੀ ਹੈ। ਲਾਮ ਵਿਚ ਗਏ ਗਭਰੂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਜੀ ਤੜਫਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਰਨਾਮੇ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ :

ਬਾਵਾਂ, ਬਾਵਾਂ, ਬਾਵਾਂ, ਜੁਤੀ ਮੋਤੀ ਮਖਮਲ ਦੀ, ਵਿਰ ਪੈਤ ਮੈਂ ਚੋ ਚੋ ਪਾਵਾਂ ;
ਪੁਤ ਮੇਰੇ ਸਹੁਰੇ ਦਾ, ਲਗੀ ਲਾਮ ਤਾਂ ਲਵਾ ਗਿਆ ਨਾਮਾਂ ;
ਕੋਲਾਂ ਕੂਕਦੀਆਂ, ਕਿਤੇ ਬੋਲ ਚੰਦਰਿਆ ਕਾਵਾਂ, ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਦਸ ਨ ਗਿਆ ;
ਮੈਂ ਚਿਠੀਆਂ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਪਾਵਾਂ !

ਦਿਲ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਮੈਂ ਕਾਗਜ਼ ਬਣਾਵਾਂ, ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਕਜਲੇ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ,
ਹਥ ਦੀ ਉਂਗਲ ਦੀ ਕਲਮ ਬਣਾਵਾਂ, ਤੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਪਾਵਾਂ ਪਾਣੀ,
ਵਤਨਾਂ ਦੀ ਵਾ ਭਖ ਲੈ, ਵੇ ਹੁਣ ਛੱਡਦੇ ਵਲੈਤਾਂ ਦਾ ਖਹਿੜਾ,
ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੀ, ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਵਿਛੋੜੇ ਵਾਲੀ,
ਤੇਰੇ ਬਾਬੋਂ ਨਹੀਂ ਲੰਘਦੀ ।

ਨਵੀਂ ਸਵੇਰ

ਤੀਜੀ ਪੁਸਤਕ 'ਨਵੀਂ ਸਵੇਰ' ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ ਰਚਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪੋਥੀ ਹੈ। ਜਿਸੇ ਉਤਲੀ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਭਰੂਆਂ ਤੇ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਤੇ ਮਾਵਾਂ-ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਵਲਵਲੇ ਬੇ ਅੰਤ ਧੜਕਦੇ ਮਨਾਂ ਪਰ ਅਨਾਮੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਨ, ਉਥੇ ਨਵੀਂ ਸਵੇਰ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਅਪਣੇ ਰਚੇ ਗੀਤ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਅਪਣੀ ਕਲਮ ਸਾਹਿੱਤ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਉੱਤੇ ਚਲਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਸਫਲਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਨੂੰ ਕਾਵਿ-ਮੰਡਲ ਤੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਗੀਤ-ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਾਂ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਉਹ ਦੂਜੇ ਪੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਭਰੋਸਾ ਜਨਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਨਵੀਂ ਸਵੇਰ' ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਹਨ, ਨਵੇਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨ ਨਈ ਉਭਾਰ ਤੇ ਹਲਾ ਸ਼ੇਰੀਆਂ ਹਨ।

ਵਸਾਖੀ, ਭੰਗੜਾ, ਬੋਲੀਆਂ, ਗਿੱਧਾ, ਢੋਲਾ, ਚੀਣਾ, ਖੇਤਾਂ ਦਾ ਗੀਤ, ਚਰਖੇ ਦਾ ਗੀਤ, ਤਿੰਜਣ, ਸਾਵਣ ਦਾ ਗੀਤ, ਬਹਾਰ ਦਾ ਗੀਤ, ਕੌਮੀ ਗੀਤ-ਨਵੀਂ ਸਵੇਰ, ਨਾਉਂ ਹੇਠ ਇਹ ਤੇਰਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਪੌਥੀ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ ਮਨੁਖ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਉਠੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਖਰਵੀਂ ਪਛਾਣ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਹ ਵਲਵਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਜੀ ਚਾਹੇ ਖੇਡ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵੰਨਗੀ ਵਜੋਂ ਗਿੱਧੇ ਨਾਮੀ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇਖੋ।

ਬਾਰੂੰ ਮਹੀਨੀ ਸਾਵਣ ਆਇਆ, ਕੋਇਲ ਅੰਬਾਂ ਤੇ ਬੋਲੇ
 ਪਿੱਪਲਾਂ ਨੂੰ ਪੀਂਘ ਪਈ, ਮੈਂ ਬੂਟਾਂ ਹੋਲੇ ਹੋਲੇ, ਪਿਪਲਾਂ ਨੂੰ ਪੀਂਘ ਪਈ
 ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਕਣੀ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰਸੇਂਦਾ, ਮੀਂਹ ਵਰਸੇਂਦਾ ਵਾਰੀ
 ਮਿਠੀ ਨੈਣ ਨੇ ਮੋਢੀਆਂ ਗੁੰਦੀਆਂ, ਸੂਹੀ ਮੇਰੀ ਫੁਲਕਾਰੀ
 ਸੁਚੀ ਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਕੁੜਤਾ ਪਾਵਾਂ, ਕੁੜਤਾ ਏ ਨਸਵਾਰੀ
 ਨੌਕਰ ਤੇਰੀ ਆਂ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ, ਨੌਕਰ ਤੇਰੀ ਆਂ
 ਖਟੇ ਲੁਆਨੀ ਆਂ ਮਿਠੇ ਲੁਆਨੀ ਆਂ, ਵਿਚ ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ
 ਪੀਂਘ ਪੁਆਨੀ ਆਂ, ਮੈਂਨੂੰ ਦੇ ਜਾ ਇਕ ਦੋ ਬੂਟੇ, ਪੀਂਘ ਪੁਆਨੀ ਆਂ

ਬਾਰੂੰ ਮਹੀਨੀ ਸਾਵਣ ਆਇਆ, ਇਹ ਸਾਵਣ ਮਨ ਭਾਵੇ
 ਉੱਚੇ ਟਿੱਲਿਓਂ ਬੱਦਲ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਬਦਲ ਚੜ੍ਹਿਆ ਆਵੇ,
 ਦੂਰ ਕਿਤੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ, ਗੀਤ ਪਿਆ ਕੋਈ ਗਾਵੇ
 ਪੌਣਾਂ ਪੁਰੇ ਦੀਆਂ, ਮੇਰੀ ਚੁਨੀ ਉਭ ਉਭ ਜਾਵੇ, ਪੌਣਾਂ ਪੁਰੇ ਦੀਆਂ
 ਬਾਰੂੰ ਮਹੀਨੀ ਸਾਵਣ ਆਇਆ, ਇਹ ਸਾਵਣ ਮਨ ਭਾਂਦਾ
 ਮਾਹੀ ਪਰਦੇਸ ਗਿਆ, ਉਥੋਂ ਲਿਖ ੨ ਚਿਠੀਆਂ ਪਾਂਦਾ, ਮਾਹੀ ਪਰਦੇਸ ਗਿਆ
 ਬਹਾਰ ਦੇ ਗੀਤ ਹੇਠ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

ਸਾਡੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ ਆਵੇਗੀ ਮੁੜ ਕੇ ਬਹਾਰ
 ਦਾਣੇ ਦਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਮੈਂ, ਉਗਾਵਾਂਗਾ ਖੇਤੀਆਂ
 ਭਰ ਭਰ ਕੇ ਲਾਵਾਂਗਾ ਮੈਂ ਅੰਨ ਦੇ ਅੰਬਾਰ
 ਸਾਡੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ ਆਵੇਗੀ ਮੁੜ ਕੇ ਬਹਾਰ

ਭਾ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ

ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਹੋਈ

ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੀ ਛੱਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਐਤਵਾਰ, ੧ ਮਈ, ੧੯੫੫ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਸਵੇਰ ਦੇ ਦੱਸ ਵੱਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਚੋਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮੌਸਮ ਬੜਾ ਖਰਾਬ ਸੀ ਤੇ ਪਰਬੰਧਕ ਚਿੰਤਾਤਰ। ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਰੋਜ਼ ਕਹਿਰਾਂ ਦੀ ਵਗਦੀ ਅੰਨ੍ਹੇਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਣ ਵੀ ਦੇਵੇਗੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਆਖਰ ਉਡੀਕ ਵਾਲਾ ਦਿਹਾੜਾ ਪੁੱਜਾ। ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ ਤੇ ਦਿਨ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਾਮਿਆਨੇ ਦੇ ਪੁੱਟੇ ਜਾਣ ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਪੈਣ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਆ। ਇਸ ਇਹਸਾਸ ਨੇ ਪਰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਖਿੜਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਖਾਸ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭੋਰਿਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਨੌਂ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਲੋਕ ਪੰਡਾਲ ਵਿੱਚ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਦੂਰੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਲੀ, ਅੰਬਾਲਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਫਾਜ਼ਲਕਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਾਲੰਧਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੇ ਜੰਮੂ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਆਦਿ ਦੂਰ ਦੂਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਚਲ, ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਅਪੜ ਪਏ ਸਨ। ਲੁਧਿਆਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਤੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਹੁਮ ਹੁਮਾ ਕੇ ਪੁਜੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੋੜੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪੰਡਾਲ ਵਿੱਚ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ, ਲੀਡਰਾਂ, ਕਵੀਆਂ, ਲੇਖਕਾਂ, ਸਾਹਿੱਤ-ਰੱਸੀਆਂ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮ ਹੋ ਗਈ।

ਠੀਕ ਦੱਸ ਵਜੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਲੋਂ, ਪਰਧਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਕਾਨਫਰੰਸ-ਸਥਾਨ ਤੇ ਪੁਜੇ। ਸਕੂਲ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਗੇਟ ਤੇ ਸਵਾਗਤ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਡਾਕਟਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੀ ਕਾਰਜ-ਸਾਧਕਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਮੈਂਬਰਾਂ

ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਪਿਛੋਂ ਪਰਧਾਨ ਜੀ ਤੇ ਸਵਾਗਤੀ ਇਕ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪੰਡਾਲ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਰਸਤੇ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਕਾਊਟ ਖੜੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਲੂਸ ਦਾ ਫੌਜੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਦੂਜੇ ਗੇਟ ਤੇ ਪਰਧਾਨ ਜੀ ਨੂੰ ਬੈਂਡ ਨਾਲ ਸਲਾਮੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤੇ ਸਵਾਗਤੀ ਗੀਤ ਗਾਇਆ ਗਇਆ। ਜਲੂਸ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਹੁਣ ਰਸਤੇ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਖਾਲਸਾ ਗਲਰਜ਼ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਨੇ ਫੌਜੀ ਤਰੀਕੇ ਵਿੱਚ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਗਾਰਡ ਔਫ ਆਨਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਜਲੂਸ ਪੰਡਾਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਸਾਰੇ ਜਨੇ ਪਰਧਾਨ ਜੀ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਲਈ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਪਰਧਾਨ ਜੀ ਦੇ ਪਰਧਾਨਗੀ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਪਿਛੋਂ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ।

ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਗਮ—

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਨੇ ਕੌਮੀ ਗੀਤ 'ਜਨ ਮਨ ਗਨ ਜੈ ਹੋਵੇ, ਭਾਰਤ ਭਾਗ ਵਿਧਾਤਾ' ਗਾਇਆ ਅਤੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭਾਰਤ ਮਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਰਪਣ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਅਸੀਸ ਅਤੇ ਪਰਾਰਥਨਾ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਾਲਵਾ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਢਿਲੋਂ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ 'ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ' ਆਖਣ ਲਈ ਇਕ ਸਵਾਗਤੀ ਗੀਤ ਗਾਇਆ। ਹੁਣ ਖਾਲਸਾ ਗਲਰਜ਼ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਗੀਤ 'ਜੈ ਭਾਰਤ' ਡਾਢੇ ਮਨੋਰੰਜਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ, ਤਿਰੰਗੇ ਨੂੰ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਰੱਖ, ਉਸ ਦੀ ਆਦਤੀ ਉਤਾਰੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਫ ਤੇ ਨਿਰਛੱਲ ਭਾਰਤੀ ਬੀਬੀਆਂ ਮਾਤਰ ਭੂਮੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪਰਗਟਾਈ।

ਕੋਈ ਸਾਢੇ ਦੱਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਉਦਘਾਟਣ ਹੋਇਆ। ਸਵਾਗਤੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਸ. ਬ. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੁਆਗਤੀ ਭਾਸ਼ਨ* ਦਿੰਦਿਆਂ ਸਭ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਅਗੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਰਲ ਕੇ ਜੋ ਸਮਝੌਤਾ ਪੁੱ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸ ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਅਮਲ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੇੜਾਂ ਨੂੰ ਵਧਣ ਨ ਦੇਣ।

*ਪੂਰੇ ਭਾਸ਼ਨ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ ੬੪।

‡ਭਾਵ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਤੋਂ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭਾਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਲੋਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਰਧਾਨਗੀ ਭਾਸ਼ਨ* ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਕਰਾਈ ਜੋ 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਦਿਨ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਵਹਿਨੇ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ।' ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਪੀਲ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਕਿ 'ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਧਰੋਹ ਕਰਨਾ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਧਰੋਹ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਵੀ ਇਕ ਨਾ ਮੁਆਫ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਗ਼ਦਾਰੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਭੁੱਲੜ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿਧੇ ਰਾਹ ਤੇ ਲਿਆਉਣਾ ਸਾਡੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਜਨਤਾ ਦਾ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਫਰਜ਼ ਹੈ।'

ਪਰਧਾਨ ਜੀ ਦੇ ਭਾਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਡਾਕਟਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੀ ਵਾਰਸਿਕ ਰੀਪੋਰਟ‡ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਤੇ ਮੰਤਵਾਂ ਤੇ ਚਾਣਨਾ ਪਾਇਆ। ਵਾਰਸਿਕ ਰੀਪੋਰਟ ਪੜ੍ਹਨ ਪਿਛੋਂ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਨੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਵਿਦਿਆ ਚੰਦਰ (ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ) ਵਲੋਂ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਆਇਆ ਸੰਦੇਸ਼, ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ ਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਬੀਮਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜ ਸਕੇ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਦਸਿਆ ਕਿ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਦੇ ਸਾਰਿਆਂ ਕਮਰਿਆਂ ਤੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੋ ਰਹੇ ਨਾਇਬ-ਤਹਿਸੀਲਦਾਰੀ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਲਵਾ ਪਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਕਰਨੀ ਪਈ।

ਹੁਣ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਬਾਹਰੀ, ਡੀ. ਐਮ. ਕਾਲਿਜ, ਮੋਗਾ ਸਟੇਜ ਤੇ ਆਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ-ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਚਾਣਨਾ ਪਾਇਆ ਤੇ ਬੜੇ ਖੋਜ ਭਰੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਵਰਤਮਾਨ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਤੇ ਵੈਦਿਕ ਬੋਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ।**

ਬਾਹਰੀ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸ਼੍ਰੀ ਏ. ਐਨ. ਕਪੂਰ ਉੱਠੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਪਿਆਰ ਪਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਤੇ ਨਾਲੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਉੱਨਤੀ

* ਪੂਰੇ ਭਾਸ਼ਨ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ ੫੬।

‡ ਪੂਰੀ ਰੀਪੋਰਟ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ ੬੯।

** ਇਹ ਸਾਰਾ ਭਾਸ਼ਨ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿੱਚ ਛਾਪ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਲਈ ਵਿੱਤੋਂ ਵੱਧ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਫਲ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਸਾਲ ਕਾਲਜ ਦੀ ਵਾਰਸਿਕ ਰੀਪੋਰਟ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀ। ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਰਸਮੀ ਵਾਕ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 'ਸਾਹਿੱਤ ਸਮਾਚਾਰ' ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਅੰਕ ਦੇ ਜੋਤੂਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵੰਡੇ ਗਏ, ਜਿਸ ਪਿਛੋਂ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲੰਚ ਲਈ ਬਰਖਾਸਤ ਹੋਈ। ਢਿਲੋਂ ਸਾਹਿਬ, ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਦੂਜੇ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਡਮੀ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੋਜਨ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਦੇ ਸਟਾਫ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚ ਖਾਸਾ ਮੈਤਰੀ ਭਾਵ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਮੈਂਬਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜੇ ਮੈਂਬਰ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵਧ ਹਿੱਤ ਪਰਗਟ ਕਰੇ। ਪਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣ ਪਿਛੋਂ ਹਰ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਆਪ ਕਰਵਾਈ ਢਿਲੋਂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੋਜਨ ਵਿਚ ਸ. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰੇਮ, ਡਿਪਟੀ ਮਨਿਸਟਰ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਤੇ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਕੁਝ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ।

ਦੂਜਾ ਸਮਾਗਮ—

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਮਾਗਮ ਠੀਕ ਦੋ ਵਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਪਰਧਾਨ ਜੀ ਦੇ ਪੰਡਾਲ ਵਿੱਚ ਪੁਜਨ ਸਮੇਂ ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਦਰਸ਼ਕ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਸ. ਬ. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਲੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਬੇ ਰੁਖੀ ਤੇ ਰੋਸ ਪਰਗਟਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਾਰੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਣੀ ਯੋਗ ਥਾਂ ਲੈ ਲੈਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਸਿਆ। ਮਤਾ ਇਹ ਸੀ—

ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੧

“ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਬੜੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਪਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਬਨਾਰਸ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ, ਯੂ. ਪੀ. ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਕ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਉਨਤੀ ਤੇ ਖੋਜ ਲਈ ਅੱਜੇ ਤੱਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਤ੍ਰਾਣ ਨਾਲ ਚੇਤੇ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ, ਸਾਹਿੱਤ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪਰਫੁਲਤ ਕਰਨਾ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਪੈਪਸੂ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ 'ਪੰਜਾਬੀ

ਵਿਭਾਗ' ਕਾਇਮ ਕਰੇ। ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁਖ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹਨ : ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਉਤਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਉਲਥਾ ਨਰੋਇਆ ਤੇ ਮੌਲਿਕ ਸਾਹਿੱਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿੱਗਰ ਮਾ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕਰਨਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਕਾਸ਼ਣਾ, ਪੰਜਾਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਇਕ ਵਧੀਆ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ, ਸਾਹਿੱਤ ਖੋਜ ਸੰਬੰਧੀ ਵਜ਼ੀਫੇ ਦੇਣ ਤੇ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਸੋਚਣ।"

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਮਤੇ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਪਰ ਮੇਰਾ ਅਟੱਲ ਨਿਸ਼ਚਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨਾ ਬੋਲੀਆਂ ਬਣਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਨ ਹੀ ਮਿਟਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੋਲੀ ਜਨਤਕ ਆਸਰੇ ਕਾਇਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਨ ਹੀ ਵਧਦੀ ਫੁਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀਰ ਤੇ ਭੈਣਾਂ ਇਹ ਅਪਣਾਣਗੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ, ਸਰਕਾਰ ਕੋਈ ਮਦਦ ਕਰੇ ਜਾਂ ਨ ਕਰੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦਿਨ ਦੁਗਣੀ ਤੇ ਰਾਤ ਚੌਗਣੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰੇਗਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਅਕਾਡਮੀ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਤਜਵੀਜ਼ ਹੋਈ ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਰਕਮ ਤੇ ਫੇਰ ਨਿੱਗ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹਾਲੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਨ ਆਉਣਾ, ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਲ ਨ ਹੋਣਾ, ਇਤਿ ਉਤੇ ਚਾਣਨਾ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਮਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ 'ਸਫੀਰ' ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ 'ਮਾਹਰ' ਨੇ ਕੀਤੀ। ਮਤਾ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੨

“ਇਹ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਉਤੇ ਕਈ ਸਕੂਲਾਂ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹਿਆ। ਇਹ ਗਲ ਬੜੀ ਅਸੰਤੋਸ਼ ਜਨਕ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅਪੀਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਸਿਖਣ ਸਿਖਾਣ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਤੇ ਕਰਵਾ ਵਿਚ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕਰਨ।

ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਕਮੇਟੀ ਨਿਯਤ ਕਰੇ ਜਿਹੜੀ ਇਹ ਪੜਤਾਲ ਕਰੇ ਕਿ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਕਿਥੇ ੨ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਮਲ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਜੋ ਜੋ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਕਦਮ ਚੁਕੇ।”

ਇਹ ਮਤਾ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁ. ਗੁ. ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਿਜ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਨੇ ਹੀ ਸਕੂਲ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਾਤੇ ਵਿਚ ਵੀ ਵੜਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਉਸ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਹਿਆ। ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ., ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਇਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਰਵਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੰਬੰਧਤ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਈ ਦਿਸ਼ਟਾਂਤ ਤੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੇ ਕੇ ਮਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਪਿਛੋਂ ਮਤਾ ਸਰਬ ਮੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋਇਆ।

ਤੀਜਾ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਸ. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ-ਇਨਚਾਰਜ ਹਨ, ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਯਤਨਾਂ ਤੇ ਚਾਣਨਾ ਪਾਇਆ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਦਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ ਨੂੰ ਪੈਪਸੂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਯੋਗ ਸਹਾਇਤਾ ਦਵਾਨਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੩

“ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਤੇ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਪਰਯੋਗ ਵਿੱਚ ਨ ਆਉਣਾ ਨ ਕੇਵਲ ਸ਼ੌਕ-ਜਨਕ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਪਾਲਸੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਇਨਸਾਫ ਤੇ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਯੋਗ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਤੇ ਦਫਤਰਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਅੰਤਮ ਤਾਰੀਖ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਤਾਰੀਖ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ੧੯੬੦ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਨ ਰਖੀ ਜਾਵੇ।”

ਇਸ ਮਤੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੈਪਸੂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਹੋ ਰਹੇ ਯਤਨਾਂ ਤੇ ਚਾਣਨਾ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਪਸੂ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਪ੍ਰੋਗਰੈਸਿਵ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦਮ ਚੁਕਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਤੇ ਦਫਤਰਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਖਰਚ ਹੁੰਦੀ ਰਕਮ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਦਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਪੈਪਸੂ ਵਿਭਾਗ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸਕੀਮਾਂ ਤੇ ਚਾਣਨਾ ਪਾਇਆ।

ਵਿਭਾਗ' ਕਾਇਮ ਕਰੇ। ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁਖ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣੀਆਂ
 ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ : ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਉਤਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਉਲਥਾਣਾ,
 ਨਰੋਇਆ ਤੇ ਮੌਲਿਕ ਸਾਹਿੱਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿੱਗਰ ਮਾਇਕ
 ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕਰਨਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰਕਾਸ਼ਣਾ, ਪੰਜਾਬੀ
 ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਇਕ ਵਧੀਆ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ, ਸਾਹਿੱਤ
 ਖੋਜ ਸੰਬੰਧੀ ਵਜ਼ੀਫੇ ਦੇਣੇ ਤੇ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਸੋਚਣੇ।”

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਮਤੇ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ
 ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਪਰ ਮੇਰਾ ਅਟੱਲ ਨਿਸ਼ਚਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ
 ਨਾ ਬੋਲੀਆਂ ਬਣਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਨ ਹੀ ਮਿਟਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੋਲੀ ਜਨਤਾ ਦੇ
 ਆਸਰੇ ਕਾਇਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਨ ਹੀ ਵਧਦੀ ਫੁਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਨਾਂ ਚਿਰ
 ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀਰ ਤੇ ਭੈਣਾਂ ਇਸ ਨੂੰ
 ਅਪਣਾਣਗੀਆਂ ਉਨਾਂ ਚਿਰ, ਸਰਕਾਰ ਕੋਈ ਮਦਦ ਕਰੇ ਜਾਂ ਨ ਕਰੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ
 ਸਾਹਿੱਤ ਦਿਨ ਦੁਗਣੀ ਤੇ ਰਾਤ ਚੌਗਣੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰੇਗਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਰਕਾਰ
 ਵਲੋਂ ਅਕਾਡਮੀ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਤਜਵੀਜ਼ ਹੋਈ ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਰਕਮ ਤੇ ਢੇਰ ਨਿਰਾਸ਼
 ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹਾਲੀਂ ਤੱਕ
 ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਨ ਆਉਣਾ, ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਲ ਨ ਹੋਣਾ, ਇਤਿ ਆਦਿ
 ਉਤੇ ਚਾਣਨਾ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਮਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰੋਤਤਾ ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ‘ਸਫੀਰ’ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
 ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ‘ਮਾਹਰ’ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਮਤਾ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੨

“ਇਹ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਉਤੇ ਕਈ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ
 ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹਿਆ। ਇਹ ਗਲ ਬੜੀ ਅਸੰਤੋਸ਼ ਜਨਕ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ
 ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅਪੀਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ
 ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਸਿਖਣ ਸਿਖਾਣ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਤੇ ਕਰਵਾਣ
 ਵਿਚ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕਰਨ।

ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਕ ਡੈਰ
 ਸਰਕਾਰੀ ਕਮੇਟੀ ਨਿਯਤ ਕਰੇ ਜਿਹੜੀ ਇਹ ਪੜਤਾਲ ਕਰੇ ਕਿ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਉਤੇ
 ਕਿਥੇ ੨ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਮਲ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਰਸਤੇ
 ਵਿਚ ਜੋ ਜੋ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਜ਼ੋਰ
 ਕਦਮ ਚੁਕੇ।”

ਇਹ ਮਤਾ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁ. ਗੁ. ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਿਜ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਨੇ ਹੀ ਸਕੂਲ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਾਤੇ ਵਿਚ ਵੀ ਵੜਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਉਸ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਹਿਆ। ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ., ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਿਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਇਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਰਵਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੰਬੰਧਤ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਤੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੇ ਕੇ ਮਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰੋਤ੍ਠਤਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਪਿਛੋਂ ਮਤਾ ਸਰਬ ਨਿਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋਇਆ।

ਤੀਜਾ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਸ. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ-ਇਨਚਾਰਜ ਹਨ, ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਯਤਨਾਂ ਤੇ ਚਾਣਨਾ ਪਾਇਆ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਦਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ ਨੂੰ ਪੈਪਸੂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਯੋਗ ਸਹਾਇਤਾ ਦਵਾਨਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੩

“ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਤੇ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਪਰਯੋਗ ਵਿੱਚ ਨ ਆਉਣਾ ਨ ਕੇਵਲ ਸ਼ੌਕ-ਜਨਕ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਪਾਲਸੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਇਨਸਾਫ ਤੇ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਯੋਗ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਤੇ ਦਫਤਰਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਅੰਤਮ ਤਾਰੀਖ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਤਾਰੀਖ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ੧੯੬੦ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਨ ਰਖੀ ਜਾਵੇ।”

ਇਸ ਮਤੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੈਪਸੂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਹੋ ਰਹੇ ਯਤਨਾਂ ਤੇ ਚਾਣਨਾ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਪਸੂ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਪ੍ਰੋਤ੍ਠਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦਮ ਚੁਕਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਤੇ ਦਫਤਰਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਖਰਚ ਹੁੰਦੀ ਰਕਮ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਦਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਪੈਪਸੂ ਵਿਭਾਗ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸਕੀਮਾਂ ਤੇ ਚਾਣਨਾ ਪਾਇਆ।

ਇਸ ਮਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਡਾ. ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਆਹੂਜਾ ਨੇ ਕੀਤੀ ।

ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੪

“ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਉਤਮ, ਦੁਰਲੱਭ ਤੇ ਕਲਾਸਕੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛਾਪ ਕੇ, ਸਸਤੇ ਭਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪਾਸੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਧਿਆਨ ਦੇਵੇ। ਨਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹਿੱਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਾਲ ਚੋਖੇ ਇਨਾਮ ਵੰਡਿਆ ਕਰੇ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਮਾਨ ਦੇਵੇ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪੈਪਸੂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜਤਨਾਂ ਦੀ ਵੇਰ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੈਪਸੂ ਸਰਕਾਰ ਇਨਾਮਾਂ ਦੀ ਪਰਥਾ ਨੂੰ ਨ ਸਿਰਫ ਜਾਰੀ ਰਖੇ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਕਮ ਵਿਚ ਚੋਖਾ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜੁ ਉਤਸਾਹ ਵੱਧ ਸਕੇ।”

ਇਹ ਮਤਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਪਟਿਆਲਾ) ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਜਨਤਾ ਦੇ ਲਾਭ ਹਿੱਤ ਮਰਾਹਟੀ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਕੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਆਪ ਛਾਪ ਕੇ ਸਸਤੇ ਮੁਲ ਵੰਡ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਦਮ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਿੰਧ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੁ, ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਦੇਵੇ।

ਇਸ ਮਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਬੀਬੀ ਕੁਲਦੀਪ ਕੌਰ ਨੇ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਪਿਛੋਂ ਮਤਾ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੫

‘ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਖੇਦ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਅੱਖਰ-ਜੋੜ ਤੇ ਬੋਲੀ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਅਸੁਧੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਸੁਧੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੇ ਉਚੇਚੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੁ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਅਸੁਧ ਅਖਰ-ਜੋੜ ਤੇ ਅਸੁਧ ਉਕਤੀਆਂ ਪਰਚਲਤ ਨ ਹੋਣ।’

ਇਹ ਮਤਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪਛਮੀ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਬਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਛਪਾਈ ਦਾ ਕਿਨਾਂ ਖਿਆਲ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੁਧੀ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ

ਨਹੀਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੂ ਬੱਚੇ
ਅਸੁਖ ਜੋੜ ਜਾਂ ਵਾਕ ਨ ਸਿਖਣ ।

ਇਸ ਮਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਬਾਹਰੀ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਪਿਛੋਂ
ਮਤਾ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੬

“ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਪਰਦੇਸ਼ਕ
ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਜਿੱਥੇ ਪਰਦੇਸ਼ਕ ਬੋਲੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਸਨੀਕ ਜਾ
ਵੱਸੇ ਹਨ, ਹਿਦਾਇਤ ਕਰ ਭੇਜੇ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ
ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਯੋਗ ਪਰਬੰਧ ਕਰਨ । ਕਾਨਫਰੰਸ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ
ਦਿੱਲੀ, ਬੰਬਈ ਤੇ ਕਲਕਤੇ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਚਾ ਚੁਕੇ ਪਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਪਰਸੰਸਾ
ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀਆਂ ਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਵਿਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨੈ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਯੋਗ ਥਾਂ ਦੇਣ ।

ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਦਰਦ’ ਜਾਲੰਧਰ (ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)

ਪ੍ਰੋ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ (ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ)

ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੭

“ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ, ਡਾਕਖਾਨਿਆਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਤੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ
ਹਿੰਦੀ ਚੇ ਸਾਇਨ-ਬੋਰਡ ਲਾ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉੱਕਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ,
ਤੇ ਜੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਸੁੱਧ ਤੇ ਨਾ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਅਖਰਾਂ ਤੇ ਜੋੜਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ । ਇਹ
ਕਾਨਫਰੰਸ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਰੇਲਵੇ ਮੰਤਰੀ, ਕਮਿਊਨੀਕੇਸ਼ਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ
ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬਾਰਕ ਮਾਸਤਰੀ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ੀਘਰ ਹੀ ਇਸ
ਉਣਤਾਈ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਦਮ ਚੁਕਣ ।”

ਸ. ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ (ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)

ਪਰੋਫੈਸਰ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਟਾਂਡਾ (ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਤੇ ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੮ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵੇਰਵੇ ਲਈ
ਅਗੇ ਦੇਖੋ ।

ਮਤਾ ਨੰ: ੮

“ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਦਿਅਕ ਪਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਅਵਸ਼ਕਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਢੇਰ ਉੱਤਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਣ ਲਈ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵੱਲ ਉਚੇਰਾ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਕ ਰੀਸਰਚ ਤੇ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਖੋਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਲਈ ਪਰੋਫੈਸਰ-ਸ਼ਿੱਪਸ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀਆਂ, ਰੀਸਰਚ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਜਾਂ ਮਹਿਕਮਾ ਖੋਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ, ਤੇ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਲਈ ਯੋਗ ਵਜ਼ੀਫ਼ੇ ਦੇਣੇ, ਆਦਿ।”

ਇਹ ਮਤਾ ਪਿੰਸੀਪਲ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਿਬ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹੀ ਕੀਤੀ। ਪਿੰਸੀਪਲ ਤਾਲਿਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਹੁਣ ਤੱਕ ਹੋਏ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ‘ਬਹੁਤ ਥੋੜਾ’ ਆਖਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਇਕ ਰੀਡਰਸ਼ਿਪ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਅਗੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੀ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਦੂਜੇ ਮਜ਼ਮੂਨਾਂ ਲਈ ਢੇਰ ਯਤਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਪਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਇਕ ਪਰੋਫੈਸਰ-ਸ਼ਿੱਪ, ਤੇ ਖੋਜ ਲਈ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਫ਼ੇ ਨਿਯਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੁ ਇਹ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵੀ ਲੁੜੀਂਦੀ ਪਰਫੁਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ।

ਹੁਣ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ੨੫ ਮਿੰਟ ਬਾਕੀ ਸਨ। ਵਕਤ ਦੀ ਕਮੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੬, ੭, ੯, ੧੦, ੧੧, ੧੨, ੧੩ ਤੇ ੧੪ ਜਿਹੜੇ ਮਤਿਆਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਵਕਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਖੜੇ ਸਨ, ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਪਰਧਾਨ ਜੀ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਤੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਮਾਗਮ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਮਤੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇੰਜ ਹੈ:—

ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੯

“ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਇਹ ਗਲ ਬੜੇ ਕਸ਼ਟ ਨਾਲ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ੌਕ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਛੇ ਖਿੱਚੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹਰ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਰਾਣ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਅਗੇ ਅਪੀਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ

ਇਕ ਰੁਪਿਆ ਪ੍ਰਤੀ ਸੈਂਕੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਜਾਂ ਰਸਾਲੇ ਖਰੀਦ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਣ-ਪਤ੍ਰ ਭਰਵਾਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ।”

ਪ੍ਰੋ. ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਗੁਪਤਾ

(ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)

ਸ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ, ਜਲੰਧਰ

(ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)

ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੧੦

“ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ, ਸਾਹਿੱਤ ਤੇ ਕਲਚਰ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਸੰ. ਬ. ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ’ ਦੇ ਮੰਤਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਇਹ ਹਨ :

(ੳ) ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਸਥਾਪਨ ਕਰਨਾ।

(ਅ) ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਲਈ ਖੋਜ-ਆਸ਼ਰਮ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ।

(ੳ) ਇਕ ਸਾਹਿੱਤ-ਸਦਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ।

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੰਤਵ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ, ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੈਪਸੂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਡਮੀ ਦੀ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ-ਗਤ ਦਾਨੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਗੇ ਵੀ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਅਪੀਲ ਕਰਦੀ ਹੈ।”

ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ

(ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)

ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਗਿ. ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਲੋਹਗੜ੍ਹ (ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ)

ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੧੧

“ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਅਸਥਾਪਣ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਸੰਸਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਕਾਸ਼ਕਾਂ, ਤੇ ਰਚਨਹਾਰਿਆਂ ਅੱਗੇ ਅਪੀਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਪਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਜਾਂ ਵੱਧ ਕਾਪੀ ਮੁਫਤ ਭੇਜ ਕੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਣ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਾਹਿੱਤ ਪ੍ਰੇਮੀ ਮਾਇਆ ਜਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਘਲ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਪਾਣ।”

ਸ. ਸ. ਸ. ਗਿਆਨੀ ਦਿਲੀ

(ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)

ਸ. ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ

ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

(ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ)

ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੧੨

“ਕਿਉਂ ਜੁ ਜਾਲੰਧਰ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਰਸਾਰਤ ਪਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਪਰੋਗਰਾਮਾਂ ਲਈ ਕਾਫੀ ਬੋੜਾ ਸਮਾਂ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੀ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਅਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਪਿਆਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਾਲੰਧਰ ਤੋਂ ਘਟੋਂ ਘਟੋਂ ੭੫ ਫੀ ਸਦੀ ਪਰੋਗਰਾਮ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪਰਸਾਰਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰੋਗਰਾਮ ਦੀਆਂ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਹਰ ਹਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣ।”

ਪ੍ਰੋ. ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

(ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)

ਸ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਚੰਡੀ ਗੜ੍ਹ ਤੇ
ਮਿਸਿਸ਼ ਬਲਜੀਤ ਤੁਲਸੀ]

(ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ)

ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੧੩

“ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੈਪਸੂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਤੇ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਬਤੌਰ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਅਕਾਡਮੀ ਦੀ ‘ਪੁਸਤਕ ਕਲਬ’ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਤੇ ਅਕਾਡਮੀ ਵਲੋਂ ਛੱਪੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਵੇ।”

ਸ. ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜਾਲੰਧਰ

(ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)

ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਪਟਿਆਲਾ

(ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)

ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੧੪

“ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਕੂਲ ਕਾਡਰ ਵਿੱਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਟੀਚਰਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਟੀਚਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਲੀਂ ਵੀ ਤੰਬਾਹ, ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਗਰੇਡ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਟੀਚਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਫਰਕ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਵਿਤਕਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਰੋੜਾ ਹੈ ਤੇ ਅਨਿਆਂ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਯੋਗਤਾ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਟੀਚਰਾਂ ਲਈ ਮਜ਼ਮੂਨਾਂ ਦਾ ਫਰਕ ਨ ਪਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਤੰਬਾਹ, ਤਰੱਕੀਆਂ ਅਤੇ ਗ੍ਰੇਡ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ

ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਸਲੂਕ ਰਵਾ ਰਖਿਆ ਜਾਣ ।”

ਗਿ. ਨਿਰੰਜਣ ਸਿੰਘ ਨਿਰਬਲ

(ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)

ਸ. ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ

(ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)

ਤੀਜਾ ਸਮਾਗਮ—

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਤੀਜਾ ਸਮਾਗਮ ਰਾਤ ੮ ਵੱਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿੰਨ ਵਿਦਿਅਕ ਮੁਲ ਦੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ (ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਅੰਬੀ ਦਾ ਬੂਟਾ ਤੇ ਗਾਂਉਂਦਾ ਪੰਜਾਬ) ਵਿਖਾਈਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਸਨ; ਇਕ ਇਕਾਂਗੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਲੋਂ ਖੇਡਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਰਸਿਧ ਕਵੀ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੀ ਖਿੱਚ ਆਮ ਜਨਤਾ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਚੰਗੀ ਭੀੜ ਸੀ। ਖਲਕਤ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਿਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਾਵਜੂਦ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਭੀੜ ਰੁਕ ਨ ਸਕੀ ਅਤੇ ਉਹ ਦੋ ਤਿੰਨ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਲਗਣ ਨੂੰ ਚੀਰ ਅੰਦਰ ਆ ਵੜੇ। ਹੁਣ ਵਸ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਪਰਬੰਧਕ ਨਿਤਾਣੇ ਹੋ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖਲੋ ਰਹੇ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਜਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ ਘੁਸੜ ਸਕਿਆ ਘੁਸੜ ਗਿਆ।

ਠੀਕ ਅੱਠ ਵਜੇ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਖਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਦਿਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਇਕਾਂਗੀ ‘ਡਾਕਟਰ ਪਲਟਾ’ ਖੇਡਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਡਰਾਮਾ ਅੱਛਾ ਸੀ, ਪਰ ਖਲਕਤ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਉਤਾਵਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਖਰ ਨਾਟਕ ਅੰਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਵਿਚੇ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ।

ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਅਰੰਭ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਮੁਸਾਫਰ’ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਪਰਧਾਨਗੀ ਦੀ ਖੇਚਲ ਵੀ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ‘ਰਤਨ’ ਦੇ ਇਕ ਗੀਤ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਕੀਤਾ। ਮੁਸਾਫਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਗਜ਼ਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ਼ਿਗਾਰ ਰਸੀ ਦੌਰ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਮਾਨਵਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਪ੍ਰੇਮ’ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਬਹੁਤ ਸਲਾਹੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਵਾਰੀ ਪਰੋਫੈਸਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ‘ਮਾਹਿਰ’ ਦੀ ਆਈ ਜਿਸ ਨੇ ਗਜ਼ਲ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤਰਬ ਨੂੰ ਛੋੜਦਿਆਂ—

“ਦਾਤੀਆਂ ਕਲਮਾਂ ਅਤੇ ਹਥੌੜੇ

ਕੱਠੇ ਕਰ ਲਓ ਸੰਦ ਓ ਯਾਰ !

ਤਕੜੀ ਇਕ ਤਰਸੂਲ ਬਣਾ ਲਓ
 ਜੰਗ ਕਰੋ ਪਰਚੰਡ ਓ ਯਾਰ !
 ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕਿਰਤ ਦੀ ਹੋਵੇ
 ਲਗੇ ਜੁਲਮ ਦੀ ਕੰਡ ਓ ਯਾਰ !”

ਗਾਵਿਆ ।

‘ਮਾਹਿਰ’ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਸਫੀਰ’ ਆਏ।
 ਸਫੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਭੁੰਘੀ ਰਮਜ਼ ਭਰੀ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਖਰਾ ਹੀ ਸਵਾਦ
 ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੋਚਵਾਨ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੇ ਸਵਾਦ ਨਾਲ ਮਾਣਿਆ। ਸਫੀਰ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ
 ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਬਲਜੀਤ ‘ਤੁਲਸੀ’ ਨੇ ਇਕ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਟੇਜ ਤੇ ਆਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਠਰੰਮੇ ਵਾਲੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ
 “ਮੈਂ ਗੀਤ ਲਿਖਦੀ ਹਾਂ” ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਗਧ ਕਰ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ
 ਲੋਕ-ਪ੍ਰੀਅ ਕਵੀ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ‘ਤੁਲਸੀ’, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ‘ਅਵਾਰਾ’, ਵਧਾਤਾ ਸਿੰਘ
 ‘ਤੀਰ’, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ‘ਬਲੱਗਣ’, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ‘ਕੁੰਦਨ’, ਨੰਦ ਲਾਲ ‘ਨੂਰਪੁਰੀ’,
 ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ‘ਸਾਬਰ’, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ‘ਰਤਨ’ ‘ਵੰਤਾ’ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੋਂ ਆਏ ਕਵੀਆਂ
 ‘ਦਾਮਨ’, ‘ਭੱਟੀ’, ‘ਰਾਹੀ’, ਤੇ ‘ਸਾਬਰ’ ਜੀ ਨੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾ ਕੇ
 ਪਰਸੰਨ ਕੀਤਾ। ਗਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ‘ਜਗਾ’ ਨੇ ਸੱਸੀ ਦੇ ਕੁਝ ਵੱਖ
 ਸੁਣਾ ਕੇ ਚੰਗਾ ਰੰਗ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਆਪਣੀ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਨੇ

“ਆਈਆਂ ਸੀ ਯਾਦਾਂ ਤੇਰੀਆਂ,
 ਲਗਾਕੇ ਮਹਿਫਲ ਬੈਠੀ ਸਾਂ
 ਤੇ ਮੌਮ ਬੱਤੀ ਜਿੰਦ ਵਾਲੀ
 ਰਾਤ ਭਰ ਜਲਦੀ ਰਹੀ।”

ਸੁਣਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੀ ਮਧੁਰ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਪਰਸੰਸਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ਵਿਚ
 ਪਰਬੰਧਕਾਂ ਵਲੋਂ ਸਰੋਤਿਆਂ, ਕਵੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸੱਭ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦ
 ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਕੁਝ ਆਲੋਚਨਾ ਬਾਰੇ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਡਮੀ ਕਿਉਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ? ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਮੰਤਵ ਤੇ ਕਰਤੱਵ ਕੀ ਹਨ ? ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਕੀ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ ? ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ* ਮਿਲੇਗਾ । ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਆਲੋਚਨਾ ਬਾਰੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਗਲਾਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ।

ਹਰ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਦਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਨ ਕੋਈ ਪੱਤ੍ਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਸੰਸਥਾ ਆਪਣੇ ਸਹਿਮੱਤੀਆਂ, ਕਾਮਿਆਂ ਤੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਤੱਕ ਅਪੜਦੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਦਮੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਕ ਤ੍ਰੈ-ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਰਚਾ ਅੱਜ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਇਸ ਤ੍ਰੈ-ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ ਦਾ ਮੰਤਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਖੋਜ ਤੇ ਪੜਚੋਲ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਣਾ ਹੈ । ਇਸ ਅੰਦਰ ਸਿਰਫ ਖੋਜ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਲੇਖ ਹੀ ਛਪਿਆ ਕਰਨਗੇ; ਦੂਜੀ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੀਆਂ । ਇਸ ਪਰਚੇ ਲਈ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੌਲਿਕ ਤਾਂ ਸਨ, ਪਰ ਖੋਜ ਜਾਂ ਪੜਚੋਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ 'ਆਲੋਚਨਾ'-ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ ਕਰਨਾ ਪਿਆ । ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਡਾਢਾ ਹਿਰਖ ਹੈ ।

ਇਹ ਪਰਚਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਤੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤ੍ਰੈ-ਮਾਹੀ ਪੱਤਰ ਹੋਇਆ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਜੂਨ, ਸਤੰਬਰ, ਦਸੰਬਰ ਤੇ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਕਰੇਗਾ । ਇਸ ਵਿਚ ਨਿੱਗਰ ਮੈਟਰ ਦੇ ਸੌ ਸਵਾ ਸੌ ਸਫੇ ਹੋਇਆ ਕਰਨਗੇ । ਮੁੱਲ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਰੁਪਿਆ ਫੀ ਪਰਚਾ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਰੁਪਏ ਸਾਲ ਹੋਇਆ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਬਦੇਸ਼ ਲਈ

* ਦੇਖੋ ਵਾਰਸਿਕ ਰੀਪੋਰਟ ਪੰਨਾ ੬੯ ।

ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਫੀ ਸਾਲ। ਇਹ ਪੱਤਰ ਹਰ ਇਕ ਖ਼ੀਦਦਾਰ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਖ ਤੱਕ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ ਅਪੜ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗਾ। ਨ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਪਾਠਕ-ਜਨ ਸੰਬੰਧਤ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ੧੦ ਤਾਰੀਖ ਤਕ ਸੂਚਤ ਕਰਨ।

ਤ੍ਰੈ-ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਡਾਕਖਾਨੇ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਰਿਆਇਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬੁਕ-ਪੋਸਟ ਦੇ ਨਿਰਖ ਤੇ ਹੀ ਆਲੋਚਨਾ-ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਤੱਕ ਅਪੜਾਇਆ ਕਰਾਂਗੇ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਖਰਚ ਰਿਆਇਤੀ ਖਰਚ ਨਾਲੋਂ ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਵਲੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਣ ਤੇ ਅਸੀਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਸਕ-ਪਤਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿਆਂਗੇ। ਉਦੋਂ ਡਾਕ ਖਰਚ ਭਾਵੇਂ ਘਟ ਜਾਏਗਾ ਪਰ ਚੰਦਾ ਵੱਧ ਜਾਏਗਾ।

ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਖਰੀਦਦਾਰ-ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਹ ਪਰਚਾ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ **ਫੌਂਡਰ, ਲਾਈਫ ਤੇ ਸਾਧਾਰਣ** ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਭੇਜਿਆ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗਾ। ਮੈਂਬਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਹਿੱਤ ਪ੍ਰੇਮੀ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਦੇ ਖਰੀਦਦਾਰ ਜਾਂ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭਰਤੀ* ਕਰ ਕੇ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਦਾ ਜੱਸ ਖੱਟਣ। ਅਸੀਂ ਹਰ ਇੱਕ ਤਾਲੀਮੀ ਸੰਸਥਾ-ਕੀ ਕਾਲਜ, ਕੀ ਸਕੂਲ ਤੇ ਕੀ ਪਰਾਈਵੇਟ ਅਕਾਡਮੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਦੇ ਖਰੀਦਦਾਰ ਬਣਨ ਦੀ ਆਸ ਰਖਦੇ ਹਾਂ।

ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਮੁਖ-ਸੰਪਾਦਕ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਡਾਕਟਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਡਮੀ ਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦਾ ਦਫਤਰ **੫੨੦ ਐਲ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ,** ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਇਹ ਪੱਤਰ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਬੋਰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਡਾਕਟਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਖਿਮਾ ਦੇ ਜਾਚਕ ਹਨ, ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਕਰਾਰ ਮੂਜਬ ਇਹ ਪਰਚਾ ਨਹੀਂ ਕਢ ਸਕੇ। ਇਹ ਪਰਚਾ ਪਹਿਲਾਂ ਜਨਵਰੀ ਵਿਚ, ਫੇਰ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ਕਢਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਤੇ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਰ ਵਾਰ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਜਦ ਕਿ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਸਥਾਪਣ ਕਰਨ ਦਾ ਰੁਝੇਵਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕ

*ਅਕਾਡਮੀ ਦੀ ਮੈਂਬਰੀ ਲਈ ਚੰਦਾ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਹੈ:-

(ੳ) ਲਾਈਫ ਮੈਂਬਰ-੧੫੫ ਰੁਪਏ ਯੁਕਮੁੱਠ, ਜਾਂ ੧੬੫ ਰੁਪਏ ਪੰਦਰਾਂ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਰਾਹੀਂ।

(ਅ) ਸਾਧਾਰਣ ਮੈਂਬਰ-੫ ਰੁਪਏ ਦਾਖਲਾ ਤੇ ੧੫ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ।

ਚੁਕਾ ਹੈ, ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਪਰਕਾਸ਼ਨਾ ਨਿਯਤ ਤਾਰੀਖਾਂ ਤੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਪਰ, ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਲਿਖਾਰੀ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣ। ਲੇਖਕ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਯਾਦ ਰਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ, ਤੇ ਨਾਲੇ ਇਹ ਕਿ ਅਕਾਡਮੀ ਪਾਸੋਂ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਦੀ ਪਰਕਾਸ਼ਨਾ ਲਈ ਕੋਈ ਤੰਖਾਹਦਾਰ ਸਟਾਫ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਆਲੋਚਨਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਨ ਤੇ ਪਰਬੰਧਕਾਂ ਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਲੈਣ।

ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਲਈ : ਭਰਾਵੋ ! ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਤੁਹਾਡੇ ਆਸਰੇ ਅਸਾਂ ਕਢਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਕੋਈ ਪੈਸੇ ਕਮਾਣਾ ਜਾਂ ਲਾਭ ਉਠਾਣਾ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਤੁਸਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਪਾਣਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਮੁਲ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ। ਇਹ ੧੦ ਰੁਪਏ ਫੀ ਲੇਖ ਦੀ ਤੁੱਛ ਜਿਹੀ ਭੇਟਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਇਹ ਕੇਵਲ ਤੁਹਾਡਾ ਭਾਕ ਖਰਚ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਇਵਜ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ ! ਕਿਰਤੱਗਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਮਨ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਜਿਨੇ ਚਾਹੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਆਸ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋਗੇ।

ਅਗਲੇ ਪਰਚੇ ਲਈ ਹੁਣੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕੀਮਤੀ ਲੇਖ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਨੀ।

(ਸੰਪਾਦਕ)

ਭਾ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪ੍ਰਿੰਟਰ
ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਮਹਿੰਦਰਾ ਆਰਟ ਪ੍ਰੈਸ, ਘੰਟਾ ਘਰ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ
ਛਾਪ ਕੇ ਦਫਤਰ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਪੜੌ ਐਲ. ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ,
ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ।